

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜÇÜK ASYA VE ÇEVRESİNDE YAZI

KADİR GÜZEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ORDU-2016

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KÜÇÜK ASYA VE ÇEVRESİNDE YAZI

KADİR GÜZEL

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

PROF. DR. İSMAİL DOĞAN

ORDU-2016

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 18/01/2016 tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İsmail DOĞAN

Üye : Doç. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Üye : Doç. Dr. Necip Fazıl DURU

ONAY :

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

18/01/2016

Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

___ / ___ /2016

Kadir GÜZEL

ÖZET

Kadir GÜZEL. *Küçük Asya Ve Çevresinde Yazı, Yüksek Lisans Tezi, 2016*

Bu araştırmada, yazı olduğu bilim adamlarınca kabul edilen öncü figürlerden ses temeli üzerinde yükselen günümüz alfabelerine gelinene kadarki süreç içerisinde, “Küçük Asya” olarak tabir edilen Anadolu ve Anadolu’nun yakın çevresinde gelişen yazının oluşum aşamaları incelenmiştir. Şu an kullandığımız ve hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş; insanlığa ait kültür mirasının, bilimin temel taşı olan yazının uzak ataları çivi yazısı ile hiyeroglif’ten günümüz alfabelerinin oluşumuna değin devam eden, figüratif değişim ve gelişimler üzerinde durulmuştur. Bunun yanında ilk olarak oluşturulan yazı örnekleri, çeşitli medeniyetlerin zaman içerisinde kullandığı yazılar, alfabeler; yazının düşünsel gelişimi planında araştırılmıştır. Bu noktada yazı sadece basit bir düşünceleri kaydetme aracı değil bundan öte, zihnin imgesel olgunlaşmasının somut göstergesidir. Şüphesiz bu olgunlaşma uzun bir zamana ve geniş bir coğrafyaya yayılmış ciddi bir birikimin neticesidir.

Anahtar Kelimeler: Yazı, Küçük Asya, Hiyeroglif Yazı, Çivi Yazısı, Alfabe.

ABSTRACT

Kadir GÜZEL . *Writing In Minor Asia And Its Surroundings*, Postgraduate Thesis, 2015

The thesis aimed to analyse the development of the writing in Minor Asia and its surroundings with a special focus to the period from the first appearance of writing accepted by scientists to letter based alphabets. As writing has a great importance in our lives and is the most important means to convey the culture and technology through out centuries, the thesis explored the symbolic change and transformation of writing from the cuneiform and hieroglyphics to modern alphabets. In addition to this, the research included the investigation of stamps, examples of the first writing types as well as the alphabets and scripts used by different civilizations and in different regions. Writing has been definitely not only a communication tool but also a departure point for human beings in transferring culture and knowledge from one community to another in different times.

Keywords: Text, Text in Minor Asia, Cuneiform, Hieroglyphic Text, Alphabet.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı :	Kadir GÜZEL
Doğum Yeri ve Tarihi :	KIRŞEHİR - 1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi :	AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ UŞAK EĞİTİM FAKÜLTESİ TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ
Yüksek Lisans Öğrenimi :	
Bildiği Yabancı Diller :	
Bilimsel Etkinlikleri :	
İş Deneyimi	
Uygulamalar :	
Projeler:	
Çalıştığı Kurumlar:	M.E.B., Vali Mithat Saylam İlköğretim Okulu, KIRŞEHİR
İletişim	
E-Posta Adresi :	kdrgzl40@gmail.com
Telefon	
İş:	
Ev:	
Cep:	0(505) 397 1115
Tarih ve İmza:	

ÖNSÖZ

Düşünceleri kayıt altına alma görevini yerine getiren yazı, sembollerden meydana gelen sistemli işaretler bütünüdür. İletişimin bir boyutu olarak yazı, Sümer’de çivi yazısı, Mısır’da resimsel hiyeroglif yazı olmak üzere farklı şekillerde geliştirilmiştir. Bu noktada bir ihtiyaç sonucu ortaya çıkmış ve zaman içerisinde yaşamımızın ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. İlk kez Sümer toplumunda ortaya çıkan, Hititlerde kullanımına devam edilen çivi yazısının arkasından sesleri temel alan hece yazısı ve ses karşılıklarını temel alan alfabetik yazı türleri ortaya çıkmıştır. Bu yazı çeşitlerinden bazıları bu yazıyı kullanan toplulukların geçirdiği değişimlere bağlı olarak günümüze kadar ulaşmış, bir kısmı ise kullanımdan kalkarak sadece edebî, tarihî ve arkeolojik bulgularla günümüze ulaşmıştır.

‘Küçük Asya ve Çevresinde Yazı’ adlı tezimde danışmanlığımı üstlenen, çalışmalarım sırasında bana zaman ayıran, kitaplarından ve kişisel kütüphanesinden faydalandığım, kendisini tanımaktan ve öğrencisi olmaktan büyük bir onur duyduğum, ilmî derinliği ve mütevazı kişiliğiyle bundan sonraki hayatımda benim için yönümü tayin edeceğim bir kutup yıldızı olmaya devam edecek çok kıymetli Hocam Prof. Dr. İsmail DOĞAN’a en derin minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Son olarak manevi desteklerini her an yanımda hissettiğim aileme, özellikle eşim Esra GÜZEL’e en samimi duygularıyla teşekkür ederim.

Kadir GÜZEL

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
RESİMLER LİSTESİ	XI
KISALTMALAR	XII
BÖLÜM I	1
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç	1
1.2. Çalışma Metodu	1
BÖLÜM II	2
2. KONU İLE İLGİLİ BİLGİLER	2
2.1. Yazının Tarihçesi	2
BÖLÜM III	6
3. KÜÇÜK ASYA VE ÇEVRESİNDE YAZI	6
3.1. Kelime Evresi	6
3.1.1. Resim Yazılar	6
3.1.1.1. Çizgisel A Yazısı	7
3.1.1.1.1. Yayılım Alanı	7
3.1.1.1.2. Genel Bilgi	7
3.1.1.2. Çizgisel B Yazısı	10
3.1.1.2.1. Yayılım Alanı	10
3.1.1.2.2. Genel Bilgi	10
3.1.2. Hiyeroglif Yazılar	12
3.1.2.1. Mısır Hiyeroglifi	13
3.1.2.1.1. Yayılım Alanı	13
3.1.2.1.2. Genel Bilgi	13
3.1.2.2. Hitit Hiyeroglifi	17
3.1.2.2.1. Yayılım Alanı	17

3.1.2.2.2. Genel Bilgi	17
3.1.2.3. Minos Hiyeroglifi.....	23
3.1.2.3.1. Yayılım Alanı.....	23
3.1.2.3.2. Genel Bilgi	24
3.1.3. Çivi Yazısı.....	27
3.1.3.1. Sümer Çivi Yazısı	30
3.1.3.1.1. Yayılım Alanı.....	30
3.1.3.1.2. Genel Bilgi	30
3.1.3.2. Hurri Çivi Yazısı	38
3.1.3.2.1. Yayılım Alanı.....	38
3.1.3.2.2. Geniş Bilgi	39
3.1.3.3. Hitit Çivi Yazısı	41
3.1.3.3.1. Yayılım Alanı.....	41
3.1.3.3.2. Geniş Bilgi	42
3.1.3.4. Akkad Çivi Yazısı	49
3.1.3.4.1. Yayılım Alanı.....	49
3.1.3.4.2. Geniş Bilgi	49
3.1.3.5. Babil Çivi Yazısı.....	53
3.1.3.5.1. Yayılım Alanı.....	53
3.1.3.5.2. Geniş Bilgi	54
3.1.3.6. Urartu Çivi Yazısı	56
3.1.3.6.1. Yayılım Alanı.....	56
3.1.3.6.2. Geniş Bilgi	57
3.2. Hece Evresi	60
3.2.1. Elam Çivi Yazısı	60
3.2.1.1. Yayılım Alanı.....	60
3.2.1.2. Geniş Bilgi	61
3.2.2. Ugarit Çivi Yazısı	63
3.2.2.1. Yayılım Alanı.....	63
3.2.2.2. Geniş Bilgi	64
3.2.3. Frig Çivi Yazısı.....	65
3.2.3.1. Yayılım Alanı.....	65
3.2.3.2. Geniş Bilgi	66
3.3. Harf Evresi	68

3.3.1. Fenike Alfabesi	68
3.3.1.1. Yayılım Alanı.....	68
3.3.1.2. Geniş Bilgi	68
3.3.2. Etrüsk Alfabesi.....	72
3.3.2.1. Yayılım Alanı.....	72
3.3.2.2. Geniş Bilgi	72
3.3.3. Yunan Alfabesi	74
3.3.3.1. Yayılım Alanı.....	74
3.3.3.2. Geniş Bilgi	76
3.3.4. Roma (Latin) Alfabesi	78
3.3.4.1. Yayılım Alanı.....	78
3.3.4.2. Geniş Bilgi	78
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	84

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1: Resim Yazılar	7
Resim 2: Çizgisel A Yazısı	9
Resim 3: Çizgisel B Yazısı	12
Resim 4: Mısır Hiyeroglifi	16
Resim 5: Hitit Hiyeroglifi	23
Resim 6: Minos Hiyeroglifi	27
Resim 7: Sümer Çivi Yazısı.....	37
Resim 8: Hurri Çivi Yazısı.....	41
Resim 9: Hitit Çivi Yazısı.....	48
Resim 10: Akkad Çivi Yazısı.....	53
Resim 11: Babil Çivi Yazısı.....	56
Resim 12: Urartu Çivi Yazısı.....	59
Resim 13: Elam Çivi Yazısı.....	63
Resim 14: Ugarit Çivi Yazısı.....	65
Resim 15: Frig Çivi Yazısı.....	67
Resim 16: Fenike Alfabeti	71
Resim 17: Etrüsk Alfabeti	74
Resim 18: Yunan Alfabeti	78

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

MÖ : Milattan önce

MS : Milattan sonra

s. : Sayfa

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

1.1. Amaç

Bu çalışmanın amacı, yazı olduğu bilimsel verilerle kanıtlanmış öncü örneklerden harf esasına dayanan alfabe sistemlerinin oluşumuna kadar geçen zaman içerisinde, Küçük Asya ve çevresinde yazının gelişim aşamalarını anlatmaktır. Yine bu çalışmada yazının yayılım alanları, sınırları ve bunun kültürlere olan etkileri ortaya konmuştur. Ayrıca bugünkü yazının uzak ataları olan çivi yazısı ve hiyeroglif yazıdan alfabelerin meydana gelişine kadarki süreçte yazıda gerçekleşen somut değişim incelenmiştir. Konunun kapsamı Küçük Asya ve bu coğrafyaya komşu kültürlerle daraltılmıştır. Ortaya konan tezin temelinde Anadolu'daki yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Yine bu çalışmada resim yazılar olan piktogram, çivi yazısı, hiyeroglif yazı ile hece ve harf temelli yazılara kadar geçen süreçte; Mısır, Hitit, Sümer, Minos, Miken, Frig, Hurri, Akkad, Babil, Urartu, Fenike, Etrüsk, Yunan, Roma alfabe ve yazıları incelenmiştir.

1.2. Çalışma Metodu

Bu tezin şekillenmesinde kütüphane taraması ve arkeolojik verilerin incelenmesi çalışma biçiminin temelini meydana getirmiştir. Küçük Asya olarak tabir edilen Anadolu'da ve onun çevresindeki komşu bölgelerde yazı örnekleri incelenmiş ve çalışma malzemesi toplanmıştır. Bahse konu bu çalışma bilimsel yayınların gözden geçirilmesi, müzelerde var olan orijinal ürünün görülmesi ve fotoğraflarının taranması biçiminde yapılmıştır. Sonuç olarak sahadan toplanan materyaller süzgeçten geçirilerek yazım safhasına geçilmiştir.

BÖLÜM II

2. KONU İLE İLGİLİ BİLGİLER

2.1. Yazının Tarihçesi

Tarihimizdeki en nitelikli icatlardan biri yazıdır. Bu icat sayesinde insanoğlunun bütün kültürel birikimi geleceğe aktarılır. Böylesine önem arz eden ve tarih öncesi devri kapatarak tarihi çağları başlatan bu keşfi¹, gerçekleştirenlerin elimizdeki tarihi ve arkeolojik verilere göre Sümerler olduğu konusunda hemen hemen görüş birliği bulunmaktadır².

Karmaşık biçimlerden nitelikli resimlere gelinene kadar bir çizim geleneği meydana getirenler, ilk yazı denilebilecek biçimlere hazırlık safhasını oluştururlar. Şu an kullanmakta olduğumuz yazının ilkel şekilleri olan hiyeroglif ve çivi yazısının temelleri eski dönemlere kadar uzanır. Düşünülenlerin sözcüklerle ve soyut kavramlarla okuyucuya aktarılacak şekilde kayıt altına alınması biçimindeki yazı, MÖ 3000'lere doğru Mezopotamya'da ve hemen ardından da Mısır'da ortaya çıkar³. Geliştirilen yazı, yalnızca insanlar arası bir iletişim aracı değil, insan beyninin soyut düşünmesinin ulaştığı bir tepe noktası olarak kültürel değişme sürecinde uzun bir arayışın ve birikimin sonucudur⁴.

Alfabenin temellerini Ön Asya'daki iki büyük uygarlık olan Mısır ve Mezopotamya'da yazının gelişimine ve bu gelişimden doğan Fenike alfabesine bağlamak mümkündür. Bu ilerleme Akdeniz'de faal bir ticarî sınıf olan Fenike toplumunun o döneme kadar kullanılan resim temelli yazılardan daha aktif ve nitelikli olan sese dayalı yazıyı icat etmeleri yani çağdaş alfabeyi bulmalarıyla tamamlanır⁵. Yazının Anadolu'daki yerini belirleme konusunda çağdaşı olan diğer uygarlıkları da incelemenin şüphesiz faydası olacaktır⁶.

---

¹ Ekrem Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara 1998, s.6.

² Emin Bilgiç, **Sümerler, Türk Ansiklopedisi 12**, Ankara 1964, s.75.

³ Namık K. Sarıkavak, **Tipografinin Temelleri**, Doruk Yayıncılık, Ankara 1997, s.14.

⁴ Merih Zılloğlu, **Yazıya Doğru**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Eskişehir 1990, s.80.

⁵ Selahattin Ganiz, **Yazı ve Tasarımcıları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004, s.24.

⁶ Sarıkavak, a. g. e., s.15.

Ele geçen örnekler incelendiğinde yazının Mezopotamya’da doğduğu ve bu yazıyı ilk kullanan toplumun da Sümerler olduğu sabittir. Sümerler’in MÖ 3000’li yıllarda yazıyı bildiği ve kullandığı belgelerle tespit edilmiştir. İlk kullanılan yazı örnekleri teknik anlamda yeterli olmasa bile, bir dönemin başlangıcı ve bir uygarlık sıçraması olması sebebiyle önemlidir⁷.

Sümer toplumundan sonra yazıyı kullananların bugünkü İran sınırlarında yaşayan Elam öncesi insanlar toplulukları olduğu, bunların ise Sümerler’den hemen sonra, MÖ 2800’lerde yazıyı kullandıkları görülmektedir. Fakat bunların Sümerler dolayısıyla bu yazıyı kullanmaya başlamaları MÖ 2500 yıllarına dek uzanır.

Anadolu’nun batısında özellikle Ege adalarında hayatını sürdüren toplulukların yazıyı kullanmalarının ise MÖ 1600 veya daha sonraları olduğu konusunda bir fikir birliği bulunmaktadır⁸.

Mısır’da kullanılan hiyeroglif yazı, resim niteliği taşıyan bir yazıdır. Anadolu’da yazının kullanıldığı zamana bakılırsa, coğrafi anlamda komşu kültürlerin birçoğundan daha eskilere dayandığını, hatta Batı uygarlıklarından daha önce yazıyı kullandığını söyleyebiliriz. Yazı kültürünün Anadolu topraklarına Sümer ve Akkad halkları aracılığıyla geldiğini doğrulayan bir delil olmasa bile bu konuda başka bir ihtimal de görünmemektedir. Yazı doğrudan doğruya Mezopotamya bölgesinden Anadolu sınırlarına kadar gelmese bile, bu bölgede yaşıyor olmanın gereklilikleri bakımından etkilenmemesi mümkün görünmemektedir. Tarihler MÖ 2000’li yılları gösterdiğinde resim yazısının dışında çivi yazısı da aktif bir biçimde kullanılmaktaydı. Bu noktada Hititler bahsi geçen her iki yazı türünü de kullanmışlardır. Ayrıca bu iki yazının kullanıldığına dair birçok belge bugün elimizdedir. Genel kabul Hitit yazısının Mısır yazısına göre daha derli toplu ve uyumlu olduğu yönündedir. Hititler’in resim yazısında kullanılan bazı hayvan sembolleri, insan vücudunun bölümleri ve kimi ev aletleri birer temsili tasvir aracıdır⁹.

Anadolu’da kullanıldığı tespit edilen Eskiçağ yazılarının hiyeroglif ve çivi yazısı stili dışında, bazı yerlerde daha fazla kullanıldığı bölgenin gelişmişlik

⁷ Zıllıoğlu, a. g. e., s.81.

⁸ Ganiz, a. g. e., s.25.

⁹ Ganiz, a. g. e., s.26.

düzeyine bağlı olarak anlaşılmaktadır. Bu yazı çeşitlerinin biri Mezopotamya, diğeri Fenike bir diğerrinin ise Mısır'la ilintili olduğu biliniyor. Hiyeroglif yazının Anadolu coğrafyasında etkin bir biçimde kullanılmasını, bu zaman diliminde Hititler ile Mısırlılar arasında yapılan bazı anlaşmaların her iki dilde de kaleme alınmış olmasına bağlayabiliriz¹⁰.

Bu dönemde Anadolu topraklarında birkaç yazının daha varlık gösterdiği belirlenmiştir. Örneklendirilecek olursa bunlardan biri Kafkas Bölgesi uygarlıklarının, daha çok Ermeni ve Gürcülerin yazıda kullandığı dillerdir. İlkçağlarda Doğu Anadolu'nun bazı kesimlerinde kullanılmış olan bu yazılar Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dine inanan Kafkas topluluklarınca gittikleri yerleşim alanlarında kullanılmıştır. Anadolu'nun güney kısımlarının Suriye'yle sınırı olan pek çok yerleşim alanında kullanılan, Sami kökenli Aram yazısından beslendiği düşünölen Süryani yazısı da yine bu sınıfta değerlendirilmelidir¹¹. Nitekim halen Süryanice konuşanların sürdürmeye çalıştığı bu yazı geleneği bir Anadolu yazısı gibi değerlendirilmemektedir. Benzer şekilde belirli bir kesim tarafından tercih edilen İbrani yazısı da bu türdendir.

Anadolu'daki bir başka yazı çeşidinin kullanıcısı ise Latinler olmuştur. MÖ 2. asrın ortalarından başlayarak Anadolu topraklarının yine MÖ 1. asrın ortalarına kadar Roma'nın egemenliği altına girmesi sebebiyle Latince bir yazı dili olarak yayılım sahası bulmuştur. Anadolu sınırlarında halen MS 4. yüzyıl dolaylarına kadar Latince'nin kullanıldığı bazı eserlerin bulunması bu dönemin doğal sonuçları olarak görölmelidir. Anadolu coğrafyasında her Grek ve Latin dilinin kısmi olarak bütün sosyo-kültürel alanlara yayılmaya başladığı bu dönemde, ana yazı dili niteliği kazandığı gözlemlenmektedir. Bu zaman diliminde sanki Anadolu'da yaşamış şahıslardan, kültürlerden ve bunların dillerinden hiçbir şey kalmamış ve bütün nüfus ya Yunanistan ya da Roma'dan gelmiş gibi bir izlenim bırakmıştır¹².

Sonuçta Anadolu'da kullanılmış yazı türleri ile bu bölgede kullanılan diller arasında ciddi bir bağıntı söz konusudur. Bunu, bu coğrafyada yaygın bir şekilde konuşulan Eskiçağ dilleri ile yazılarının sayısının birbirine olan yakınlığından anlamak mümkündür. Fakat bu noktada, bu bölgedeki uygarlıkların yazı dillerinin

¹⁰ Sarıkavak, a. g. e., s.16.

¹¹ Zılhoğlu, a. g. e., s.82.

¹² Akurgal, a. g. e., s.9.

daha uzun süre yaşamasını; savaşlar, göçler, devletlerin yıkılması gibi önemli sosyal olaylar olumsuz etkilemiştir.

BÖLÜM III

3. KÜÇÜK ASYA VE ÇEVRESİNDE YAZI

3.1. Kelime Evresi

Bu dönem her sembolün bir kelimeyi karşıladığı evredir. Resimle başlayan yazının serüveninde önceleri her sözcük için bir figür kullanılmaktaydı. Kelime evresinde her sembol; ürün çeşitliliği, kavramsal çerçeve ve insanlar arası etkileşim açısından zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilmekteydi. Bu aşamada kullanılan figürler henüz resim özelliğinden tam anlamıyla sıyrılamamıştı. Bu noktada kelime döneminde tam anlamıyla oturmuş bir yazı mantığından söz etmek mümkün değildir. Bunun yanında başlangıç düzeyinde olan yazı çalışmaları henüz istenilen mesajı alıcıya doğru bir şekilde iletememekteydi.

3.1.1. Resim Yazılar

Bir kavramı resim şeklinde ifade eden sembole piktogram denir. Resim tabanlı sembollere dayanan ve anlamlı işaretleri içeren yazı sistemine ise “piktografi” denir. Eski dönemlerde kullanılan bu yazılı semboller, piktografik yazılardır. İdeogramları temel alan bu yazılar ise piktogram kavramının farklı anlamlar içeren şeklidir. Konuyu bir örnekle somutlaştıracak olursak; bir güneş piktogramı güneşin kendini ifade etmekten öteye geçip ışığı, sıcaklığı, gündüzü ifade etmeye başladığı an ideogram haline dönüşür.

Piktogram ya da ideogramlar, daha geniş bir ifadeyle resim yazılar, farklı dilleri konuşan insanların ortak olarak anlayabilecekleri evrensel bir ifade biçimidir¹³. Trafik işaretleri veya buna benzer uyarı içeren piktografik görseller çoğunlukla ileri derecede anlaşılabilirlik imkânı sağlarlar.

---

¹³ Ernest Gombrich, **Sanatın Öyküsü**, İstanbul 1986, s.38.

<http://www.mesopotamia.co.uk/writing/story/page02.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2014)

Resim 1: Resim Yazılar

3.1.1.1. Çizgisel A Yazısı

3.1.1.1.1. Yayılım Alanı

Girit'in kuzey kesimleri, yine Girit Adası'nın orta ve doğu bölgeleri, bu bölgelere yakın şehir devletleri ve Yunanistan yayılım alanı olarak görölmektedir.

3.1.1.1.2. Genel Bilgi

Linear kelimesi, sözlük anlamı olarak "çizgi veya çizgisel niteliği olan" anlamını taşımaktadır. Bahse konu A yazısı, Girit kültürü içerisinde değerlendirilen bir yazıdır ve halen tam anlamıyla aydınlatılamamıştır. Linear A yazısı MÖ 1600'lerden sonra bir çeşit çizgi yazısı olarak ortaya çıkmıştır¹⁴. Tabletlerden elde edilen verilere göre Girit çevresinde ilk olarak hiyeroglif yazı yaygınlaşmış, ancak sonraları A yazısı kullanılmaya başlanmıştır. Linear A yazısı tıpkı bir kalem görevi yerine getiren uç kısmı sivriltilmiş bir aletle, topraktan imal edilmiş levha parçaları üzerine kazılmak suretiyle yazılır ya da koyu siyah bir mürekkeple papirüs kâğıdına yazılırdı¹⁵. Linear A yazısının -çizgisel- şeklinde isimlendirilmesinin nedeni, ideogram temelli olmasına rağmen, nesnelerin görünümünün, tasvirlerinin net bir

¹⁴ Oğuz Tekin, **Helen ve Roma Tarihi**, Eskişehir 2011, s.9.

¹⁵ Mansel, a.g.e., s.49-51.

biçimde ayırt edilemediği, soyut bir görüntüye dönüşmüş, çizgisel düzenlemeler içeren şekillerden meydana gelmesidir. Bu yazı yaklaşık olarak 70 civarında birbirinden farklı karaktere sahiptir. Bazı bilim adamları Linear A yazısını daha sonra ortaya çıkacak olan ve önemli oranda çözümü tamamlanmış Linear B yazısı için anlamlı olan ses değerlerini kullanmak kaydıyla farklı şekillerde açıklamaktadırlar. Bu noktada örneğin; araştırmacı Georgiev tabletlerin bir kısmını Yunanca metinli olarak yorumlarken, bir başka araştırmacı olan Gordon ise le geçen yazılı tabletlerde Filistin ve Fenikelilerin dil varlığına benzer, Sami kökenli bir lehçe tespit ettiğine inanır. Genel anlamda Linear A yazısıyla kaleme alınmış metinlerdeki dil yapısının Ege çevresinde kullanılan Yunan öncesine ait ve belki de Küçük Asya dil gruplarıyla akrabalık bağı olan bir dil olması muhtemel görünmektedir¹⁶. Ancak Luvice ya da Hititçe gibi kimi belli başlı Anadolu dilleriyle arasında çok net bir akrabalık bağı kurmak imkân dahilinde görünmemektedir. Daha çok kısa yazılı metinlerden oluşan Linear A yazıtları, Knossos ile Hagia Triada'nın duvar sıvalarında ayrıca çok fazla sayıda mühürle değişik yerlerde ortaya çıkan pithoslar üzerinde görülmektedir. Adı geçen bu Pithoslar üzerindeki yazılar kimi zaman üç, kimi zamansa dört şekilden meydana gelmektedir. Bu noktada üç ya da dört heceli oldukları ve bu nedenle şahıs isimleri olabilecekleri tahmin edilmektedir. Bu Pithosları imal eden veya ona sahip olan şahısların isimlerinin dışında tanrı ve yer adları ile kapların içeriğinin belirtilmesi de mümkün görünmektedir¹⁷.

A yazısının uygulandığı metinlerde; belirli kimi bölgelerden dönemin ünlü sayılabilecek kişilerinin adları ile saraya getirilen mâlzemelerden tahıl ürünleri, şarap listeleri, bunun yanında saray çevresindeki tarım alanlarında kimi işlerde hizmet veren tarım işçilerinin yani kölelerin sıralandığı isim listesini görmek mümkündür. Adı geçen bu yazılı içeriklerin kimi bölümlerinde ideogramlara da rastlanmaktadır. Bu metinlerin bir bölümü farklı iş alanlarını bir bölümü ise değişik kapları ve tahıl, incir, bal, şarap gibi mâlzemeleri sıralarlar. Bunların yanında ondalık düzeyde aritmetik sistem ve kesirlerle ilgili olduğu düşünülen kimi ifadeler de bulunmaktadır. Bunun yanında A metinlerinde Sami dillerine has kap isimleri, bazı matematiksel işlem terimleri ve özel kişi adları da bulunmaktadır.

¹⁶ Stylianos Alexiou, **Minos Uygarlığı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991, s.155.

¹⁷ Alexiou, a. g. e., s.156.

Bu yazı, Yeni Saraylar Çağı olarak adlandırılan dönemde ilerlemesini devam ettirmiş ve bu dönemin sonlarına doğru gelişimini tamamlamıştır. Linear A yazısı etkin bir biçimde kullanıldığı bölgede yaygınlaşmıştır. Yaklaşık olarak 168 tanesi Hagia triada'da bulunan küçük ve dikdörtgen tabletler yine bu döneme tarihlenmektedir. Linear A yazısının uygulandığı tabletler; Knossos, Phaistos, Mallia, Tylissos, Palaikastro, Arkhanes ve Zakro'da bulunmuştur. Bunun yanında kısa A yazıtları içeren buluntular Girit dışında Melos ile Thera'da da gün yüzüne çıkmıştır¹⁸.

<http://cciv214fa2012.site.wesleyan.edu/the-bronze-age/exhibit-2/>

(Erişim Tarihi: 18.11.2014)

Resim 2: Çizgisel A Yazısı

---

¹⁸ Mansel, a.g.e., s.49.

3.1.1.2. Çizgisel B Yazısı

3.1.1.2.1. Yayılım Alanı

Mora Yarımadası'nın batısındaki sahil şeridinde, ayrıca Yunanistan'ın güney kesimleri ile Girit'in kuzey bölgelerinde Linear B yazısının yayılım alanı olarak görülür.

3.1.1.2.2. Genel Bilgi

Bu yazı, birbirinden farklı 88 adet işaret ya da ideogramdan meydana gelmiştir. Bir hece yazısı olma eğilimi göstermektedir. Linear B yazısında sözcükler özel denilebilecek birtakım karakterlerle birbirinden ayırt edilmektedir. Ayrıca bu yazıda bir sözcüğü daha açık ve anlaşılır bir hale getirmek amacıyla kelimenin sonuna bir ideogram getirilmektedir. Linear B yazı sisteminde rakam kavramının da yer aldığı görülmektedir. Yaklaşık olarak MÖ 1600'lü yıllarda, daha çok Knossos yazmanlarınca etkin bir biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Linear A yazısını temel olarak almakla birlikte A yazısını kimi zaman değiştiren Linear B yazı sistemini son dönemlerde sürekli olarak gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda neredeyse tamamını okumak mümkün hale gelmiştir. Linear B yazısı da yine A yazısı gibi, uç kısmı sivriltilmiş kaleme benzeyen bir nesneyle(stilus) topraktan yapılmış levhaların üzerine kazılırdı. Bundan başka siyah bir mürekkeple papirüs kâğıdı veya vazo gibi bazı gündelik kullanımdaki cisimlerin yüzeyleri üzerine yazılırdı. Bu yazı sisteminin kullanıldığı tabletlerden Knossos Sarayının son yapı katmanlarında yaklaşık 3000 kadar bulunmuştur¹⁹. Linear B yazısı, İngiliz Mimar Michael Ventris'in çabalarıyla çözülebilmiştir. Yapılan kazılarda ele geçen B yazısı kullanılan tabletlerin içeriği tarihî veya edebî özellikte metinler değil; bazı listeler şeklinde düzenlenmiş envanter kayıtlarından ibarettir²⁰. Denilebilir ki Girit yazısı son gelişim dönemine MÖ 15. yüzyıl içerisinde Linear B yazısının arkeologlar ve bilim adamlarınca ortaya çıkarılmasıyla ulaşmıştır. MÖ 13., 14. yüzyıllarda Girit bölgesini egemenliği altına alan Akhalar, karşılaştıkları bu yeni yazı biçimini Yunan veya Miken dilini ve

¹⁹ Mansel, a.g.e., s.50-51.

²⁰ Tekin, a.g.e., s.13-14.

yazısını kayıt altına almak amacıyla kullanmışlardır. İngiliz araştırmacı Ventris ve Chadwick'in 1952 yılında A. Cober'in çok daha önceden yaptığı inceleme ve araştırma neticelerine bakarak tespit ettikleri okuma yöntemi genel olarak kabul gördü. Fakat Grumach, Beatty ve Eilers gibi bazı araştırmacıların kabul etmediği bu okuma ve çözüm tekniğini diğer bazı bilim adamları da şüphe ile karşıladılar. İlerleyen zamanlarda gerçekleştirilen araştırma çalışmalarında görüldü ki Linear B yazısı, Yunan kelime hazinesini tümüyle ifade edebilecek kadar yeterli değildir. Bu nedenle her işaret topluluğu ya da her kelime çok farklı biçimlerde okunabilmektedir. Tam da bu noktada bazı kelime ve cümlelerin sonunda kullanılan ideogramlar vasıtasıyla çözümü net bir şekilde kanıtlanan bazı cesaret verici çözümler de ortaya konmuştur. Bu noktada örneğin Pylos'un ünlü Üç Ayak Levhası'ndaki "ti-ri-po" ya da "ti-ri-po-de" şeklindeki okumalar, metinlerin karşılıklarına çizilmiş olan ideografik üçayaklı kazan tasvirleriyle doğrulanmıştır²¹.

Bu yazının kullanıldığı tabletler ağırlıklı olarak ticari hesaplar içeren kayıtlardır. Anılan bu kayıtlarda çoğunlukla kralların tüm mal varlığı listeler biçiminde kayıt altına alınmıştır, bunun dışında erkek ya da kadın esirler, sürüler, hasatı gerçekleştirilen çeşitli tarım ürünleri, zamanın koşullarında kullanılan ilkel araba ve bu arabaya uygun parçalar, yine kullanılan ilkel silahlar kayıtlar arasındadır. Ele geçen farklı metinlerde ise tanrılar adına gerçekleştirilen sunular, askerlik sanatıyla ilgili bazı harekât taslakları, arazilerden ya da yetiştirilen ürünlerden yapılan bağışlar, çeşitli ürünlerin teslimatı gibi başlıklara değinilir. Özellikle Knossos ve Pylos tabletleri, Miken hükümdarlıklarının toplumsal yapısı, kültürel durumu ve krallıkların kuruluşlarıyla ilintili bilgiler verir. Bunun dışında bize rütbelere, unvanlar hakkında bilgiler de içerir. Ayrıca tanrı ve şahıs adlarını da tanıtır²².

Bu yazı sistemini içeren buluntular; Knossos'ta, Pylos'ta bunun yanında az sayıda da Mikenia ve Thebai'de gün yüzüne çıkmıştır. Bunlara ek olarak Tiryns Eleusis ile Orkhomenos'tan vazo yazıtları da bulunmuştur.

---

²¹ Alexiou, a.g.e., s.157.

²² Tekin, a.g.e., s.15.

<http://sirarthurevans.ashmus.ox.ac.uk/collection/linearb/> (Erişim Tarihi: 25.10.2014)

Resim 3: Çizgisel B Yazısı

3.1.2. Hiyeroglif Yazılar

Hiyeroglif kelimesinin kekeni Yunanca olup orijinal şekli ‘‘Hieroglyphikos’’ şeklindeydir. Sözcüğün kekeni araştırılığında ‘‘Hieros’’ kelimesinin kutsal; ‘‘glyphikos’’ kelimesinin ise oyma anlamına geldiği görülür ve bu kelimelerin birleştirilmesinden hiyeroglif kelimesi meydana gelmiştir. Hiyeroglif resim tabanlı yazı sistemlerinde kullanılan karakterlerin her birine verilen addır²³. Bu yönüyle hiyeroglif; insan ya da nesnelerin basitleştirilip sembol haline getirilmiş şekillerinden meydana gelmiş kadim bir Mısır yazısıdır. Bu yazının tanımını daha açık bir şekilde ortaya koyacak olursak; Mısır bölgesinde icat edilen ve etki alanını daha sonra Ege ve Anadolu’da genişleten, figürleri resim özelliği taşıyan yazıların genel adıdır²⁴. Hiyeroglif yazı özü itibariyle kavramları bunların tasviriyle ifade etme temeline dayanır. Hiyeroglif yazıda kullanılan her sembol bir heceyi tanımlamakta, sözcükler bu hecelerin bir araya getirilerek yan yana dizilişiyle ortaya çıkmaktadır. Bu yazı

²³ Hasan Tahsin Uçankuş, **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji**, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s.692.

²⁴ Ali Dinçol, **İlk Yazı**, Arkeoatlas, 2011, s.258.

sistemi ilk olarak araştırmacı Champollion tarafından 1927 yılında okunabilmiřtir²⁵. Yine bu yazı sisteminin kullanıldığı tespit edilen en son tarih, MS 394 yılına tarihlenen bir anıttır. Hiyeroglif yazı yatay olarak soldan sağa ya da dikey olarak aşağıdan yukarıya doğru yazılabılırdi. Bu noktada hayvan tasvirlerinin veya insan tasvirlerinin yüzleri sola bakıyorsa yazı soldan sağa veya sağa bakıyorsa yazı sağdan sola doğru okunurdu. Bu yazı resim tabanlı bir yazı olduğundan kullanılan imler(işaretler) resimsel özelliğini tamamen kaybetmemiştir. Bu yazıya adını veren hiyeroglif sözcüğü, Yunan-Mısır siyasi ilişkilerinin ilk döneminde eski hiyeroglif yazıları, dönemin hiyeroglif el yazısı olan “Demotik” yazıdan ayırt edebilmek düşünceyiyle kullanılan “Tanrının Sözleri” deyiminin Yunan dilindeki çevirisi olup ilk defa, MS 200 yılında yaşamış Yunan Klemens Aleksandrınus tarafından kullanılmıştır. Bu yönüyle Hiyeroglif yazı ifadesi başlangıçta Eski Mısır yazısı için kullanılmışsa da bugün bilimsel terminolojide bu sözcük; Hitit, Maya, Erken Girit ve Urartu hiyeroglif yazıları gibi başka yazı sistemlerini de içeren oldukça geniş bir anlam kazanmıřtır²⁶.

3.1.2.1. Mısır Hiyeroglifi

3.1.2.1.1. Yayılım Alanı

Anadolu, Kıbrıs, Yunanistan, Rodos, Ninive, Horsabad başlıca yayılım bölgesi olmakla birlikte merkezi Mısır’dır.

3.1.2.1.2. Genel Bilgi

Eski Mısır’da yazı MÖ 3000’den sonra ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılar Mısır toplumunun yazıyı Mezopotamya halkından öğrendiği yönünde fikir beyan etmektedir. Bu noktada Mısırlılar yazıyı gerçekten Mezopotamya toplumundan öğrenmiş olsa dahi, bu konuda taklitçiliğe meyletmemişler bilakis kendilerine özgü bir yazı ortaya koymuşlardır. Zaten kullanılan iki yazı sisteminin birbirinden oldukça farklı olması bu düşünceyi bariz bir şekilde ispatlamaktadır. Tıpkı Sümerlerde

²⁵ Uçankuş, a. g. e., s.694.

²⁶ Dinçol, a. g. e., s.27.

olduğu gibi Mısır'da da yazı çalışmaları, cisimlerin şeklini çizmekle başlamıştır. Hiyeroglifin net bir şekilde çözümü çalışmalarında 1799 yılında, "Rosetta Stone" ismini alan ve MÖ 196 tarihine ait bir anıtın bulunmasıyla ciddi bir ilerleme kaydedilmiştir. Ele geçen bu anıt üç değişik yazıyla yazılmıştı: Hiyeroglif yazı, demotik yazı(hiyeroglifin el yazısı şekli) ve Yunanca. Hiyeroglifin çözümü çalışmaları Yunanca metnin yardımıyla yapılmaya çalışılmıştır. Bu tabletin tam anlamıyla çözümü ise, Jean Francoise Champollion adındaki bir Fransız araştırmacı tarafından gerçekleştirilebilmiştir²⁷. Eski Mısır yazısı olarak adlandıracağımız yazı; önemli bir bölümü cisimlerin resimlerinden oluştuğundan, karakterleri birbirinden kolayca ayırt edilebilen yaklaşık olarak 700'ü aşan simgeden oluşmaktaydı. Bu yazı sisteminde kullanılan her bir imge, ya özel bir cismi ya da belirli bir ses değerini belirtmekteydi. Bu uygarlık yazının yazılabileceği ürün olarak papirüs diye anılan bitkinin kamışının liflerinin sıkıştırılmasıyla elde edilen bir tür kâğıt kullanmıştır. Yazı yazmak amacıyla kullanılan araçsa siyah veya kırmızı mürekkebe batırılmak kadiyla çizim yapılan, kamıştan elde edilmiş bir tür fırçaydı. Mısır hiyeroglif yazısının yazılma yönü standart olmamakla birlikte; nadir olarak soldan sağa, çok sık olarak sağdan sola doğru, kimi zaman ise sağdan veya soldan satırlarla yukarıdan aşağıya doğru ilerlemektedir. Ayrıca bütün insan ve hayvan figürleri, el ve ayaklar satır başına doğru bakmaktadır.²⁸

Biraz daha basitleştirerek ifade edilecek olursa hiyeroglif, yazıyı kaleme alanın ifade etmek istediği cismin resminin yapılması şeklinde oluşmuştur. Zaten bu kavrama piktogram denmekteydi. Örneğin eğer bir insan ifade edilmek istendiyse insan resmi, balık ifade edilecekse balık resmi yapılırdı. Ortaya çıkan bu piktogramın ifade ettiği ses aynı zamanda uzun bir kelimenin içinde hece olarak da kullanılabilirdi. Bahse konu bu piktogramlar, somut olmayan bazı kavramları da rahatlıkla ifade edebilirdi. Örneğin Mısır hiyeroglifinde bir papirüs rulosu simgesi, "yazmak" sözcüğünü karşılamaktadır. Bu yazı ilk başlarda dinî metinlerin taş işleme gayesiyle kullanılan resmî bir yazıydı. Mısır'da ele geçen yazılı belgelerin kayda değer bir kısmını oluşturan idarî ve hukuksal metinlerin kayda alınmasında zaman ilerledikçe geniş çapta kullanılan hiyeroglif işaretleri kısaltmalara gidilerek kullanılmaya başlandı. Bir süre sonra bu kısaltmaların sayısı artmaya başladı ve

²⁷ Johannes Friedrich, **Kayıp Yazılar ve Diller**, İstanbul 2000, s.19.

²⁸ Friedrich, a. g. e., s.20.

hiyerogliften neredeyse tamamıyla farklı bir yazı olan hiyeratik yazı ortaya çıktı²⁹. Hiyeratik yazı, hiyeroglif yazıya oranla daha kolay ve kısa bir zaman diliminde yazılabiliyordu. Bu yazı biçimi, MÖ 200 yılına kadar aktif bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir. MÖ 700'lü yıllardan sonra ise hiyeratik yazının daha basitleştirilmiş biçimi olan ve adına halkla ilgili anlamına gelen demotik denilen halk yazısı ortaya çıkmıştır. Bahse konu bu yazı çoğu zaman halkı ilgilendiren hukuksal metinlerde tercih edilmiştir. Ayrıca Mısır'da bunların dışında MS 3. yüzyıldan başlayarak demotik yazının yerine adına "Kopt" yazısı denilen bir yazı çeşidi kullanılmıştır. Kopt yazısıysa daha sonraları ortaya çıkan, alfabe tabanlı yazıları ve nihayetinde ise Fenikelilerin geliştirdiği yazı sistemlerini yani harf temelli yazıyı fikrî bakımdan etkilemiştir. Yazı Mısır'da oldukça önemsenmekteydi, örneğin burada kullanılan çeşitli yazıların öğretildiği yazıcı okulları mevcuttu. Adı geçen bu okullar kimi devlet kademelerinde çalışacak personellerin okuma-yazma öğrenmesi için gereken eğitim çalışmalarını yürütmekteydi. Bu noktada sarayda, orduların yerleşim alanlarında ve ibadetin yerine getirildiği tapınaklarda yazma eğitimi veren yazıcı okulları açılmaktaydı. Açılan bu okullarda görev alan öğretmenler ağırlıklı olarak din görevlilerinden oluşmaktaydı. Belde, köy gibi daha küçük ölçekli yerleşim birimlerinde ise yazı öğretmenleri ailelerine ve yakın çevrelerindeki akrabalarına okuma-yazma öğretirlerdi³⁰. Okuma-yazma kurslarında öğrencilere öncelikli olarak hiyeratik yazı, daha sonra ise biraz daha karmaşık ve zor olan hiyeroglif yazı öğretilmekteydi. Kullanılan yazının karmaşıklığından kurslara devam eden öğrencilerin yazıyı öğrenme süreleri genelde uzundu. Bazı kaynaklara göre bu süre kimi zaman 12 yıla kadar çıkabilmekteydi. Çünkü bu yazının öğrenilmesi ve öğretilmesi gereken yüzlerce simgesi bulunmaktaydı ve hiyeroglif yazmak denilebilir ki tek başına bir sanat dalı haline gelmişti. Bununla birlikte Mısır'da hiyeroglif yazabilmek büyük bir saygınlığı da beraberinde getiriyordu ve hiyeroglif yazabilenler için yöneticiliğe giden yolu açıyordu³¹.

Hiyeroglif kullanılarak oluşturulmuş eserler genelde dinî içerikli olmakla birlikte tıp alanından astronomiye, geometri, matematik, askerlik gibi hemen hemen sosyal hayatın bütününe kapsayan konular içermekteydi.

²⁹ Friedrich, a. g. e., s.21.

³⁰ Uçankuş, a. g. e., s.695.

³¹ Uçankuş, a. g. e., s.696.

Mısır hiyerogliflerinin yoğun olarak tespit edildiği yerler; Ebla, Tell-El Mina, Tell Açıana, Biblos, Tel Ell-Amarna şeklinde sıralanabilir³².

http://www.metmuseum.org/toah/hd/kqae/hd_kqae.htm (Erişim Tarihi: 23.11.2014)

Resim 4: Mısır Hiyeroglifi

³² Friedrich, a. g. e., s.22.

3.1.2.2. Hitit Hiyeroglifi

3.1.2.2.1. Yayılım Alanı

Hitit devletinin kurulduğu siyasî sınırlar, Anadolu ve Suriye'nin kuzeyinde Fırat Nehri kıyısındaki Karkamış çevresi doğal sınırlarını oluşturur. Bu yazı sistemiyle kaleme alınan eserler Alacahöyük sınırlarından başlayan Kızılırmak deltası içindeki yerleşim alanları başta olmak üzere İzmir'in doğusu, Konya, Afyon ve Karaman çevreleri, Tarsus, Hatay ile Suriye'nin kuzeyini çevrelemektedir.

3.1.2.2.2. Genel Bilgi

İlk olarak 1812 yılında Hitit Hiyeroglifi olduğu tespit edilen yazı çeşidiyle ortaya konmuş bulgu ve belgeler ele geçmiştir. Eski Babil çivi yazısıyla oluşturulmuş Hitit kil tabletleri ise Mısır'ın orta kesimindeki Amarna'da 1887 yılında gün yüzüne çıkarılmıştır. Ancak Hitit dilinin ve Hitit hiyeroglif yazısının okunması ve hiyerogliflerin çözülmesine dönük ilk çalışmalar, 1900'lü yıllarda atılmıştır. Bu noktada Hitit dilinin çözülmesinde en önemli gelişme 1906 senesinde Hititlerin başkent olarak kullandığı Hattuşa'da bulunan çok sayıda kil tabletin ortaya çıktığı arşivlerdir. Viyana Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak faaliyet gösteren Çek asıllı Bedrich Hrozný 1915 yılında Hitit yazı dilinin Hint-Avrupa dil ailesi grubuna ait olduğunu tespit etmiştir. Kullanılan hece simgelerinin yanında, sözcüklerin yerine konulan göstergeleri de kapsayan çivi yazısının yapısı kendisine yardımcı olmuştur³³.

İngiliz bilim adamı Sayce tarafından ilk kez ifade edilen Hitit Hiyeroglifleri kullanımı 1870'li yıllarda gündeme gelmiştir. Suriye'nin kuzeyindeki yazı dilleri ve Anadolu'da yaşayan topluluklar hakkında çok zengin edebî ürün sağlamış olan Hitit çivi yazılı belgelerine nispetle, Hititlere ait hiyeroglif yazıt ve anıtları oldukça düşük yoğunluklu bir içerik ortaya koymaktadır. Hitit Hiyeroglifi ile yazılmış olan eserler sayı olarak azdır ve içerik bakımından önemli olarak değerlendirilebilecek konuları içermemektedirler. Hititlere ait olan hiyeroglif yazıtları, 19. yüzyılın ortalarından bu tarafa bilim çevrelerince tanınmaktadır³⁴. Bu noktada hiyeroglif yazı hususiyetle

³³ Gernot Wilhelm, **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Almanya 2002, s.404.

³⁴ Wilhelm, a. g. e., s.405.

anıtlar üzerine uygulanmıştır, fakat mühürler üzerinde de bu yazıyı tespit etmek imkân dâhilindedir. MÖ 1400-1200 yılları arasında kalan Hitit İmparatorluk Dönemi'nden başlayarak hem çivi yazısının hem de hiyeroglif yazının kullanıldığı mühürler ve hiyeroglif yazılı anıtlar bilinmektedir³⁵.

Anadolu'ya MÖ 1660-1200 yılları arasında yani MÖ 2. bin yılın başlangıcında gelen Hititler, ağırlıklı bir bölümü kaya anıtları ve mühürler üzerinde olmak kaydıyla, resim kökenli bu hiyeroglif yazısını Hitit Devletinin kuruluşundan daha sonraki Geç Hitit Dönemi(MÖ 900-650) bitene kadar kullanmışlardır. Doğal olarak çivi yazısını bunun dışında tutmak gerekecektir.

Şu an bile tam olarak açıklığa kavuşturulamamış konulardan birisi hiç şüphesiz Hititlere ait olan Hiyeroglif yazısının yaşı ve hangi kökene ait olduğu konusudur. Hitit hiyeroglif yazısının Mısır ya da Girit kültürüne ait olan hiyeroglif yazılarıyla bir ilgisinin olup olmadığı konusu ise netliğe kavuşturulamamıştır.

Bu yazının öncü sayılabilecek örnekleri, tahminî olarak MÖ 1900'lü yıllara kadar götürülebilmektedir. Bahse konu olan bu durum incelenen birçok eserde tartışmalıdır. Bu yönüyle Hitit Hiyerogliflerinin başlangıç tarihini MÖ 1650'li yıllara tarihlemek uygundur. Bu kültüre ait olan Hiyeroglif yazı bazı bilim çevrelerine göre; MÖ 2. bin yılın başlarında Hititler Anadolu'ya geldiklerinde burada daha önce yerleşik olan topluluklardan Hint-Avrupa kökenli dili konuşan Luvilerin kendilerine has bir resim yazısıydı ve Hititler bu resim yazısını Luvi kavimlerinden almıştı. Bu nedenle, bazı kaynaklarda bu yazıdan Luvi Hiyeroglifleri şeklinde bahsedildiği görülmektedir³⁶. Başka bir görüşe göreyse, bu yazı aslında Hitit toplumunun gerçek yazısıdır ve Hitit Devleti çökmeye başladıktan sonra Geç Hitit Dönemi'nde bile bu yazı kullanılmaya devam etmiştir. Bu nedenle, Hititlerin kullandığı bu yazıya "Hitit Hiyeroglifleri" adı verilmiştir.

Çivi yazısıyla birlikte, resim temeline dayanan hiyeroglif yazıyı Hititler, anıtsal yapılar ve mühürler üzerinde çok daha fazla kullanmışlardır. Bu noktada kuvvetle muhtemel Hitit toplumunun kullandığı mühürlerin ve halkın görebileceği tarzda inşâ edilmiş anıtsal mimarilerin hiyeroglifle yazılmasının nedeni kullanılan bu yazı tipinin eserlerde çabucak anlaşılabilen karakterleri sebebiyle daha geniş halk

³⁵ friedrich, a. g. e., s.112-115.

³⁶ Wilhelm, a. g. e., s.406.

kitlelerine seslenebilmesine dayanmaktaydı³⁷. Daha çok halk tarafından tercih edilen bu yazı muhtemelen günümüze kadar gelemeyen, zamana dayanıksız yazı gereçleri(örneğin tahta) üzerine yazıldığı için yalnızca anıtsal niteliği olan bir yazı olduğu fikrini uyandırmıştır.

Hitit hiyeroglif yazısının oluşumu, gelişimi ve kullanımı serüvenini iki ana başlıkta ele almak gerekmektedir. Bunlardan birincisi MÖ 1200 yılından başlayarak yıkılışına değin süren “Hitit İmparatorluk Dönemi”, ikincisi ise MÖ 900 yılından başlayıp yaklaşık MÖ 700’deki Asur istilasına kadar devam eden “Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi”dir³⁸.

Hitit hiyeroglif yazılı buluntuların dağılımı noktasında Ninive, Horsabad, Kıbrıs, Rodos ve Yunanistan’da ele geçmiş Hitit hiyeroglif yazılı mühürlerle Babil şehrinde bulunmuş olan stelin, bu yazının yayılım alanının buralara kadar ulaştığını göstermediği bu noktada ele geçen buluntuların, yukarıda sıralanan yerleşim alanlarına değişik yollarla gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Asur sınırlarında ortaya çıkarılan kurşun kaplı şeritler üzerindeki mektubun ise orada yaşamış olan bir Hititli tarafından kaleme alınmış olması gerekmektedir.

Yazının gelişim ve ilerlemesi noktasında Hititlerde fizikî olarak büyük bir gelişim meydana gelmiştir denilemez. Yazının oluşumunu tamamlayan her iki dönemde de simgeler kazıma ya da kabartma yapılarak oluşturulabilmekteydi. Fakat ikinci dönemde, kimi imgelerin sadeleştiği, bazılarının ise farklı ses değerleri kazandığı gözlenmektedir. Bunun yanında, daha çok ikinci dönemde ortaya çıkan yazıtlarda hece figürlerinin, kelime figürlerinden daha fazla yer kapladığı da izlenmektedir.

Bu hiyeroglifler, ikinci dönemin sonlarına yaklaşılırken, yazının kullanımı alanındaki üstünlüğü Arâmi abecesine bırakmıştır. Fakat ardından devam eden süreçte Anadolu coğrafyasında, hiyeroglif yazı kullanımı yok olmamış, belki de Hitit sisteminin etkisiyle Urartular da kendi dillerine, ona yakın bir hiyeroglif sistemi uygulamışlardır³⁹.

---

³⁷ Wilhelm, a. g. e., s.407.

³⁸ friedrich, a. g. e., s.116.

³⁹ Uçankuş, a. g. e., s.697.

Burada öncelikli olarak Hitit hiyeroglif yazısının kullanıldığı dilin, Hitit çivi yazısının kullanıldığı Hitit dili olmadığı ifade edilmelidir. Hititler zamanında ya da Hitit kültürünün bakiyesi olan “Geç Hitit Devletleri Dönemi”nde kullanıldığından bu adı almakla birlikte, bu dilin yapısal niteliklerinin, Hititçe ile aynı dil grubuna ait olan Luvice’ye benzerlik gösterdiği gözlenmektedir. Bu nedenle yeni bazı bilimsel yayınlarda, bu yazı kültürüne Luvi Hiyeroglifi adı da verildiği görülmektedir. Ancak hiyerogliflerin kullanıldığı dilin tamamıyla Luvice ile eş değer görülemeyeceği de dikkate alınmalıdır. Burada halkın önemli bir bölümünün ihtiyaçlarına cevap verebilmesi açısından Anadolu’daki Hint-Avrupa kökenli dillerin bir karışımı olması ihtimali üzerinde durulabilir.

Bu yazı daha geçen yüzyılın başlangıcında, araştırmacı ve bilim adamlarının dikkatini üzerine çekmiş, L. Messerschmidt, 1900’lü yıllarda yayımladığı eserinde Hitit kaynaklı resim yazılarını bir araya getirmiştir. Hititlere ait hiyerogliflerin çözümü safhasında ilk denemeleri, İngiliz bilim adamı A. H. Sayce yapmıştır. Fakat bu alandaki en kapsamlı çalışmalar, 1930 yılında H. Th. Bossert, E. Forrer, I. J. Gelb, B. Hrozný ve P. Meriggi gibi araştırmacılar tarafından yapıldı ve somut sonuçlar elde edildi⁴⁰. Bu araştırmacılardan daha sonra ise H. G. Güterbock, Boğazköy’de ele geçen kral mühür baskılarını gözden geçirerek bu hiyerogliflerin çözümlerine ciddi bir katkı sağladı. Bunun sebebi bu baskılarda kral isimlerinin hem çivi yazısıyla hem de hiyeroglif yazıyla yazılmış olmasıydı. Hiyeroglif üzerine araştırma yapan bilim adamlarına daha sonra ülkemizden Sedat Alp’te katıldı ve “kombinasyon” tekniğiyle Hititlerdeki şahıs adlarını çalışarak bu alanda oldukça önemli bilgilere ulaştı. Sedat Alp, son zamanlarda ise Karahöyük’te bulduğu mühür baskılarını da bilim dünyasına kazandırarak hiyeroglif çalışmalarında yeni adımlar attı⁴¹.

Bu çalışmalar sürerken Osmaniye ilinin Kadirli ilçesi yakınlarındaki Karatepe’de, aynı metnin hem hiyeroglif hem Fenike yazısı ve Aram diliyle ifade edilmiş olması bu sahada çalışanları ümitlendirdi. Ancak Bossert ve Steinherr tarafından üzerinde çalışılan bu çift dilli hacimli yazıt, kendisinden bekleneni veremedi. Son zamanlardaysa Suriye sınırlarındaki Ras Şamra’da yani eski Ugarit’te bulunan mühürleri çalışan Emmanuel Laroche’nin çalışmaları ile yeni bir hareketlilik kazandı. Hitit hiyeroglif yazısının çözümüyle ilgili olarak çalışan bilim adamları

⁴⁰ Friedrich, a. g. e., s.24.

⁴¹ Friedrich, a. g. e., s.118.

arasında J. Friedrich, R. D. Barnett ve J. Hawkins de bulunmaktadır. Bu yazının çözümünü halen tam anlamıyla tamamlanmamış, bu konudaki çalışmalar hâlen sürdürülmektedir⁴².

Hiyeroglif yazısını oluşturan figürler; bir insan bünyesinin tümünden ya da bir bölümünden, hayvanlardan, bitkilerden, gök cisimlerinden, inşaat öğelerinden, bazı aletlerden, mobilyalardan, kaplardan, simgelerden ve geometrik şekillerden ilham alınarak ortaya konmuştur.

Bu hiyeroglifte, toplamda 497 adeti temel olmak üzere cümle bütünlüğü içerisinde farklı okunabilen türleriyle birlikte 1102 tane figür mevcuttur. Bu yazının akış yönü ağırlıklı olarak boustrophedon(öküzün tarlayı sürme tarzına benzeyen tek yönlü yazım biçimi) türündedir. Yani, yatay biçimde yazılan satırlardan bir tanesi sağdan sola doğru yazılırken; bu satırın devamı olan hemen altındaki satır ise soldan sağa doğru ilerlemektedir. Bir sonraki onu izleyen satır ise yine ters doğrultuda yazılmaktadır. İncelenen kimi satırların içerisinde iki veya üç figürün alt alta yazıldığı da görülmektedir. Fakat genel anlamda insan ya da hayvan başları, ayakları ve elleri satırın başlangıç kısmına dönüktür.

Bu yazıda esas olarak aktif kullanılan üç tür işaret mevcuttur. Bunlardan birincisi adına Sillabogram denilen ses işaretleridir. Bunlar yalnızca ses değerine sahiptirler. Bir diğer işaret ise adına ideogram ve logogram denilen sözcük ve kavram işaretleridir. Sözcük işaretleri kendi başlarına bir anlam içerirler, ancak kullanılan bu işaretlerin fonetik yazımı henüz tam anlamıyla tespit edilememiştir. Bunun yanında, sözcük işaretlerinden kimilerinin sadece ses değeri vardır. Aynı şekilde, ses işaretlerinden bir kısmının da sözcük işareti göreviyle kullanıldıkları bölümler tespit edilmiştir.

Kullanılan bir başka işaret ise adına Determinatifler de denen belirticilerdir. Kullanılan bir sözcüğün hangi türe ait olduğunu ya da cümle içerisinde üstlendiği görevi belirtmek amacıyla sözcüğün başına veya sonuna getirilen işarettir. Örnek verilecek olursa; tanrı anlamında kullanılan işaret eğer bir sözcüğün önünde yer alıyorsa, bu o kelimenin bir tanrı ismi olarak kullanıldığını göstermektedir.

---

⁴² Wilhelm, a. g. e., s.409.

Ayrıca bu yazıda aynı simgeye sahip olup da farklı ses değerlerini temsil eden kullanımlar olduğu gibi, aynı ses değerine sahip olan farklı simgeler de mevcuttur. Hitit Hieroglifinde “a” sesini veren altı farklı kullanım vardır. Bahse konu bu ses değerlerini birbirinden ayırt etmek için sayılar ve okumaya yardımcı olan kılavuz çizgiler kullanılır. Bu noktada ünlülerin üzerinde kısa, yatay, düz çizgi ve uzatma işreti gibi kullanımlar söz konusudur.

Bu yazı sistemiyle oluşturulan metinlerin içersinde kral, kraliçe ile halktan şahısların isim ve unvanları; dinî ritüeller ve yerel âdetlerle ilintili lanet duaları, tanrıya olan bağlılık ve sevginin bildirildiği metinler, kutsal olduğuna inanılan dualar, birtakım mitler; bina yapımıyla ilgili bilgiler; ölen ünlü kişilerin ardından yazılanlar; sefere çıkan kralın askerî ve siyasî seferlerinin anlatılması gibi konular genel anlamda yazıtların içeriğini meydana getirir.

Bu hierogliflerin uygulandığı yerler; kayalara uygulanan kabartmalar, yine kayaların kullanıldığı yazıtlar, heykeller, mezarlar için kullanılan gömüt taşları, orthostatlar, steller, sınır taşı ve mühürler gibi hammaddesi taş olan malzemenin yanında fırça ve boya aracılığıyla yazılan tahta tabletler, kurşun levhalar ve bazen de seramik kaplar olarak sıralanabilir.

http://hattusa.tripod.com/page12_tr.htm (Erişim Tarihi: 13.12.2014)

Resim 5: Hitit Hiyeroglifi

3.1.2.3. Minos Hiyeroglifi

3.1.2.3.1. Yayılım Alanı

Girit Adası'nın kuzey bölgelerinden Knossos'a, yine Girit Adası'nın güneyinden Festos'a, Girit'in orta kesimlerinden Malya'ya, Girit'in doğusundan Kato Zakros'a, batı ucundan ise Hanya'ya kadar yayılım gösterdiği belirlenmiştir.

3.1.2.3.2. Genel Bilgi

Girit'te ele geçen mühürlerde yani MÖ 2000'li yıllarda bir çeşit yazı olarak değerlendirilen işaret bileşimleri tespit edildi. Yazı olarak değerlendirilen bu bileşimlerin kaynağı bazı cisim ya da kavramların henüz fonetik, sese dayalı değer taşımamasına rağmen tespit edilebilen ve araştırmalarda ideogram olduğu anlaşılan resimlerde bulunur. Bir süre sonra bu resimler ya da figürler bir ses değeri kazanır. İlk önce sesler sözcüğün bütününe daha sonra ise ilgili sözcüğün ilk hecesini ifade eder. Bu yöntemle her işaretin bir heceyi sembolize ettiği bir hece yazısı meydana gelir. İşte tam da bu noktada Minos yazısının asla bu aşamadan öteye geçemediğini değerlendirebiliriz.

Minos yazısı, bazı araştırmacılar tarafından Mısırlıların kullandığı yazıya benzerliği sebebiyle çoğunlukla hiyeroglif yazısı olarak değerlendirilir. Hem Mısır hem de Girit Hiyeroglif figürleri arasında mevcut olan kimi benzerliklere rağmen, karşılıklı bir alış-verişin olduğu yakın bir bağıntının varlığından net bir şekilde söz etmek mümkün değildir. Ünlü araştırmacı Evans, Scripta Minoa isimli eserinde Minos hiyerogliflerini derlemiş ve ilerlemelerinde iki aşama tespit etmiştir. Bu aşamalardan ikincisi düzenli ve güzel yazılmış çizgi simgelerle sonlanır. Bahse konu bu gelişim merhalesi takriben İlk Saraylar Çağı'nın MÖ 1700'e kadar süren Kamares Evresi ile aynı zaman dilimine karşılık gelir. Minos kültürüne özgü hiyeroglif bu safhadan sonra kült yazıtlarında kullanılmıştır. Araştırmacı Evans toplamda 135 hiyeroglif simgesi derledi; ancak toplam sayı tahmini olarak bu sayıdan daha fazladır. Bilinen odur ki Evans'ın listesinde yer almayan hiyeroglifler de mevcuttur. Yine de bu sayı, Minos yazısının ideografik bir bütünlük oluşturmadığını gösterir niteliktedir. Minos hiyeroglifi bir hece yazı sistemi olduğu için çok daha fazla işarete ihtiyaç duyulması gerekirdi. Ancak bu kadar çok figürden dolayı tamamen fonetik bir yazı sistemi de olamaz. Bu nedenle bu simgelerden bazıları, yol gösterici nitelikte olan yardımcı ideogramlar, yani sese dayalı figürlerle tamamıyla ifade edilemeyen kavramların okunmasını resim yoluyla kolaylaştıran ideogramlar olarak kabul edilmelidirler. Bahsedilen bu hiyerogliflerin şekilleri çeşitlilik arz etmektedir. Örnek verilecek olursa hayvanlar dünyasından alınanlar: yabani kedi, yabani kedi başı, aslan başı, yabani keçi, öküz ve güvercin figürleridir. Bunların dışında kalan diğer bazı figürler ise insan vücudunun gözle görülür duyu organlarını; gözleri, eller ve

ayakları veya bütün bir insan şeklini sembolize ederler. Yine bu işaretlerin önemli bir bölümü aktif olarak kullanılan araç-gereçleri, örneğin; saban, kırkık, testere, gemi gibi aletleri ve gündelik hayatta işe yarayabilecek olan diğer ürünleri gösterirler. Tüm bunların dışında çifte balta, taht, ok ve haç gibi nesne figürlerine de rastlanır.

Minos hiyerogliflerini inceleyen araştırmacı Evans, belirgin bazı hiyeroglifleri çeşitli tahminlerin sembolik işaretleri olarak değerlendirdi. Evans'ın iddiasına göre çifte balta işareti, çifte balta tapınağını, yani Knossos Sarayı'nı sembolize ediyordu; göz, bekçi ya da başkan; mala, mimar; kapı, bekçi anlamlarını temsil ediyordu. Fakat yine başka bir araştırmacı Grumach, Evans'ın ortaya attığı bu iddiayı biraz aceleci bulup eleştirdi; çünkü henüz bu figürlerin gerçekte neyi ifade ettiği kesin bir şekilde bilinmemektedir. Eğer gerçekten de bu hiyerogliflerin neyi temsil ettiğini kesin olarak bilebilseydik dahi, onlar için tasvir edilen nesneyle doğrudan ilintili bir tahminde bulunmak yine de doğru olmazdı. Bu alanda araştırma yapan bazı araştırmacılar, kimi mühürlerin amulet olarak kullanıldıklarını doğru kabul etmek şartıyla, mühürlerin üstündeki kalıplaşmış olarak yinelenen bazı hiyeroglif gruplarını insanları koruduğuna inanılan sihir formülleri veya tanrı isimleri şeklinde yorumlamışlardır. Bu hiyeroglif karakterlerinin mührü sahip olan kişilerin adları olması mümkün görünmemektedir. Çünkü bu figürler kişi adı olamayacak kadar az sayıda ve çeşit bakımından yetersizdir. Bu konudaki başka bir iddia ise hiyeroglif gruplarının ya din adamlarının ve diğer makamlardaki şahısların unvanları olduğunu ya da daha sonradan unvan haline gelmiş adları olabileceğini değerlendirir.

İncelenen yazıtlarda kullanılan hiyerogliflere çoğu zaman çizgi, şerit ve özellikle de haça benzer yardımcı ifadeler eşlik etmektedir. Kullanılan bu ifadelerin yazının başlangıç kısmını veya yazının akış yönünü gösterdiğine ya da kimi işaretleri sese dayalı bir değeri olmayan ideogramlar şeklinde belirlediğine inanılır. Minos hiyeroglif yazılarına sadece mühürler üzerinde değil, bunun yanında ufak kil çubuklar, asılmak için tasarlanmış ve üzerinde delikleri bulunan diskler ve küçük dikdörtgen şekilli tabletler üzerinde de rastlanmıştır. Bunların yanında üzerinde hiyeroglif yazı bulunan mühürlerin kil baskılarıyla hiyeroglifleri elle kazınmış mühür baskılar da bulunmaktadır. Bu alanda Girit Hiyeroglif yazıtlarının en bilinen örneği şüphesiz ünlü Phaistos Diski'dir⁴³. Bu diskte yer alan bazı hiyeroglif birliklerinin

---

⁴³ Wilhelm, a. g. e., s.411.

adeta bir nakarat şeklindeki tekrarı bu metnin sanki ileri bir Hymnos olduğu düşüncesini zihinlerde uyandırmaktadır. Araştırmacı Pernier de Phaistos Diski'nde yer alan metnin içeriğini kültle ilintili bulmuş ve bunu üzerinde tanrı isimleri yazılı bir Etrüsk kurşun diskiyle karşılaştırmıştır. Konuyu inceleyen diğer bazı bilginlerse bu disk üzerinde ordudaki askerlerin listesinin yazılı olduğu kanaatini savunmuşlardır. Başka bir araştırmacı olan Davis ise, onu Phaistos Sarayı'nın yapımı hakkında bir kralın konuşmalarını anlatan Hititçe bir belge şeklinde yorumladı. Bu diskin Yunan dilinde yazıldığını ispatlamaya gayret eden diğer araştırmacıların çabası ise pek dikkate alınmaz. Bahse konu bu diskin Girit kaynaklı olmayıp güneybatı Asya'dan bölgeye getirildiği yönünde Evans'ın ortaya attığı düşünce bir süre için geçerliliğini muhafaza ettiyse de Arkologhori Mağarası'nda buna benzeyen hiyeroglif işaretleri içeren bir çifte balta bulununca, bu diskin gerçekten de Girit'ten çıktığı fikri benimsendi. Nitekim Mağro Spelio altın yüzüğü de üzerinde benzer spiral düzende bir yazıt taşır⁴⁴.

Bu hiyerogliflerle ortaya konan metinlerin bazı kısımları henüz tam anlamıyla okunamasa bile önemli bir bölümü gündelik yaşamla ilgili konulardan bahseder.

Minos hiyeroglifleriyle yazılmış en önemli eserler, Knossos Sarayı'nda batı magazinlerin(ambar, depo) kuzey kısmında ve Mallia Sarayı'nın kuzeybatı tarafında yer alan bir odada ele geçmiştir⁴⁵.

Phaistos Diski, Girit'te ele geçen hiyeroglifler içinde şüphesiz en önemlisidir. Hammaddesi kil olan bu buluntu, Phaistos Sarayı'nın kuzeydoğu bölümlerinde, arşiv odası olarak kullanılan bölümün yakınında ufak bir alanda bulunmuştur. Bu diskle birlikte Linear A yazısına sahip bir kil tabletle yaklaşık olarak Yeni Saraylar Çağı'nın başlangıç dönemine tarihlenen(MÖ 1700-1600) bir seramik de bulunmuştur. Bu diskin iki yüzü de spiral bir kuşak bütününde kil hamuru daha kurumamışken damgalar aracılığıyla basılmış hiyeroglif figürleri barındırır. Bahse konu figür birlikleri kuşağa doğru dikey biçimde oluşturulmuş çizgilerle birbirlerinden ayrılırlar. Bu gruplar aslında birer kelime meydana getirmektedir. Tespit edilen 45 değişik figür biçiminden yalnızca birkaçı Yeni Saraylar Çağı'nda kullanılmış hiyerogliflerle benzeşmektedir. Bu diskin üzerinde var olan figürler; erkek, kadın, çocuk

⁴⁴ Alexiou, a.g.e., s.151-153.

⁴⁵ Friedrich, a. g. e., s.118.

sembolleriyile Mısırlıların daha ileri bir tarihte Medinet Habu Tapınağı'nda yaptığı Pulesata tasvirlerini akla getiren başlar, türlü kuşlar, balıklar, böcekler, hayvan derileri ve bazı organları, dallar, çeşitli bitki motifleri, gemiler, yaylar ve aletlerdir⁴⁶.

http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlights_search_results.aspx?searchText=minos (Erişim Tarihi: 27.10.2014)

Resim 6: Minos Hiyeroglifi

3.1.3. Çivi Yazısı

Bu yazı, figürleri üzerine yazıldıkları kil tabletler nedeniyle resim olma özelliğini kaybedip, çivi biçimine benzer çizgisel nitelikler kazanmış ve oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış bir sistemi teşkil etmektedir⁴⁷. Uruk kentinde(şimdiki adı Warka) yapılan kazılarda, IV. tabakada ortaya çıkarılan tabletlerden anlaşılır ki, önceleri resim karakterli bir yazıyken daha sonra düz çizgilerden oluşan figürlere sahip bir yazı şeklini almıştı⁴⁸. Henüz Grek-Roma İmparatorluğu zamanlarında, hiç kimsenin bu yazıyla ilgili bir fikri yoktu. Yalnızca Grek Eskiçağı'nda bu yazı sistemi Asur Yazısı şeklinde tanımlanmıştır. Modern çağdakilerse, âdeta Çin yazısını düşündüren belli belirsiz, çivi şeklindeki bu karmaşık yazıyla Mısır yazısının belirgin tasvirleri arasında ilişki kuramamışlardır. Fakat Doğu dünyası için bu yazı çok önem

⁴⁶ Wilhelm, a. g. e., s.413.

⁴⁷ Dinçol, a.g.m., s.258.

⁴⁸ Samuel Noah Kramer, **Sümerler**, İstanbul 2002, s.445.

arz etmekteydi. Bu yazı oldukça geniş bir alanda ve çok uzun denilebilecek bir süreyle kullanılmıştı⁴⁹. Bu yazı sistemi ilk olarak Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkmıştır. Bu bölge ise bilindiği gibi, kabaca Dicle ve Fırat Nehirlerinin hâkim olduğu alanlara verilen coğrafi adlandırmadır. Adı geçen iki nehrin de yükselip alçalması nedeniyle, sene içerisinde nehir boyunca oldukça kaliteli bir kil tabakası oluşmaktaydı. Bu bölgede hayat süren insanlar zahmetsiz bir şekilde biriken kili; kerpiç, tuğla ya da çanak-çömlek yapımı gibi çeşitli sahalarda kullanmışlardır. Bunlardan daha önemli olmak üzere yazının hammaddesi olarak da kilden yapılan tabletler yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Üzerlerine yazı yazılan bu tabletlerin adı Sümercede Dub, Akkadcada Tuppa, Hititçede tuppı idi. Yazı için kullanılan bir kil tabletin yaygın formu dikdörtgen şeklindedir. Tahminen masa gibi düz bir nesne üzerinde hazır hâle getirilen tabletin arka tarafı bu nedenle düzken, ön tarafı biraz bombeli biçimdedir. Belirli bir açıdan bakıldığında mercek şeklinde görünen bu form sayesinde, kırık şekilde olan bir tabletin ön tarafını ve arka tarafını tespit etmek kolaylaşır. Bu tabletlerin boyutları oldukça çeşitlidir. Eni ve boyu 1,6 cm olan tabletlerin dışında farklı boyutlarda tabletler de ele geçmiştir. Bulunan tabletler tek bir sütunlu olabilecekleri gibi, tabletlerin birden çok sütunlu olmaları da mümkündür. Çivi yazısı genel anlamda soldan sağa doğru ilerleyen bir yazı sistemidir. Bu yazının yazıldığı tabletlerin geleneksel şekli dikdörtgen olsa da, bunların dışında farklı şekillerde mevcuttur. Kuvvetle muhtemel bu biçimlerin farklılığı çivi yazısının yazıldığı dönem, yazılı metnin içeriği ya da bu metnin uzunluğu ile alâkalı olmalıdır. Eski Babil ve Babil öncesine ait öğrencilerin kullandığı tabletler, ağırlıklı olarak yuvarlak bir biçime sahip tabletlerdir. Bunun yanında III. Ur Sülâlesi Dönemi'ne ait olan ziraat konulu metinler ve Eski Babil idari metinleri yine aynı yuvarlak forma sahiptir. Daha ziyâde çivi şeklinde olan konik tabletlerin içeriği ise, ev alım-satım evrakları ve mimarlıkla ilgili yazıtlarla sınırlıdır. Şekli bir prizmayı andırırlarsa, Akkad Kralı Sargon'dan önceki dönemden başlayıp Eski Babil Dönemi'ne değin, geleneksel biçimlerdeki tabletlere yazılan sözlük metinleri ve bazı Sümerce yazılmış edebî içerikli metinlerde kullanılmışlardır⁵⁰. Babil Dönemi'nden sonra, altı veya sekiz sütunlu prizmalar, daha çok kral yazıtları için kullanılmıştır. Bu örneklerin dışında mektuplar o zamanda tıpkı bugün olduğu gibi kilden imal edilmiş zarfların

---

⁴⁹ Friedrich, a.g.e., s.46.

⁵⁰ Friedrich, a.g.e., s.48.

içine konurdu. Mektuplar için kullanılan bu zarfların ilk defa III. Ur Sülalesi Dönemi'nde, özellikle idarî bazı belgelerin yazımında ve muhafaza edilmesinde kullanılmıştır⁵¹. Bahse konu bu zarflara, içindeki kil tabletlerde yazılı bilgiler aynıyla aktarılırdı ki, herhangi bir konuda kuşkuya düşen alıcı eğer isterse zarfı kırar ve zarfta yazı olanları, içindeki metinle karşılaştırabilirdi. Babil ile Asur dönemlerindeki zarflar, bugünkü zarf kullanımlarında olduğu gibi üzerinde gönderen şahsın adı ve imzası yerine geçen mühür baskısı yer alan zarflardı. Belirtilen zarf tabletlerin en güzel örnekleri Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin merkezi konumunda olan ve Kayseri yakınında bulunan Karum Kaniş'ten(Kültepe) bilinmektedir. Doğu Akdeniz havzası hinterlandı, Mezopotamya'daki temel yazı sistemlerinin meydana geldiği ve gelişim kaydettiği yerleşim bölgeleridir. Hiyeroglif yazı sistemi Mısır'da, çivi yazısı sistemi ise Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Esas olarak bütün yazıların temelinde resim bir yönüyle hep vardır. Bugün bile halen yazı, resim görevini korumaktadır. Yazılar, stylus adı verilen ucu sivri bir cisim yardımıyla bu yazıyı kullanan toplumlar tarafından kilden tabletler üzerine yazılıyordu. Başlangıçta bir resim mantığıyla oluşturulan yazı zaman içerisinde gelişerek, değişerek, özellikle kil tabletlerin oval görünümlü resimler çizmeye uygun olmaması nedeniyle daha çizgisel(Linear) bir görünüm kazanmıştır⁵². Kilin dışında deri, tahta, balmumu da tabletlerin yapımında bir hammadde olarak değerlendirilmiştir. Ancak kil dışındaki bu yazı hammaddeleri dayanıksız ürünler olduklarından günümüze ulaşan çok fazla örneği bulunmamaktadır. Bu sayılan hammaddelerin dışında bronzun da tablet yapımında kullanıldığını söyleyebiliriz.

---

⁵¹ Kramer, a.g.e., s.400.

⁵² Kramer, a.g.e., s.403.

3.1.3.1. Sümer Çivi Yazısı

3.1.3.1.1. Yayılım Alanı

Ana vatanları noktasında farklı görüşler bulunmakla birlikte bilim adamları Sümerlerin Orta Asya bölgesinden gelmiş oldukları görüşünü dile getirirler. Mezopotamya coğrafyasının aşağı yarısında yaşamış olan Sümerler çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu alan 26000 km² genişliğinde olup, Basra Körfezinden bugünkü Bağdat'a kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Fakat Sümerler Mezopotamya bölgesinin yerlisi değildir ve buraya, bazı araştırmacılara göre MÖ 5000, bazılarına göre ise MÖ 4000-3500 yıllarında, başka bir bölgeden gelmişler ve MÖ 1900-1800'lerde de ortadan kalkmışlardır.

3.1.3.1.2. Genel Bilgi

Yazı dili Sümerlerde sondan eklemelidir. Hint-Avrupa kökenli diller ve Sami dili gibi içten bükümlü bir yapıdan farklı olarak Ural-Altay dil ailesine mensup diller gibi kelime köküne eklenen eklerle kelimeler türetilmektedir. Sümerce bu yönüyle Türkçeye, Macarcaya ve bazı Kafkas dilleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Bunların yanında bu dilin sözdizimi kendine özgüdür⁵³. Sümercenin yazı dilinin çözülmesi, Sümerce gibi çivi yazısıyla yazılan ve eskiden Asurca ya da Babilce ismiyle bilinen Sami dil ailesine üye, Akadcanın çözülmesi yoluyla olmuştur⁵⁴. Sümer çivi yazısı ilk defa 1628 yılında Pietro Della Valle isimli İtalyan bir araştırmacı tarafından Persepolis kalıntılarında ortaya çıkarılmıştır. 1778 senesinde Carsten Niebuhr, 1765 yılında Persepolis'te tamamladığı kopyayı yayınlayınca yazıyı çözümlene çalışmaları tam anlamıyla başlamış oldu. Bu yazıtın üç değişik alfabeden meydana geldiğini ortaya koyan ilk kişi de yine Niebuhr'dur. 1798 senesinde Oluf Gerhard Tychsen, yatay bir çivi yazısı simgesinin sözcük ayracı göreviyle kullanıldığını bulmuştur. Friedrich Münter ise 1802 senesinde bu yazıtın Ahameniş sülalesinin Zendavesta diline ait olduğunu bunun yanında bu üç yazıtın da içerdiği konuların aynı olduğunu saptadı. Bu dönemde bir okulda Yunanca dersi

⁵³ Kramer, a.g.e., s.401.

⁵⁴ Kramer, a.g.e., s.20.

öğretmeni olarak görev yapan Georg Friedrich Grottefend, her üç yazı çeşidinin de soldan sağa doğru okunması gerektiğini, bu yazılardan birinde kısıtlı sayıda karakter bulunduğunu, bu noktadan hareket ederek bu yazının bir harf yazısı olduğunu bazı belirleyici ipuçları sayesinde bulmuştu. Grottefend ele geçen metinlerde en sık tekrarlanan karakterleri bir tarafa ayırarak bunların sesli özelliğe sahip olduğunu varsaydı. Bunun yanında yazıtta yer alması gereken kral ve oğlu kelimelerinin bulunması gereken yerleri belirleyerek Ahameniş sülâlesinin kral adlarını uzunluğuna göre bulunması gereken yerlerine yerleştirdi. Bu teknik yardımıyla on adet harfle üç özel adı doğru bir şekilde buldu. Bundan sonra ise Pers askerî gücünde subay olarak görev yapan İngiliz H. Rawlinson, bu yazıtlarla ilgili çalışmalarını daha da geliştirip Persçe yazılmış olan kısmının eksiksiz bir şekilde kopyasını çıkarmayı başardı. 1840 yılında Edward Hincks, Jules Oppert'in de sağladığı katkılarla yazıtın eski Persçe olan kısmının çözümünün bitirilmesiyle Sümercenin çözülmesinin önündeki engeller kalkmış oldu. Sümerce, bu tarihlerde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Asurbanipal'in kütüphanesinde ele geçirilen tabletler gibi çoğu kaynakla Rawlinson, Hincks, Oppert üçlüsünün olağanüstü kararlılık ve azimli çalışmaları neticesinde çözülmüştür⁵⁵. Yazıya geçmeden evvel Mezopotamya'da oldukça önemli bir yeri olan, kilden yapılan ve üzerlerinde türlü şekiller bulunan, Latince "calculi" ismiyle bilinen, hesap ya da sayaç taşları vardır. Bu taşlar alışverişlerde kullanılıp ticaret malzemesinin miktarını ve çeşidini gösteriyordu⁵⁶. Bu sayaç taşları, içleri boş olan ve adına "bulla" denen kil toprakların içerisinde muhafaza ediliyordu. Bunlar tam anlamıyla bir zarf vazifesi görerek dış kısımlarına içerisinde kaç tane sayaç taşı varsa o kadar baskı izi yapıp mühürleniyor, bu işlem sonunda da ticaret yapılan malzemelerle gönderilerek teslimatı tamamlanıyordu. Bullalar sanki bir taahhütlü makbuz görevi yapıyordu. Uruk şehri kazılarında ortaya çıkan sayı taşlarının yerini sonraları küçük kil tabletlere yazılan ve üzerinde sayı taşları baskısı yer alan tabletler almıştır. Bu tabletlerin üzerindeki figürler standart bir ölçüye göre çıkmıyordu. Kare ya da dikdörtgen tabletler olabileceği gibi küreye yakın şekilde olanlar da vardı. Uruk kazılarında "IV-A" tabakasında(MÖ3300–3100) üzerinde sayaç taşlarının resimleri bulunan tabletler de ele geçmiştir. Ele geçen bu tabletlerin sıradan sayaç taşlarının kil tabletin üzerine basılmasıyla oluşturulmadığı ortaya

⁵⁵ Kramer, a.g.e., s.30.

⁵⁶ Selen Hırçın, **Çivi Yazısı**, İstanbul 2000, s.1.

çıkmişti. Bu tabletler karmaşık bazı işlemleri ve ürünleri temsil eden kil tabletlerin üzerine bir kamış vasıtasıyla çizilen tabletlerdi. Bahse konu bu tabletler adına “piktografik” denilen resim yazısının ilk örneklerini ortaya koymaktadır. Resim yazısının daha karmaşık olan işlemleri ya da soyut düşünce aşamalarını anlattığını; öbür kil tabletlerinse basit bazı işlemlerde kullanıldığı düşünülmektedir. Buna karşın, aynı olmasa bile birbirine yakın amaçlar için değişik sistemler kullanıldığı da yine bu iddialar arasındadır. Bu resim yazıları ya da hesap taşları hiç şüphe yok ki kimi zaman bir eylemi anlattığı kadar bir fikri, devletle alâkalı bir işlemi, bir hesabın, bir bilginin de otorite tarafından kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Uruk şehri, Cemdet Nasr ve Aşağı Mezopotamya’da yapılan kazılarda sayısı yaklaşık olarak 5000’i bulan kil tabletler ele geçmiştir. Bu noktada özellikle geçen yüzyıllar içerisinde bu yazıların değişerek, gelişerek, olgunlaşarak adına çivi yazısı denen yazıyı meydana getirdiğini görüyoruz. Daha sonraki süreçte ise bu piktogramlar bir cisim veya fikirden çok artık, bir heceyi anlatmaya başlamıştır⁵⁷. Bu aşamada resim içerikli öğeler birbirlerinden çizgilerle ayrılarak, beş işaretten meydana gelen çizgi karakterli çivi yazısı ortaya çıkmıştır. Sümer kil tabletlerinde resimler yatay bir şekilde çizilirken, uç kısımları üçgenleştirilerek sivriltilmiş olan bir kamış kullanılmıştır. Önceleri her resim veya yazı, ilk defa ortaya çıktığı dönemde aynı türde standart bir biçimde yazılmıyordu. Ancak Uruk “I” ve Fara(Suruppak) şehirleri kazılarında bu durum değişmiş ve her işaretin aynı şekilde yazılma zorunluluğunun getirildiği anlaşılmıştır⁵⁸. Sümerce genel anlamda tek heceli sözcüklerin fazla olduğu bir dildir. Bu durum yazımda bir kolaylık sağlamakla birlikte bir karışıklığa sebep olmamak amacıyla bazı belirtici işaretlere ihtiyaç duyuldu. Determinatif adı verilen ve bazen sözcüklerin baş kısmına bazen de sonuna konulurdu. Determinatifler, tıpkı Arapça’daki harekeler gibi sözcüklerin hangi ses değerleriyle okunması gerektiğine yardımcı oluyordu. İşte bu ses değerlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte fiil çekimleri yapılabilmıştır. Örneğin “Gu” hecesi Sümerce’de boyun ve öküz anlamlarına gelirken sayısı 14’ü bulan işaretlerle ifade ediliyordu. Bu durum bir taraftan çok işaretliliği(polysemie) meydana getirirken diğer yandan kimi kavramlar da birden çok hece değeriyle ifade ediliyordu. Bu durum da hem çok işaretli(polysemie) hem de çok sesli(polyphonie) bir yazı dilini ortaya çıkardı. MÖ 3. binlerde kullanılan

⁵⁷ G. Pulhan, **Yakındoğu’da Yazının Ortaya Çıkışı**, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 109, 2003, s.48-49.

⁵⁸ İlker Koç, **Hititler**, Ankara 2006, s.17-25.

kelime yazısı, yani her kavramın bir kelimeyi karşıladığı yazı, yerini bir tür hece yazısına, yani her kavramın bir heceyi karşıladığı yazıya, bıraktı. Bir süre sonra ise çivi yazısını kullanan toplumların dil yapılarına ait özellikler ortaya çıktı. Günümüze kadar gelen süreçte bu toplumların dilleri hakkında tarih araştırmacıları sağlıklı bilgiler edinebildiler⁵⁹. Uruk “III” döneminde, çizgiler artık daha da belirginleşmiş yazı ise daha kullanılabilir bir duruma gelmişti. Sonrasında iki hece bir araya getirilmiş, resim yazısıyla ifade edilmesinde güçlük çekilen bazı soyut kavramlar bu yolla anlatılabilmeye başlanmıştır. Örneğin, bir insan kafasının önüne bitki resmi yapılarak bitkinin dallarıyla insan başı iki çizgiyle birleştirilmiş, bununla yemek(KU) anlamı ortaya çıkarılmıştı⁶⁰. Aslında Sümer dilinin çoğu sözcüğü tek heceli kelimelerden oluşan, çekimli bir dil olmaktan ziyade kelimelerin birleşiminden oluşan bitişken bir dildi(agglutinant). Sümerler ve onları takip eden çoğu, işaretlerle açık ve kapalı hecelerden oluşan tutarlı bir sistem ortaya koydular. Sümer dili, Mezopotamya bölgesi içinde diğer Mezopotamya dilleriyle bir akrabalık, yakınlık ortaya koymuyordu. Tâ Hammurabi döneminde, yaşayan bir dil olmaktan uzaklaşan Sümerce, Babilli din görevlilerinin bu dili adeta bir tapınak dili haline getirerek yaşatmasıyla yeni bir çehreye kavuşuyordu. Tıpkı Hıristiyanların dua ettikleri, bir ibadet dili haline getirdikleri Latince gibi, Babilli din görevlileri de Sümerceyi devam ettirmişler ve bu neredeyse ölü dili kendileri öğrenmiş ve başkalarına da öğreterek yaşatmaya başarmışlardır. Bu dilde hazırlanan sözlükler, dilbilgisi konuları, dua içeren metinler bir araya getirilerek Babilceye çevrilmiştir⁶¹. Sümer yazısının fonetik sembolleri Mısır yazısına benzemez. Bununla birlikte, bu dilin hece vurguları oldukça belirgindir. Sümer hece düzeni; ünsüz harfle ünlü harf, ünlü harfle ünsüz harf, ünsüz harfle ünlü harf ve ünsüz bir harf düzeninde oluşmuştur. Sümerlerin yazı dili başka yazı dillerine nispetle çok daha zor çözülebilmiştir. Dil yapısının diğer dillerden farklı oluşu bu durumun en önemli sebebidir. Sümerler ve Babilli din adamları çivi yazısıyla, ibadet ettikleri yapılara ve saraya giren malların kayıtlarını tutmakla kalmamış, bu yazıyı başka insanlara da öğretme işini üstlenmişlerdir. İbadet edilen yerlerde yazıyı öğretme Sümerlerde görülürken, Babil toplumu bunu saraylara taşımışlardır. Bu konuda yetenek sahibi gençlere ve prenslere bu yazı öğretildiği gibi bunun yanında bu dönemde kadın kâtiplere de rastlanmıştır. Bu dönemdeki

⁵⁹ Hırçın, a.g.e., s.9.

⁶⁰ F. Kınal, **Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi**, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1969, s.15.

⁶¹ Kramer, a.g.e., s.408.

saraylarda açılan okullar hakkındaki bilgiler Mari kazılarında elde edilmiştir. Sulgi, Hammurabi, I. Tiglatpileser, Asurbanipal, gibi krallar bu yazıya onu okuyup düzelterek kadar hakimdi⁶².

MÖ 4. bin yılda Sümerler oldukça yüksek bir medeniyet inşa etmişlerdi. Bahse konu bu uygarlığın dünyada kayıt altına alınmış olan en eski yazılı belgeleri, bugünkü Irak'ın güney kesiminde bulunan Uruk şehrinde bir tapınaklar topluluğu olan Eanna Tapınağı'nda ortaya çıkmıştır. Eanna Tapınağı'nda çeşitli iktisadî etkinlikleri anlatan ve üzerinde farklı resimler olan kil tabletler topluluğu bulunmuştur. Bu resim tabanlı figürler, daha çok bir soyut fikir ya da bir cismin adına karşılık gelen ve ismine "ideogram" denen işaretlerdir. Bahsedilen bu ideogramlarla tapınağa getirilen ürünler örneğin buğdaysa buğdaya karşılık gelen sembol, arpaysa arpaya karşılık gelen sembollerle anlatılmıştır. Bu yapılar tapınağa getirilen ürünlerin bir kaydı tutulmuş oluyordu. Yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre bu işaretlerin sayısı yaklaşık olarak 700'ü bulmuştur. Bunun dışında bu tapınakta yazı yazmayı ilk kez öğrenen insanların bu amaçla oluşturduğu sözcük listeleri de ele geçen ilk yazılı belgelerdendir⁶³.

Sümer yazı dilinden günümüze kalan en önemli, en bilinen edebî belge hiç şüphesiz Gılgamış Destanı'dır. Gılgamış Destanı'nın özellikle Tufan kısmı bütün kutsal kitapların ortak noktalarından biridir. Sümerler yazıyı icat ettikten sonra, zihinlerinde yer alan bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yazıya aktarmaya başlamışlardı. Bugün dünyanın çeşitli müzelerinde koruma altına alınmış olan Sümerce belgelerin toplamı neredeyse 100.000'leri bulmaktadır. Sümerleri, Babiller ve Asurlular izlemiş ve yazılı belge bırakma konusunda Sümerlerden geri kalmamışlardır denilebilir. Sümerlerin bıraktığı yazılı eserlerin adları incelendiğinde, oldukça büyük bir zenginliğe sahip olduğu izlenir. Sümer dilinde edebî belgeler konu olarak, ilahlar dünyası ile insanların maddi dünyasından esinlenirler. Ele geçen Sümer edebî eserleri, o dönemdeki insanların felsefi düşünceleri, hayat görüşleri, dinî inançları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar⁶⁴. Bu tür ürünlerde daha çok insan ve problemleri ile insanın yaşama mücadelesi dile getirilir. Sümerler Yunanlar'ın İlyada ve Odyssea'yı yazmalarından binlerce yıl önce birçok mitos, destan, ilahi ve

⁶² Kinal, a.g.e., s.8.

⁶³ Pulhan, a.g.e., s.46-51.

⁶⁴ Kramer, a.g.e., s.411.

kasideyi manzum olarak yazmışlardı. Bu noktada A. Parrot, “Yazının mucidi olan Sümerler, edebiyatın da yaratıcısı olmuşlardır.” demiştir. Bu güçlü edebiyat günümüz yazınındaki sembollerle temsil, teşbih gibi söz sanatlarını binlerce sene öncesinden kullanmıştır. Sümer dili bunun dışında; bir fabl gibi konuşturulan hayvan masalları, çiftçi yıllığı gibi daha pek çok farklı eser ortaya koymuşlardır. Sümer edebiyatçıları bu hayalî kahramanların hikâyelerini duyguların ağırlıklı olduğu bir anlatım tarzıyla ve şiir yoluyla okuyucuya aktarıyorlardı. Ancak insanlık âleminin bu uzak tarihinde her şey din için yapıyordu. Bu noktada sanat da edebiyat da dinin emrindeydi⁶⁵. Edebî ürünleri tasnif edecek olursak:

I. Liturjik Eserler(Dini törenlerin ve ritüellerin anlatıldığı eserler): Mitoslar(Adapa, Etana), kaside ve ağıtlar.

II. Epik Eserler, Destanlar: Yaradılış, Gılgamış, Lugalbanda, Ninurta

III. Didaktik Eserler: Düz yazı halinde yazılmış bilimsel eserler. Almanak, sözlük.

Mezopotamya'nın güneyinde bugünkü adı Varka olan ve Tevrat'ta “Erek” olarak geçen eski Uruk kenti kazılarında IV. tabakada Sümerlere atfedilen kültür alanındaki bazı yeniliklerle birlikte üzerlerinde resimlerle birtakım sayılar yazılı kilden îmal edilmiş tabletler bulunmuştu. Bulunan bu tabletlerde mutlaka sayılar bulunduğundan, eski Uruk tabletlerinin ekonomik içerikli belgeler olduğu anlaşılıyor, fakat bu metinler okunamıyordu⁶⁶. Sümerlerin devlet hukukuna göre tüm topraklar devletindi. Bunun için bulunan belgeler arasında toprak alım-satımına ait hiç bir evrak bulunamamıştır. Sümer yönetim sisteminin temeli bir tür tapınak ekonomisine dayanıyordu. Bu noktada insanlar da dâhil her şey tanrıların malı idi. Burada çalışan insanlar tanrılar için çalışıyorlardı ve dolayısıyla kazançlarını da tapınakta bir araya getiriyorlardı. Bütün bir halk o yıl elde ettiği ürünü tanrının evine yani tapınağa getirip teslim ediyor, din görevlileri de herkesin yaptığı bu teslimatı tabletlere resmediyor yani kaydediyorlardı. İşte tam da bu yöntemle Sümerler, tapınak ekonomisinin de bir noktada dayatmasıyla piktografik yazıyı, yani resim yazısını icat etmişlerdi. Alman asıllı bilim adamı Jordana göre, Urukun IV. tabakası üç yerleşim safhasını gösteriyordu. Bunlardan en alttaki “C” katmanında bu tabletlerden hiç

⁶⁵ Kramer, a.g.e., s.345.

⁶⁶ Pulhan, a.g.e., s.43.

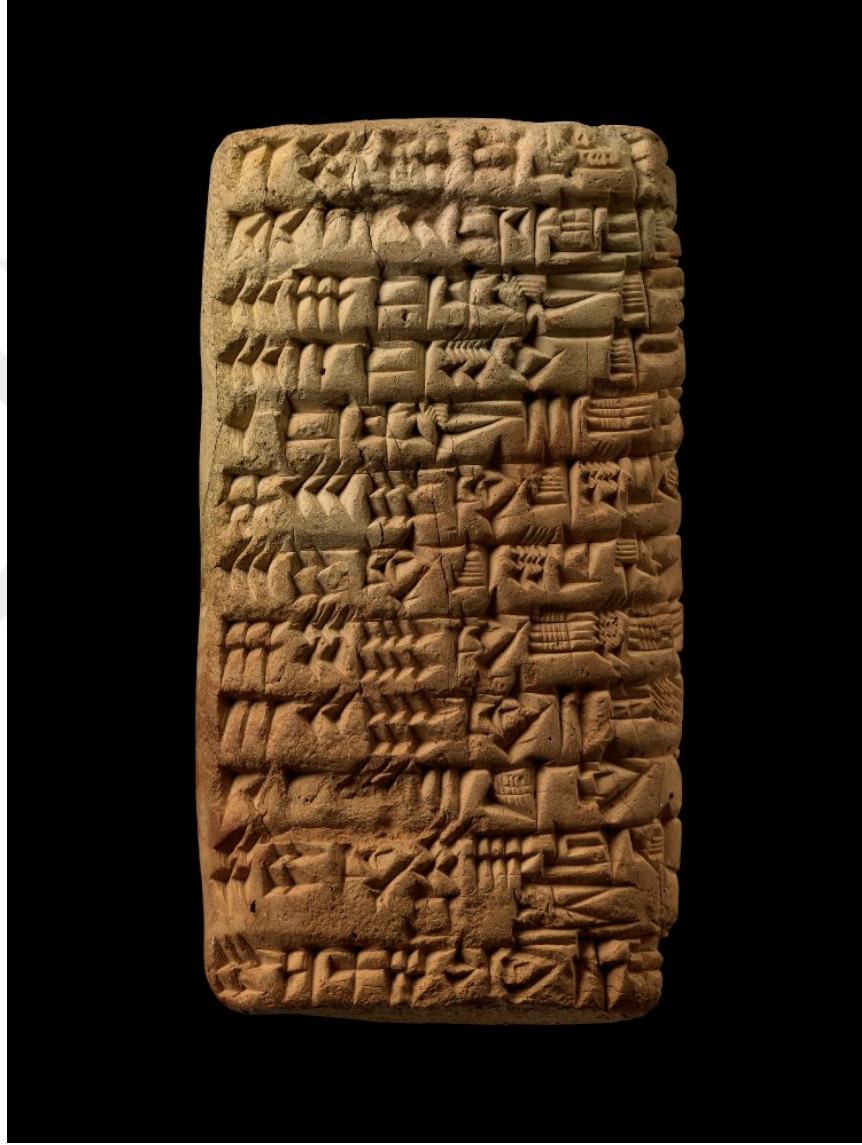

bulunmamaktaydı, onun üstündeki “IV B” de ise bu tabletlerden çok ele geçmişti. En üstte yer alan “A” katmanındaki tabletlerde de semboller daha da netleşiyordu. Böylece resim yazısının, Uruk’un “IV B” tabakasındaki buluntularda Sümerler sayesinde keşfedildiği ortaya çıkmıştı. İlerleyen zamanlarda ise Babil’in kuzey doğusunda Kiş şehri yakınındaki Cemdet Nasr kazılarında da bu tabletlerin daha başarılı resimleri bulunmuştu. İlk yazılı tabletlerin bulunduğu bu protohistorik Uruk “IV” ve Cemdet Nasr kültürleri, kronolojiye göre MÖ 3200-2800 yılları arasında tarihlendirilmektedir. O halde bu zaman diliminde Mezopotamya’nın güneyinde dünyanın ilk resim yazısı keşfedilmişti⁶⁷. Uruk kazılarında “IV B” katmanında ele geçen bu eski tabletler üzerinde bazı sayılar, rakamlar, ev ya da kulübe, çeşitli şekillerde kaplar, keçi, koyun sığır gibi evcil hayvan kafaları, balık, kuş gibi av hayvanları veya insan vücuduna ait baş, el, ayak gibi çeşitli organlar göze çarpmaktadır. Hiç şüphe yok ki çivi yazısının temeli resim yazısıydı. Uruk “IV B” tabletleri üzerinde bu resimler tabletin üzerine neredeyse rast gele çizilmişti. Oysa devam eden Uruk “III”(Cemdet Nasr) tabletlerinde resimler birbirlerinden çizgilerle ayrılıyordu ve resimler gittikçe çizgisel(Linear) halini alıyordu⁶⁸. Uruk “IV” metinlerindeki resimler, Cemdet Nasr tabletlerindeki işaretlerden çok daha az çeşitlilik gösteriyorlardı. Fakat her resmin veya işaretin aynı şekilde yazılması zorunluluğu Uruk “I” katmanında ve onunla aynı döneme denk gelen Fara(Şuruppak) tabletleri zamanında anlaşılmıştı. Bu Sümer tabletleri üzerinde öncelikle Deimel, sonra Adam Falkenstein çalışarak bu resimlerin nasıl çivi yazısına evrildiğini, başka bir ifadeyle, hangi çivi simgesinin hangi resimden çıktığını tespit etmeye çalışmışlardır. Deimel, resim yazısındaki bu sembolü, sarılmış bir yün iplik yumağıyla açıklamakta ve buna dayanarak Sümerlerin yazıyı bulduklarında, yün dokumacılığı işini yaptıklarını ifade etmektedir. Bu Sümer tabletleri üzerindeki resimler tablete dikey gelecek şekilde değil, bilakis 90 derece çevrilerek yatay durumda çizilmişlerdi. Araştırmacı Falkensteine göre bu durum, ilk yazıya doğru atılmış önemli bir adımdı. Bu şekilde Sümerler daha Uruk “III”(Cemdet Nasr) döneminde resimleri çizgisel bir şekilde ortaya koyarak yazıya daha kullanışlı bir içerik vermeyi başarmışlardı. Uruk “III” döneminde kaydedilmiş başka bir ilerleme de iki hecenin bir araya getirilmesiyle, sadece resimle anlatılamayan soyut bazı

⁶⁷ Pulhan, a.g.e., s.45.

⁶⁸ Kramer, a.g.e., s.347.

kavramların ifade edilmesidir. Örnek verilecek olursa artık çizgisel bir içeriğe sahip olan insan başının yanına bir ekmek işareti çizilerek kapı ve ağız anlamı elde edilmişti. Buna benzer şekilde bir insan başının önüne bir bitki resmi konmuş, dal ve baş arasına çizilen iki küçük çizgi ile bu iki resmin yemek olduğuna işaret edilmişti⁶⁹. Bu şekilde Cemdet Nasr zamanında tüm Sümer şehirlerinde yazı artık yaygınlaşmıştı.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=862177&objectId=323644&partId=1 (Erişim Tarihi: 09.09.2014)

Resim 7: Sümer Çivi Yazısı

⁶⁹ Kramer, a.g.e., s.348.

3.1.3.2. Hurri Çivi Yazısı

3.1.3.2.1. Yayılım Alanı

Bu yazı, Suriye'nin kuzeyinde ve çevresinde 3. bin yılın ortalarından, 2. bin yılın neredeyse son çeyreğine kadar etkili bir biçimde kullanılan dillerden biriydi. Bu dilin, Doğu Anadolu'da 1. bin yılda konuşulan Urartuca ile aynı kaynaktan geldiği anlaşılmakla birlikte bu dilden oldukça az sayıda belge günümüze ulaşmıştır. Şu ana kadar sadece Babil çivi yazısı kullanılarak oluşturulmuş tek dilli Hurca metinler bulunmuştur. Orta Anadolu ve çevresinde yani Hititlerin üstün olduğu bölgelerde ve özellikle dini metinlerde Hurrice kullanıldığı bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. Boğazköy'de ele geçen kaynaklarda Hititçeye komşu olan diller arasında en geniş yeri Hurrice metinler tutmaktadır. İncelenen Hitit metinlerinde Hurri dili için "Hurrili" sözü kullanılmaktaydı. Bu yönüyle Hurrice MÖ 2. binde Doğu Anadolu bölgesinde ve Mezopotamya'nın kuzeyinde en çok konuşulma özelliğine sahip dildi⁷⁰. Yapılan son araştırmalar göstermiştir ki, Hurriler MÖ 3. binde Doğu Anadolu kırsalında ve Kuzey Mezopotamya'da meskûn bulunuyorlardı. Kısa bir süre önce, elde edilen belgelerde Akkad Kralı Naram Sin döneminde Aus bölgesinde ve Mezopotamya'nın yukarı kesimlerinde Hurrice olarak değerlendirilen şehir adlarıyla şahıs adlarına rastlanılmıştır. Bu coğrafyada özellikle Doğu Anadolu dağlarında, madencilik oldukça önemli bir faaliyetti. Bu zaman diliminde Kuzey Mezopotamya bölgesinde Hurrice konuşulan bölgenin genel adı Subartu idi. Hurrilerin Güney Kafkasya'dan ve Hazar Denizi'nin güneyinden Doğu Anadolu'ya geldikleri tahmin edilmektedir. Hititler, I. Hattuşili'nin Güneydoğu seferi döneminde Hurrililerle yakından ilişki kurmuşlardı⁷¹. Büyük bir ihtimalle onun torunu olan I. Murşili, Halep çevresini ve Babil'i almadan önce Hurrileri yenmek zorunda kalmıştı. MÖ 2. bin yılın ortalarına doğru Hurrililer, Çukurova bölgesinin kuzeyine(Hitit metinlerinde Kizzuvatna), Hatay civarına, Güneydoğu Anadolu'ya, Mezopotamya'nın kuzey kesimlerine, Kuzey Suriye ile Akdeniz bölgesine ve Filistin'e kadar yayılım alanı bulmuşlardır. Bu zaman aralığında Çukurova civarında Hurrice ile beraber Luvicede konuşan bir topluluğun hep bir arada yaşadığı görülmektedir.

⁷⁰ Wilhelm, a.g.e., s.402.

⁷¹ Kramer, a.g.e., s.349.

3.1.3.2.2. Geniş Bilgi

Yakın bir dönemde Fransız araştırmacılar Ugarit'te(Ras Şamra) birkaç satırdan oluşan Akadca-Hurrca yazılmış çift dilli bir yazıt bulmuşlardı. Hemen hemen 19. yüzyıl'ın başlarında araştırmacılar Jensen, Messerschmidt ve diğerleri bu dilin oldukça karmaşık gramer yapısını aydınlatmışlardır⁷². Hurrice, Hititçe metinlerde "Hurlili" ifadesiyle verilmektedir⁷³. Hurri dilinin semitik, Hint-Avrupa dil grubuyla ve Sümerce ile bir bağı bulunamamıştır. Fakat, yine ölü bir dil olan Urartuca ve bugün hâlâ yaşayan bazı Kafkas dilleriyle yakınlığı tespit edilmiştir. Hurriler çivi yazısını yazmayı Akkadlardan öğrenmişlerdir. Ancak bu dilde yazılmış belgelerin önemli bir bölümü Hattuşa'da bulunmuştur⁷⁴. Hurrice ile ilgili bilgiler bu ülkenin doğu tarafındaki Nuzi(Yorgan tepe), Arrapha(Kerkük), batıda Alalah(Tel açana), Emar ve Mısır'da El-Amarna gibi yerlerde bulunan arşivlerdeki Hurri dilinin baskın Babil lehçesiyle ve az sayıda Hurrice yazılmış tabletlerden alınabilir. MÖ 2. binin ilk çeyreğindeki Koloni Çağına ya da Erken Hitit Çağına ait Eski Asurca yazılı metinlerde, burada yaşayan halka ait şahıs ve yer adlarında Hurrice dil kalıplarına sık rastlanmıyorsa da, bu dönemde Hurrilerin Doğu ve Güney Anadolu'da yaşadıkları kesin görünmektedir. Bu noktada Kaneş hükümdarı Barsama'ya mektup yazan Mama hükümdarı Anumhirbi'nin Hurrice bir ad aldığı da görülmektedir. Kısa bir süre önce Suriye'den geldiği düşünülen "I B" katına ait bir Kültepe buluntusunda Hurrice şahıs isimleri yer almaktadır. Hurricede Türkçede olduğu gibi kelimelerde cinsiyet ayrımı yoktur. Hurricede önek kavramı da yoktur, hem isimler hem fiiller soneklerle, yani sondan eklenerek, türetilmektedir.

Hurriler siyasi anlamda Ari kökenli bir hanedanlık tarafından yönetiliyordu. Bu devletin adı ise Mitanni idi. Bu Mitanni Devleti'nin merkezi olan Vasukanni'nin neresi olduğu halen belirlenememiştir. Ari kaynaklı hanedan isimlerinden başka Hurri panteonunda Sanskrit kaynaklarından bilinen İndra, Mitra ve Varuna gibi Ari tanrılarının bulunması Hurrililer'de Ari kökenli bir hanedanın varlığının delilidir⁷⁵. Özellikle Hititler savaşlarda kullandıkları arabalara koşulan atlar için yetiştirici olarak Mitanni bölgesinden getirilen seyisleri tercih ediyorlardı. Örnek olarak Boğazköy buluntuları arasında Mitanni bölgesinden Kikkuli adındaki bir

⁷² Friedrich, a.g.e., s.105-106.

⁷³ Wilhelm, a.g.e., s.405.

⁷⁴ Uçankuş, a.g.e., s.680-681.

⁷⁵ Uçankuş, a.g.e., s.682.

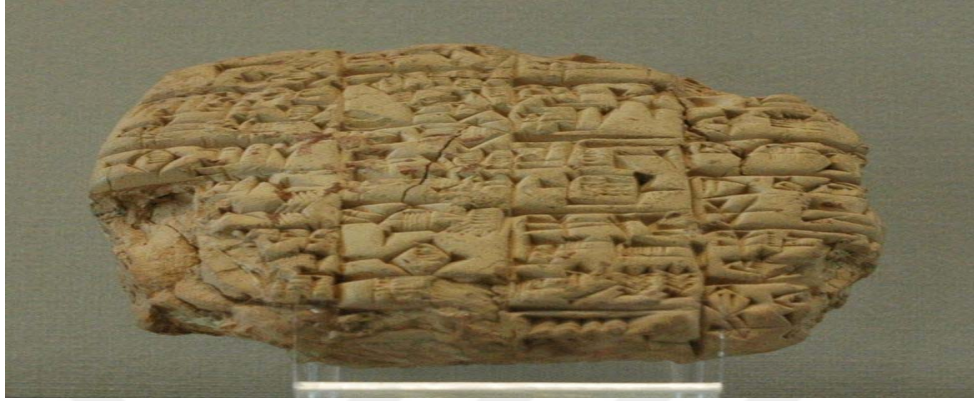
yetiştiricinin at bakıcılığına dair bir eseri bulunmuştur. Bu çalışmada kullanılan teknik bazı terimler arasında Sanskrit dilinde yoğun olarak kullanılan sayılara benzer karakterlerin yer alması Mitanni bölgesinde Ari bir dilin mevcudiyetini kuvvetlendirmektedir. Hurice'nin varlığı ile ilgili en önemli kanıt Mısır'da Tel el-Amarna arşivlerinde bulunan Mitanni Hanedanı Tusratta'nın Mısır Firavunu III. Amenofis'e yolladığı ve yaklaşık olarak 400 satırdan oluşan mektuptur. Tusratta'nın benzer muhteva ile Mısır firavununa gönderdiği Akadca mektupları Hurrice mektubun açıklığa kavuşmasını kolaylaştırmıştır⁷⁶. Mektubun içeriği, firavunla hayatını birleştiren Mitanni prenseslerinin çeyizleridir. Bir diğer önemli belge ise 1983 yılında Boğazköy'de ortaya çıkarılan Kuzey Suriye kaynaklı "Serbest Bırakma Destanı"dır. Suriye'nin kuzeyindeki Halep şehrinin 65 km güneyinde yer alan Abla'nın Kralı Megi'nin Fırtına Tanrısı Teşup'un emriyle esirleri serbest bırakmayı istemesini anlatır. Bu isteğe civardaki etkili ailelerin karşı çıkmasını, buna karşı Ebla'yı Tanrı Teşup'un tehdit etmesini anlatan Hurrice eser, Hititçe çevirisiyle birlikte düzenlendiği için Hurri dilinin incelenmesinde yeni yaklaşımlara olanak sağlamaktadır. Bahse konu bu çalışma, Orta Bronz Dönemi'nde Suriye'deki etnik haritayı oldukça iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. İki dilde de yazılmış bu metin Orta Hitit Dönemi'nde yazılmışsa da Hurrice orijinali çok daha eskilere, belki de Orta Bronz Çağı'nın başlangıcına tarihlenmektedir. Bu Hurrice destanın şimdiye kadar Ebla kazılarında ortaya çıkmamış olması ise dikkate değerdir⁷⁷. Ras Şamra(Ugarit)'da bulunan dört dilli yazıt da incelemelere katkı sağlamaktadır. Hurrice, Sümerce, Hattice ve Urartuca, Türkçe gibi bitişken bir dildir. Söz konusu bu dillerden yalnızca Urartuca Hurrice'nin yakın akrabası ve onun MÖ 1. binin ilk yarısında Doğu Anadolu ve Azerbaycan bölgesindeki devamı niteliğindedir.

Bu Hurri dilinde yazılmış tabletlerin belli başlı buluntu merkezleri arasında Boğazköy'ün dışında Ortaköy(Şapinuva), Suriye'nin kuzeyinde Ras Şamra(Ugarit), Suriye'nin Orta Fırat bölgesinde Meskene(Emar), yine Suriye'de Tel Hariri (Mari), Mezopotamya'nın yukarı bölümünde Tel Berak ve Mısır'da Tel el-Amarna sayılabilir. Boğazköy'de ele geçen Hurrice metinlerin önemli bir bölümü dinî konuları içerir. Hurrice'ye ait ayrıntılı şahıs isimleri malzemesi Akadca yazılı Nuzi(Kuzey Irak'ta Kerkük civarı) tabletlerinde ortaya çıkmış ve çalışılarak

⁷⁶ Friedrich, a.g.e., s.107.

⁷⁷ Friedrich, a.g.e., s.110.

yayınlanmıştır. Hurrice şahıs adlarına başka kimi merkezlerde, özellikle Tel Ataçana'da(Alalah) bulunan tabletlerde de rastlanmaktadır⁷⁸.

http://www.britishmuseum.org/search_results.aspx?searchText=hurri&q=hurri
(Erişim Tarihi: 17.09.2014)

Resim 8: Hurri Çivi Yazısı

3.1.3.3. Hitit Çivi Yazısı

3.1.3.3.1. Yayılım Alanı

Hititçe, Hint-Avrupa dil ailesinin en kadim üyelerindedir. Son zamanlarda gündeme getirilen Anadolu'nun yerli halkı olabileceklerine ilişkin açıklamalara rağmen, Hititlerin Anadolu coğrafyasına yaklaşık olarak MÖ 2. binin başlarında göç yoluyla geldikleri ve Kızılırmak kavisi içine yerleştikleri iddiası halen aksi ispatlanmamış bir düşüncedir. Hititler, Dağınık bir biçimde Anadolu'da yaşanan prenslikler döneminden sonra, MÖ 1650 yıllarında I. Hattuşili ile birlikte Hitit İmparatorluğu'nun temeli atılmış ve yıkılmalarına neden olan Deniz Kavimleri'nin Anadolu'ya gelişine kadar(yaklaşık MÖ 1200 yılları) Anadolu'da baskın güç olarak varlığını devam ettirmiştir⁷⁹. Hititlerin Anadolu yarımadasına bir göçle geldikleri bilinmektedir fakat izledikleri yol konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Buraya, Balkanlar-Kafkasya üzerinden mi yoksa Kuzey Suriye üzerinden mi girdikleri noktasında somut veriler bulunmamaktadır. Ayrıca Anadolu'ya gelirken

⁷⁸ Uçankuş, a.g.e., s.685.

⁷⁹ Uçankuş, a.g.e., s.685.

kullandıkları düşünölen muhtemel yollarda ve anavatanları olabilecek yerleşim yerlerinde, bugüne kadar hiçbir kalıntıya rastlanmamıştır. Göç teorisini savunanlar bu durumu açıklamak için Hititlerin toplu olarak göç etmediklerini bunun yerine uzun bir zaman aralığında kısım kısım Hatti ülkesine geldikleri hipotezini ortaya atmışlardır. Bu göç teorisindeki zayıf yanlar ise ikinci bir tezi gündeme getirmiştir. Buna teze göre Hititler hiçbir yerden gelmemiştir yani onlar, zaten Anadolu'nun yerleşik halkıydı. Hattiler veya Luviler gibi onlar da öteden beri Anadolu'da varlıklarını sürdürüyorlardı. Bu sebeple başka topluluklarla, sosyal, kültürel bir birliktelik inşâ edip politik bir çekim noktası olmayı başarabilmişlerdi. Elde var olan arkeolojik ve tarihsel verilere göre, Hititlerin ortaya çıkışı hususunda bazı noktalar tam olarak aydınlatılamamıştır. Tarih boyunca büyümeye yönelik bir strateji takip eden Hititler, düzenledikleri askerî seferlerle Suriye'nin kuzeyine, Batı ve Güney Anadolu'ya kadar yayılmışlardır. Hitit Devleti MÖ 13. yüzyılda en verimli çağını görmüş, etrafındaki birçok devleti kendine bağlamış, bu vasıtaıyla hem siyasi yönden hem de ekonomik yönden büyümesini sürdürmüştür.

3.1.3.3.2. Geniş Bilgi

MÖ 18.-13. yüzyıllar arasında Anadolu'da varlığını sürdürmüş ve büyük bir medeniyet kurmuş olan Hititlere ait kültür kalıntılarında en önemlisi olarak değerlendirebileceğimiz belgeler hiç şüphesiz, çivi yazılı tabletlerdir⁸⁰. Hititler kendilerini ifade edebilmek adına daha Kuşşara Krallığı döneminden bu yana çivi yazısı kullanmaktaydı. Ancak çivi yazısını Kültepe Çağı'nda Asurlu ticaret kolonilerinden öğrenmemişlerdi, çünkü Hititlerin kullandığı çivi yazısı, kolonilerin kullandığı eski Asur yazısıyla değil de, III. Ur Sülalesi Dönemi Sümer yazısıyla örtüşmektedir. Bu yazıyı 1917 yılında Çek bilim adamı Bedrich Hrozny çözmüştü. Çözerken hece simgelerinin dışında, kelimelerin yerine geçen figürleri de içeren çivi yazısının yapısı kendisine yardımcı olmuştur⁸¹. Bu noktada bizlere Boğazköy yakınlarında bulunan ve sayısı yaklaşık olarak 25 bini aşan tablet konu ile alâkalı gerekli veriyi sağlamıştır. Bahse konu tabletler; Hititçe, Sümerce, Akadca, Luvice, Palaca, Hurrice gibi dillerden oluşmaktadır. Hitit halkı çivi yazısını, Babillerden alıp

⁸⁰ Cem Karasu, **Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar**, Ankara 1997, s.215.

⁸¹ Wilhelm, a.g.e., s.404.

kendi Hint-Avrupa kökenli dillerine uydurmuşlardır; onlar da bu yazıyı, onu insanlığa hediye eden Asya kökenli Sümerlerden almışlardır. Hititler çivi yazısını sadece kendi dillerine uyarlamakla kalmamış kendilerinden önce Anadolu’da yaşamış olan ve yaşadıkları ülkeye kendi adlarını veren Hattilerin dilini de çivi yazısıyla kayıt altına almışlardır. Anlaşılan o ki, Hatti dili Hitit İmparatorluğu döneminde kullanılabilirliğini yitirmiş ve yok olmaya yüz tutmuştur. Bu dilin aynı zamanda günümüzdeki Batı Kafkas dillerinden olan Gürcüce ile akraba olduğu anlaşılmaktadır. Yazıdan, arşivlerinde saklayacakları bütün resmi belgelerde yararlanan Hititlerin Başkent Hattuşaş’taki devlet arşivlerinde ve diğer şehirlerindeki idare binalarında, tapınaklarında; siyasal, sosyal ve edebî içerikli on binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır⁸². Ön Asya’daki diğer bölgelere bakarak yazıya daha geç başlamış olan Anadolu, MÖ 2. binyılın başlarında tarihsel çağlara girişini yanı başındaki uygarlıkların beşiği pozisyonundaki Mezopotamya’ya borçludur. Tarihi Neolitik Çağ’a kadar giden Anadolu’yla Mezopotamya arasındaki ticaret hacmi, Orta Tunç Çağı başlangıcında Asurlu tüccarların ürettiği ticaret sistemiyle karşımıza çıkmakta ve bu dönem Anadolu’nun siyasal ve sosyal tarihine mührünü vurmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak bilinen bu dönem, Anadolu’da geniş tabanlı siyasal bir atmosferin oluşturulamadığı, küçük beyliklerin bu toprakların siyasal kaderine yön verdiği yıllardır. Bölgedeki kullanımı Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla sınırlı olan bu yazı ile kayda alınan belgeler çoğunlukla tüccar arşivlerinden günümüze geldikleri için doğal olarak çoğunlukla ekonomik ve hukukî içeriklidir. Bu nedenle bahsedilen belgelerden o dönemdeki Anadolu’nun siyasal, sosyal, kültürel gelişmeleri hakkında geniş bilgiler edinmek zordur. Bu noktada yerli halkın Asur yazısını kullanmadığı, ticaretle uğraşan kesimin ise bilinmeyen bir sebeple bu coğrafyadaki iktisadî faaliyetlerinin bitmesiyle, Eski Asur yazısının Anadolu’daki kullanımının da sona erdiği gözlenmektedir⁸³. Beklendiği kadar yerli halkın siyasal ve sosyal yaşamlarına dönük ayrıntılı bilgiler sunmasa bile Anadolu’da uzun yıllar boyunca ticaretle uğraşmış kişilerin belgelerinde yerli halka ait bazı terimlerin ve isimlerin bulunması kaçınılmazdır. Çünkü Asur Ticaret Kolonileri Çağı belgeleriyle ilgili çalışmalarla bu dönemdeki Anadolu’nun sosyal yapısı hakkında fikir yürütülebilmektedir. Bu alandaki dilbilimsel araştırmalarla, MÖ 17. yüzyıl

⁸² Ali Dinçol, *Eskiçağ’da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu’da Diller ve Yazılar*, İstanbul 2002, s.27-28.

⁸³ Uçankuş, a.g.e., s.687.

ortalarından başlayarak bu bölgede büyük bir devlet kurup tarihe damga vuracak olan Hititlerin henüz Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da yerleşik oldukları görülmektedir. Hitit Krallığı'nın kurulması aşamasından sonra Anadolu'da yeni bir çivi yazısı ortaya çıkmaktadır. Bu yazı Hitit dilinin ifade edildiği, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bölgede kullanılmış olan ve Eski Asur yazısından farklı olan Eski Babil tarzındaki çivi yazısıdır. Bu yazının Anadolu'ya Suriye'nin kuzeyinden girdiği kabul edilmekte ve Suriye'de kullanılan Eski Babil yazısıyla olan bağı vurgulanmaktadır⁸⁴. İlginç olan şudur ki dört yüzyıldan uzun bir süre Anadolu'da etkin olarak kullanılmış olan bu yazı halkın seviyesine inememiş, yalnızca devlet işlerinde kullanılmıştır. Sadece dinsel, tarihsel ve idarî konulardaki belgeler onunla kil tabletler üzerine yazılmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, Asur Ticaret Kolonileri Çağı belgeleri üzerindeki çalışmalarla o dönemde Anadolu'da oldukları kanıtlanan, hatta kolonilerin odağı konumundaki Karum'un hemen yanındaki Kaneş/Neşa'da toplumun önemli bir kısmını oluşturan Hititlerin, iki yüz yıldan fazla Anadolu'da kullanılan Eski Asur yazısını kullanmamaları tuhaftır. Hititlerin, bu yazının Anadolu'daki son kullanıldığı zamandan çok daha sonra Eski Babil tarzındaki yazıyı kendi dillerine uydurarak kullanmalarının nedenini açıklamak mümkün görünmemektedir⁸⁵. Hititler tarafından bu yazının kullanılmaya başlanması eldeki verilere göre Hitit Devleti'nin kurulmasından, yani MÖ 17. yüzyıl ortalarından daha geriye gitmiyor olsa bile Suriye yazı üslubunun daha Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da bilindiğini belirtmek gerekir. Hitit çivi yazısının Anadolu'da ne zaman kullanılmaya başlandığından öte, burada asıl üzerinde durulması gereken konu, Suriye'nin kuzeyi kanalıyla Anadolu'ya gelen ve Suriye'de kullanıldığına dair izler taşıdığı bilinen bu Eski Babil tarzındaki yazının Hititçe'ye ilk olarak ne zaman uygulandığı ve Hititlerce yaygın olarak kullanılmaya başlandığıdır. Hitit çivi yazısı kullanılarak yazılmış en eski belge "Anitta Metni" olarak bilinmektedir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın son döneminde yaşamış olan Erken Hitit Çağı Kralı Anitta'yı konu alan bu metnin eldeki yazmalarının tümü Kral Anitta'dan daha sonraki dönemlerde yazılmış olarak günümüze ulaşmıştır⁸⁶. Bahsedilen bu belgelerin, Kral Anitta zamanında Hititçe yazılmış orijinalinin daha sonra Hitit Krallığı zamanında yapılmış kopyaları olduğu varsayılırsa, yazının

⁸⁴ Wilhelm, a.g.e., s.408.

⁸⁵ Wilhelm, a.g.e., s.415.

⁸⁶ Uçankuş, a.g.e., s.688.

Hititçe'ye uyarlanması Asur Ticaret Kolonileri dönemine kadar geriye götürülür ki bu pek ihtimal dâhilinde değildir. Bu metinde anlatılan olayların yaşandığı bölgede zaten kullanılan bir yazı varken yeni bir yazı türünün Hititçe'ye uygulanması mantıklı görünmemektedir. Asur yazısının kullanımının ortadan kalkıp, bu yazının Anadolu'da kullanılmadığı dönemde yeni bir yazının ortaya çıkması, hem de Hititçe gibi Asur Ticaret Kolonileri zamanında da Anadolu'da etkin olarak kullanılan bir dile uyarlanmış olarak ortaya çıkışı daha mantıklı görünmektedir⁸⁷. Yeni olarak adlandırdığımız yazının Anadolu'daki izlerinin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na dek geriye gittiğinden bahsediyorsak da, o dönemde Hititçe'ye uyarlandığına dair açık bir kanıt bulunmamaktadır. Bu durumda Anitta Metni'nin orijinalinin Akkadca yazılmış olduğu ya da bu metinde geçenlerin sözlü kültürle yaşayarak daha sonra yazıya geçirildiği düşünülebilir. Bu metin istisna sayılırsa Boğazköy arşivi belgeleri içinde en eski yazıt olduğu kesin olarak kabul görenler I. Hattuşili dönemine ait olan metinlerdir. Hitit Krallığı'nın gerçek kurucusu Kral I. Hattuşili'nin dönemine ait olayları içeren çok sayıda belgenin olması ve bunların da içerik bakımından en eski olayları göstermeleri, bu çivi yazısının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı, yani Eski Babil yazısının Hititçe'ye ilk kez ne zaman uygulandığı noktasında bize bir kanıt sunmaktadır. Bu kralın dönemine ait belgelerden Akkadca ve Hititçe olmak üzere çift dilli olarak kaleme alınmış olanlar da mevcuttur⁸⁸. Bu zamana ait çivi yazılı belgeler içinde doğrudan Eski Hitit döneminde yazılmış olarak günümüze kadar ulaşanlar olduğu gibi, daha sonra oluşturulmuş kopyaları ulaşanlar da vardır. Hitit döneminin temel tarihî belgelerinden olan I. Hattuşili'ye ait olduğu anlaşılan vasiyette metin hem Akkadca hem de Hititçe olmak üzere çift dilli olarak yazdırılmıştır. Farklı örneklerini Hitit siyasi tarihi boyunca gördüğümüz, kralların yıllık çalışmalarını anlatan annallerin en eski örneğini, hem Akkadca hem de Hititçe yazılmış olan I. Hattuşili'nin annalleri oluşturmaktadır. Ursu adındaki kentin kuşatılmasını içeren "Ursu Kuşatması" metni sadece Akkadca'sı zamanımıza ulaşan eserlerdendir. Buna benzer bir biçimde sadece Akkadca'sı günümüze ulaşan ve I. Hattuşili dönemine tarihlenen bir başka tablet ise bir bağış makbuzu niteliğinde olan İnandık Tableti'dir. Her iki belge de tarihî metin olarak bilinen, Hitit Devleti'nin en erken dönemine ait bazı belgelerin Akkadca ve Hititçe yazılmış olması, bu dönemin

---

⁸⁷ Uçankuş, a.g.e., s.690.

⁸⁸ Wilhelm, a.g.e., s.417.

Hititçe'nin çivi yazısına ilk kez uygulandığı dönem olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Bu noktada ele geçen belgelerin Akkadca yazmalarının bu dilin, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da konuşulmuş ve yazılmış olan lehçesi Asurca değil, Hititçe'nin uygulandığı çivi yazısının Babilce olduğu bilinmektedir. Hitit çivi yazısının, Eski Babil tarzındaki çivi yazısının Hititçe uyarlaması olduğunu tekrar ederek, Hitit çivi yazısının ortaya çıkışı ile alâkalı olarak şunu söyleyebiliriz: Hititler, ilk olarak siyasal birliklerini kurdukları Orta Anadolu'dan güneydoğuya ilerledikleri ya da Suriye'nin kuzeyine yaptıkları ilk seferler sırasında Babil yazısı ile karşılaşmıştır⁸⁹. Savaş sonucunda elde edilen kentlerdeki yazı işiyle uğraşan kişilerin Hitit ülkesine getirilmesiyle bu yazının Hititçe'ye uyarlanması ve Hitit yönetimince kullanılmış olması muhtemeldir. Burada hemen I. Hattuşili zamanında şu an Hatay şehrimiz sınırlarında olan Alalah şehrine düzenlenen askerî sefer akla gelmelidir. Çivi yazılı bir arşivin de bulunduğu Alalah kentinin 7. tabakasına son veren şiddetli yıkımın I. Hattuşili'nin istilasıyla ilgili olması gerektiği bu tabakaya ait arşiv belgelerinde geçen kral isimleri sebebiyle öne sürülmektedir. Çivi yazısını kullanan bu kentte meydana gelen yağma hareketi, burada kullanılan Eski Babil üslubundaki çivi yazısının Hititler tarafından kullanımı için bir başlangıç fırsatı sağlamış olmalıdır. Bu noktada Hitit çivi yazısının Alalah'ın 7. tabakasının yazısıyla birbirine yakınlığı bilinmektedir. Kral I. Hattuşili zamanına ait bilgiler edindiğimiz belgelerdeki tüm anlatılanların kronolojik olarak dizilimini yaptığımızda, bu kral döneminde düzenlenen askerî seferlerin, onun tahta geçiş sürecinin ilk yıllarına denk gelmesi gerekmektedir. O zaman Hitit çivi yazısının ortaya çıkışı I. Hattuşili'nin krallığının ilk dönemlerinde ve Hattuşa şehrinde olmalıdır. Bu noktada söz konusu yıllıklara bakıldığında burada bahsedilen tüm seferlerin tamamı Alalah kentine ve seferin Hattuşa'dan yapıldığının anlaşılması, bu yazının ne zaman ortaya çıktığının yanı sıra, nerede olduğu yolundaki görüşü desteklemektedir⁹⁰.

Boğazköy(Hattuşa)'deki çalışmalarda ortaya çıkarılan arşivlerde toplamda 25.000'den fazla tablet ve tablet parçası ele geçmiştir. Bundan başka Anadolu'da yürütülen başka kazılarda Tokat'ın Zile ilçesi yakınlarındaki Maşathöyük(Tapigga), bugün Çorum'a bağlı olan Ortaköy(Şapinuva) ve Sivas Kuşaklı(fiarişsa)'da da arşivler ortaya çıkartılmıştır. Hitit Başkenti Hattuşa'daki buluntu merkezi kelimenin

⁸⁹ Wilhelm, a.g.e., s.420.

⁹⁰ Dinçol, a. g. e., s.30.

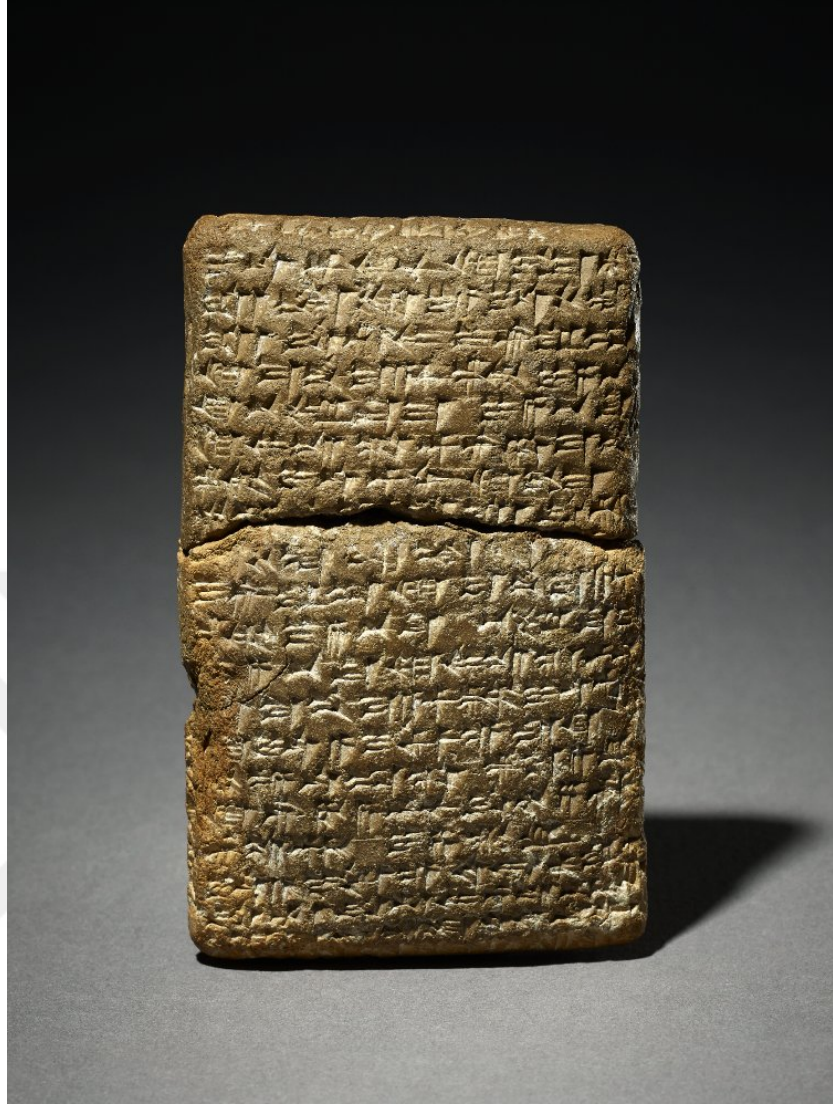
tam anlamıyla bir devlet arşivi özelliği göstermektedir. Mitolojiden tıbbı, dinden hukuka değin türlü konu başlıklarında kayıtlar bulunmasına karşın halkın yaşamı konusunda doğrudan bilgi veren tabletler yok denecek kadar azdır⁹¹. Bunun yanında, özellikle kanun metinleri sayesinde sıradan insanın hayatı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Bu konuda B. Hrozny'nin Hititçe'nin çözümü konusunda önemli bir ilerleme kaydetmesiyle bu tabletlerin şu konu başlıklarını içerdiği görülmüştür: siyasî antlaşmalar, hukukî metinler, yönetimle ilgili bilgiler, siyasi mektuplar, kral yıllıkları, dinî metinler, mitolojik eserler, dua metinleri, ayin, fal, büyü ve bayram törenlerine ait metinler.

Mezopotamya'nın kuzeyindeki Asur kentinden tüccarlar Anadolu'ya gelerek burada kimi şehirlerin hemen yanı başında Karum adı verilen ticaret bölgeleri veya bunlardan daha küçük olan, belki de ticaret yolları üzerindeki kervansaray benzeri konaklama yerleri olan wabartum'lar kurmak kaydıyla sistemli bir ticaret ağı ortaya koymuşlardı. Yerel yöneticilerin denetim ve gözetiminde yürütülmeye çalışılan ve ticaretle sınırlı kalan Asurlular'ın çalışma alanları, Kayseri yakınlarındaki bugünkü Kültepe'de Kaneş-Neşa kenti yanında kurulan ticaret kolonisi(Kaneş Karumu) merkez olmak üzere yürütülmüştür⁹². Bu bölgede yazıyı ilk kullanan topluluklar olan Asurlu tacirlerden kalan binlerce çivi yazılı tablet Kaneş Karumu'nda yapılan kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştır. Özellikle Kaneş Karumu'nun 2. tabakasında çok sayıda çıkan ve ondan daha az olmak üzere "I B" evresinde ortaya çıkan bu tabletlerden yine az sayıda Boğazköy'de ve Alishar'da ortaya çıkmıştır. Tabletlerde kullanılan yazının dili ticaretle uğraşanların kullandığı Eski Asurca'dır.

---

⁹¹ Wilhelm, a.g.e., s.425.

⁹² Dinçol, a. g. e., s.34.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1365397&objectId=327265&partId=1 (Erişim Tarihi: 17.09.2014)

Resim 9: Hitit ivi Yazısı

3.1.3.4. Akkad Çivi Yazısı

3.1.3.4.1. Yayılım Alanı

Akkad halkının ana vatanları ve Mezopotamya'ya ne zaman göç ettikleri hususunda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat geride bıraktıklarından anlaşılan göçlerinin yüzyıllarca sürdüğüdür. Sümer Devletinin topraklarına Suriye'den Fırat nehrini izleyerek gelmişlerdir. Devam eden bu göçler yalnızca güney istikametine gerçekleşmemiş, Mezopotamya'nın kuzey bölgeleri de bu yeni gelen topluluklarca yurt tutulmuştur. Akkad halkı, Fırat nehri güzergâhındaki Mari kentinde olduğu gibi kuzeyde Dicle nehri kenarındaki Asur şehrinde de oldukça kısa bir zamanda nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmuşlardır⁹³. Basra körfeziyle Nippur arasında kalan topraklar MÖ 3. bin yılın sonlarında Sümer olarak adlandırılmaya devam ederken bölgenin kuzeyi Akkad olarak isimlendirilmektedir.

3.1.3.4.2. Geniş Bilgi

Sami asıllı bir topluluk olan Akkadlar MÖ 3. bin yılda Sümer toplumundan geriye kalan yazı kültürünü devraldılar, temelde Sümer yazı stilini korumakla beraber kendi ihtiyaçları doğrultusunda bu yazıyı geliştirdiler. Bir bölümü Sümerce olan bazı sözcük simgelerinin yerine başka işaretler getirdiler. Örneğin kral kelimesi Sümerce lugal, Akkadca sarru'dur. Tanrı Sümerce dingir, Akkadca ilu'dur. Gökyüzü Sümerce an, Akkadca samu'dur. Yıl Sümerce mu, Akkadca sattu'dur. Sümer toplumunun kullandığı hece sembollerini Akkadlar değiştirmeden, hemen hemen aynı şekilde kullanmışlardır. Örneğin Akkadca hecelerden "mi, an, su, ti" gibi. Bu kelimeler Sümer dilinde de "mu, an, su, ti" şeklinde kullanılmaktaydı⁹⁴. Fakat Akkad toplumu hece yazısında Sümer dilinin temel özelliklerini koruyabilecek biçimde hece sembollerini daha da ilerlettiler. Bu noktada Akkad toplumu kimi hece sembollerini yazıya ekleyip çıkararak yazı dilini basitleştirdi ve bu dili daha işlek bir hale getirdiler. Akkad yazı dili üç ünsüz ve bir ünlüye başka ünlülerin, ünsüzlerin eşleştirilmeleriyle, ön ekler ve son ekler getirilmesiyle anlamlı hale gelen bir dildi.

⁹³ Uçankuş, a.g.e., s.671.

⁹⁴ Friedrich, a.g.e., s.75.

Fakat bu dil, her sesin bir hece ile ifade edilmesine imkân sağlamıyordu. Akkad halkı bu nedenle Sümer ideogramlarından faydalandılar. Örnek verilecek olursa, büyük kavramı Sümer dilinde “gal” kelimesi ile ifade edilirken Akkad dilinde rabu kelimesinin son harfi olan “u” eklenerek “gal-u” şekline getirilmiştir. Akkad yazı dili gerçekte en önemli belgelerini MÖ 2 binli yıllarda üretmiştir. İnsanlık tarihinde ilk olarak imparatorluk türü siyasi birliği geliştirdiği varsayılan Akkadlar, oldukça geniş bir alana hem siyasi hem de kültürel olarak nüfuz etmişlerdir. Denilebilir ki Akkad yazı dili daha Amarna Çağı(MÖ 1400-1350)’nda resmi yazışma dili haline gelmiştir. Akkad yazı dili bu dönemde bir diplomasi diliydi. Akkadca yazıldığı halde yerel birtakım dillerin etkisine maruz kalmış veya çevredeki dillerden etkilendiği için içeriği değişmiş belgeler de mevcuttur. Boğazköy, Susa, Alalah, Nuzi, Ugarit, ve Amarna’da ortaya çıkarılan bu belgeler Akkad yayı diliyle yazılmış olmalarına rağmen, çeşitli yerel dillerin etkisi altında bulunuyorlar⁹⁵.

En eski çağlardan bu yana yakın doğuda birçok değişik kökenden beslenen dilleri konuşan halk yan yana yaşamıştır. Bu topluluklardan bazıları çiviyazısı kullandığı için dilleri ve kültürleri hakkında metne girmiş yazılı bir bilgi alabilmekteyiz. Zikredilen bu topluluklardan bir bölümü yerleşik hayata geçmediği için, konar-göçer yaşam biçimleri nedeniyle yazı kullanmamıştır. Bu toplumların konuştuğu diller hakkında sadece yakın komşularının yazılı belgelerine konu olan bilgiler ışığında bilgi sahibi olmaktayız. Bu bölgede Sümer toplumundan sonra en çok yazılı belge üretmiş dil Akkad yazı dilidir denilebilir. MÖ 4. bin yılın sonları ve üçüncü bin yılda Sümer dili yaygın bir şekilde konuşulmuş ve yazılmıştır. MÖ 2. bin yılda resmî işler ve ibadet yerleri dışında fazla bir kullanım alanına sahip olmadığı ele geçen kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sosyal alanlarda ve tapınaklarda ibadet dili olarak uzun bir süre Sümerce metinler okunmakla birlikte Sümer dilinin gündelik yaşamdaki etki sahası gittikçe azalmış ve bir süre sonra bu dil ortadan kalkmıştır. MÖ 2. bin yıldan başlayarak Mezopotamya’da nüfusun önemli bir kesimini oluşturan Sami asıllı toplulukların dili olan Akkadca konuşulmaktaydı. Bu dil Sami kaynaklı dillerden ilk kez yazıya geçirilenidir. Bu aşamada Sami asıllı diller iki temel gruba ayrılmaktadır⁹⁶. Bu coğrafyada Akkadca’nın yakın diyalektleri olan Doğu Sami kökenli Babilce ve Assurca yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bahsedilen bu döneme

⁹⁵ Uçankuş, a.g.e., s.679- 680.

⁹⁶ Friedrich, a.g.e., s.145.

ait belgelerin oldukça az bir kısmı orijinaldir. Örnek verilecek olursa, Sargon ve Naram-Sin'in Zafer Kitabeleri, Saripul Kaya Kitabesi, Maniştusu Obeliski bunlardandır. Bunların haricinde birkaç inşaat kitabesi dışında, bu döneme ait tabletlerin büyük bir kısmı daha sonraları, özellikle III. Ur, İsin-Larsa ve Eski Babil dönemlerinde çoğaltılmış kopyalardır. Çoğaltılan bu kopyalar yapılan kazılar sonucunda Nippur ile Ur arşivlerinde ortaya çıkmıştır.

Diplomatik bir yazışma dili haline MÖ 2000'lerde gelen ve yaklaşık olarak 2500 yıl süreyle Eski Yakın Doğu'nun diplomasi kültürüne tercümanlık eden Akkadca yazılı belgeler, tabii olarak geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Akkad yazı dili değişik içerikteki metinlerin yer aldığı oldukça geniş bir kültürel çeşitlilik sunar. Bahsedilen çeşitlilik içinde; yaşanan önemli hadiseleri kayıt altına alan kronikler, fal metinleri olarak bilinen ominalar ve omina şerhleri gibi belgeler vardır. Örnek verilecek olursa bir ominaya göre I. Sargon Uruk'u aldıktan hemen sonra güneyde bulunan diğer Sümer toprakları üzerine yürümüş, Ur şehrinin bütün surlarını yıkmış, bunun ardından şehri yağmalattırılmış, benzer bir akıbete uğrayan Lagaş da zamanında Urnina tarafından Tanrı Ninmarki adına yaptırılmış olan tapınak yıktırılmıştır. Lagaş'ın politik rakibi ve aynı zamanda düşmanı olan Umma da bu kötü sondan kurtulamamıştır. Bundan sonra Hükümdar Sargon, Basra Körfezi yakınlarına kadar ilerlemiş ve zaferini denize ulaşılarak perçinlemiştir. Bunun dışında başka bir omina metnine göre ise, Hükümdar Sargon Elam kentini de ele geçirmiş, Baş Komutan Uga'yı esir ederek yanında Nippur kentine götürmüştür. Buradan güneye ilerlemiştir. Tilmun'u, yani Bahreyn Adaları'nı da ülkesinin topraklarına dâhil etmiştir. Bu noktada özellikle düzenlenen son sefer, Hükümdar Sargon'un oldukça iyi bir donanma grubu hazırlamış olduğunu göstermektedir⁹⁷. Bu dönem hakkında bizlere bilgi veren bir başka önemli edebî belge ise mitoslardır. Bu mitoslarda sene isimleri, sözcükler ve coğrafi birtakım metinler, Akkad yazı diliyle ilgili tamamlayıcı niteliğe sahip bilgiler verir. Yine bu dönem için detaylı bilgi edinilebilecek belgelerin belki de en önemlisi 'Mücadelenin Kralı' anlamına gelen "Şartamhari" metinleridir. Şartamhari metinlerinde içerik olarak Hükümdar Naram-Sin'in Anadolu coğrafyasına yaptığı askerî seferler anlatır. Bu metinlerden birincisi Anadolu'da Hattuşaş(Boğazköy) arşivinde, ikincisi Mısır'da Tel El Amarna'da, üçüncüsü ise

---

⁹⁷ Dinçol, a. g. e., s.35.

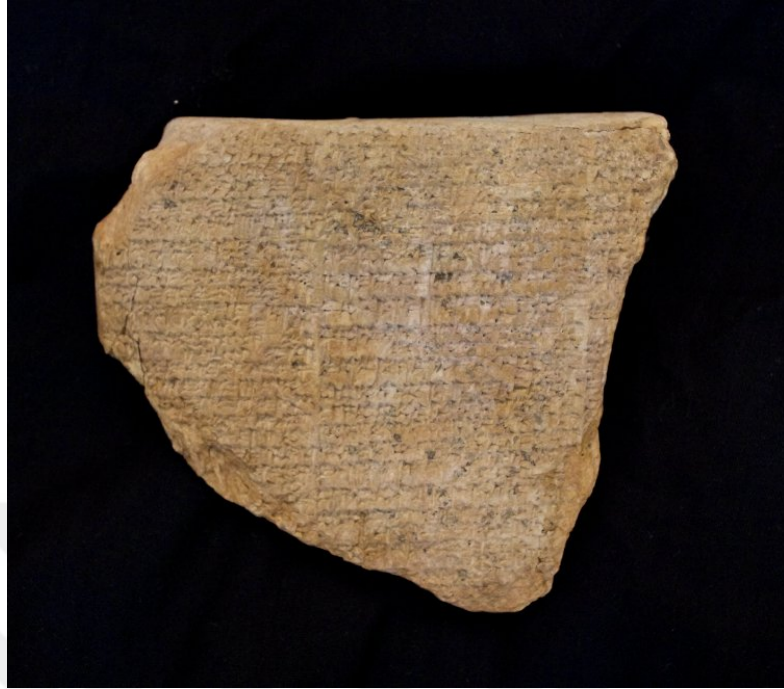
Mezopotamya’da, Babil’de olmak üzere tam üç nüsha şeklinde bulunmuştur⁹⁸. Bahsedilen bu yazmalardan Hattuşaş arşivinde bulunan “KBO III” 13 numaralı metin, Hititler döneminde(MÖ 1750-1200), Akkadca orijinal yazımından Hititçe’ye aktarılmıştır. Şartamhari metinleri, Anadolu kaynaklı olmamakla beraber o zamanki Anadolu kültürü hakkında bizleri bilgilendiren en eski yazılı belge özelliğine sahiptir. Başka bir metinde ise Hükümdar Sargon’un sahip olduğu toprakları gösteren ve o dönemdeki bilgileri içeren basit düzeyde bir dünya haritası bulunmaktadır. Bahsedilen bu tabletin arka tarafında ise bu ülkeler hakkında birtakım bilgiler verilmiştir.

Hükümdar Naram-Sin’e ait bir stel(Naru) metninin de Boğazköy ve Sultantepe çevresinde birer adet kopyaları bulunmuştur. Bu metinler dışında, Tel Brak kazıları, Nuzi(Kerkük yakınlarındaki Yorgantepe) ve özellikle Mari(Tel Hariri) kazıları, Akkad hükümdarlarının Habur, Orta Fırat ve Yukarı Dicle bölgelerindeki varlıklarının bilimsel kanıtlarını ortaya koymuştur. Bunlardan başka Kıbrıs Adasında, üzerinde “Tanrı Naram-sin’in Kölesi Mar-İştâr” yazılı bir silindir mühür ve Uruk kentinde üzerinde Sargon’un kızı Enheduanna’nın isminin yazılı olduğu bir vakıf belgesi bulunmaktadır. Boğazköy kazılarında bulunan bir “Şartamhari” metninde bahsedilen olaylar, Ur kentinde bulunan ve Naram-Sin’in Subartu’ya ve yüksek memlekete yani Anadolu’ya düzenlediği askerî seferleri anlatan başka bir Ur belgesiyle de örtüşmektedir. Bahsedilen bu yazılı belgelerin dışında, Kral Naram-Sin’in Anadolu üzerine yaptığı seferlerin arkeolojik emareleri de bulunmuştur⁹⁹. Tel Brak bölgesinde gerçekleştirilen kazılarda duvarları 11 metre kalınlığındaki kalenin temellerinde, üzerlerinde Hükümdar Naram-Sin yazılı tuğlalar ve Troya “II” tabakasının geleneksel maskeli kaplarından ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan başka Diyarbakır şehri yakınlarındaki Pir Hüseyin Köyü’nde Hükümdar Naram-Sin’e ait olan bir stelin parçası ele geçmiştir. Burada Akkad hükümdarı uzun ve sivri sakalı ile betimlenmiş olarak görülmektedir. Bunun yanında savaştan sonra ganimet olarak Sippar’dan Sus’a götürülmüş olan Hükümdar Naram-Sin’e ait kıymetli bir stel daha bulunmuştur. Kral Naram-Sin’in bu steli üzerine Zagros Dağları civarındaki Lulubi’ler üzerine düzenlediği askerî seferleri de gösteren resimler konulmuştur¹⁰⁰.

⁹⁸ Friedrich, a.g.e., s.193.

⁹⁹ Dinçol, a. g. e., s.38.

¹⁰⁰ Uçankuş, a.g.e., s.670.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1183379&objectId=327256&partId=1 (Erişim Tarihi: 10.09.2013)

Resim 10: Akkad ivi Yazısı

3.1.3.5. Babil ivi Yazısı

3.1.3.5.1. Yayılım Alanı

Anadolu coğrafyasında yeni bir çivi yazısı, Hitit Devleti'nin kurulmasından sonra karşımıza çıkmaktadır. Bu yazı biçimi Hitit yazı dilinin ifade edildiği Asur Ticaret Kolonileri ağı'nda bu bölgede kullanılmış olan fakat Eski Asur yazısından biçim olarak farklı olan Babil ivi yazısıdır. Babil ivi yazısının Anadolu sınırlarına Suriye'nin kuzeyi kanalıyla girdiği kabul edilmekte ve Suriye'de kullanılan Babil ivi yazısıyla aralarındaki ilişkiye vurgu yapılmaktadır. Bu konuda Fransız araştırmacı ve dil bilimcileri, Sami topluluklarının ilk ana vatanının Irak'ın gney kesimi olduğu görüşünde hemfikirdir. Bu noktada iddia sahiplerinin bu düşüncelerini Sami asıllı dillerdeki hayvan, bitki ve nesnelere ilgili kullanılan ortak sözcükler

desteklemektedir¹⁰¹. Aynı zamanda incelenen bu ortak sözcükler Irak'ın coğrafi yapısıyla uyuşmaktadır.

3.1.3.5.2. Geniş Bilgi

MÖ 19. yüzyılda belgeleri ilk defa ortaya çıkmaya başlayan ve 18. yüzyılda örnekleri gittikçe artan Babil dili, Elam ve Eski Pers dilinden daha zengin bir yazın kültürüne sahiptir. Khorsabad'da 1843 yılında ve Asur sarayında 1845'te İngiliz araştırmacı Layard'ın Ninova kazılarında ortaya çıkarılan belgeler bunun açık birer delilidir¹⁰². Bunun yanında Bisutun yazıtının 3. diliminde yazılmış ve sayıları yüzü aşan edebî metin tespit edilmiştir. Çivi yazılı dillerin en önemlisi konumunda olan Babil dilinin okunabilmesi amacıyla işe Akhaimenidler dönemi yazılı eserlerinden başlanmış ve Persçe kısmındaki şahıs adlarını Akkadca bölümünde de bulmak, daha sonra ise bu şahıs adları üzerinden hece figürlerinin ses karşılıklarını tespit etmek gerekmişti. Bu uygulamanın yapıldığı yazıda 300'den fazla sembol bulunuyordu ve kelimeleri birbirinden ayırt etmek amacıyla kullanılan bir sembol de yoktu. İsveçli araştırmacı Isidor Löwenstern 1845'te bu dilin Sami dillerinin niteliklerini taşıdığını ilk kez ortaya koyanlardandır. İbranice, Arapça ve benzeri son dönem Sami asıllı harf temelli yazılarında yalnızca sessiz harflerin kullanıldığını esas alarak Babil çivi yazısındaki ses sembollerinin sessiz harflerden meydana geldiğini ileri sürmüştür¹⁰³. Alman filolog G. Friedrich Grotefend(1775-1853) Babil yazısını ilk kez kısmen de olsa çözmeyi başarmıştır. Araştırmacı Grotefend, 1802 yılında İran'ın güneybatısında yer alan ve Eski İran başkenti olan Persepolis'te ortaya çıkarılan çivi yazılı metinleri okumayı başarmıştı. Birlikte çalıştığı bilim adamlarının da sağladığı katkıyla Grotefend'e yakın bir zamanda Babil çivi yazısını çözmeyi beceren bir başka araştırmacı ise İngiliz subayı Sir Henry C. Rawlinson(1810-1895) olmuştur. 1833 yılında binbaşı rütbesinde olan Rawlinson Şah'ın ordusunda birtakım düzenlemeler yapmak amacıyla bir grup İngiliz subayıyla birlikte İran'da bulunmaktaydı. Hemedan şehriden Babil'e doğru giden kervan yolu üzerindeki Behistun'da Pers Kralı I. Darius'a ait yazıt ve kabartmalar dikkatini çekmişti. Bahse konu bu yazıtlar çivi yazısıyla üç farklı dilde; Persçe, Babilce ve Elamca

¹⁰¹ Uçankuş, a.g.e., s.435.

¹⁰² Friedrich, a.g.e., s.191.

¹⁰³ Friedrich, a.g.e., s.81-82.

yazılmışlardı. Ulaşılması oldukça zor olan bu yerdeki yazıtların, önce Persçe ve sonra Babilce olanlarının kopyalarını zor da olsa almayı başaran Rawlinson, Persçe metni 1846 senesinde okumayı başardı. Babil dilinde yazılmış metni ise, diğer dil bilimi araştırmacılarının da katkısıyla 1857 senesinde çözdü. Son olarak Elam dilindeki yazıtı ise Danimarkalı kökenli bilim adamı Niels Westergart 1854 senesinde çözmeyi başarmıştı. Bu noktada az önce bahsedilen üç bilim adamının yoğun çalışmaları sonucunda, Mezopotamya çivi yazısı olarak da isimlendirilen Babil çivi yazısı okunmuş ve bunun yanında binlerce tablette yer alan yazı, içerik anlaşılabilmiştir. Babil çivi yazısı Hellenistik Selevkoslar Dönemi'ne kadar(MÖ 312-64) edebî ürünlerde kullanılmış, gök bilimiyle ilgili metinlerde ise MS 70 yılına kadar kullanılmıştır¹⁰⁴.

Babil çivi yazısı Anadolu ve Anadolu'ya komşu coğrafyalarda dört yüzyıldan fazla kullanılmış ancak halka inmemiş ve çoğunlukla devlet işlerinde kullanılmıştır. Bunun yanında dinî, tarihî ve yönetime ait farklı içerikteki birçok belge bu çivi yazısı aracılığıyla kil tabletler üzerine kaydedilmiştir. Ele geçen tabletlerin üzerindeki yazılar din, matematik, yasalar, bilim gibi konulara ilişkilidir. Tarihî birtakım metinlerin dışında devlet arşivi olarak nitelendirilebilecek inşaat yazıtları, mektuplar ile çok sayıda edebî metin ve bunlar arasında özellikle sayısız omina bulunmuştur.

Bu yazının bulunduğu yerleşmeler öncelikle Suriye'de bulunan Habuba, Kabira, Hafaje ve Tello(Antik Girsu) olmak üzere; Irak'ta bulunan Kiş, Umma ve Babil; ülkemizde ise Mardin ili Nusaybin ilçesi yakınlarındaki Girnavaz ve Harran ilçeleri şeklinde sıralanabilir.

---

¹⁰⁴ Friedrich, a.g.e., s.194.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=454707&objectId=278972&partId=1 (Erişim Tarihi: 12.11.2014)

Resim 11: Babil ivi Yazısı

3.1.3.6. Urartu ivi Yazısı

3.1.3.6.1. Yayılım Alanı

Urartu ivi yazılı belgelerinin ortaya çıkarıldığı bölgeler, Urartu'nun jeopolitik yayılım alanıyla benzerlik göstermektedir. Bu güne kadar, sayısı yaklaşık olarak 1500' bulan Urartu diliyle yazılmış yazıt tespit edilmiştir¹⁰⁵. Urartu yazıtları öncelikle Urartu'nun başkenti Tuşpa(Van) ve Van Gölü havzası başta olmak üzere, Urmiye Gl'nün kuzey kesimi ile Türkiye'ye bakan bölümünde, ayrıca İran'ın Tebriz civarı ve Ermenistan'ın Erivan bölgesinde daha yoğun olarak tespit edilmiştir.

¹⁰⁵ Friedrich, a.g.e., s.106.

3.1.3.6.2. Geniş Bilgi

Doğu Anadolu Bölgesinin eski halklarından Hurrilerin komşuları olan Urartular, MÖ 9. asırdan 7. yüzyıla dek siyasi varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Urartu toplumu çivi yazısını büyük oranda taş malzeme üzerine uygulamıştır. Önemli bir bölümü bazı bilim adamlarınca Kaldece olarak tanımlanan Urartu dilinde, değişen ebatlarda yaklaşık 180 dolayında anıtsal yazıt bırakmışlardır. Bunların önemli bir kısmı binalar, adak yapıları, savaş betimlemeleri üzerinde yer alan yazıtlardan ve yıllık metinlerinden oluşmaktadır¹⁰⁶. Bu yazı büyük oranda anıtsal amaç taşımaktadır. Fakat bunun dışında ortaya çıkan arkeolojik bilgilerden hareketle saray depolarına ait tutanaklar gibi çeşitli amaçlarla yazılmış evraklara rastlanılmıştır. Urartu egemenlik sahasında ortaya çıkmış olan pek çok kaya yazıtından elde edilen veriler bu coğrafyadaki Urartu varlığını ve yayılım alanını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun yanında Urartu üst düzey yöneticileri kazandıkları savaşlar sonrası, geride savaşı ne şekilde kazandıklarını anlatan yazıtlar ve kitabeler bırakmışlardır. Bu yazıtlarda hükümdarlardan, baba ve oğul adları verilerek bahsedildiği için yazıtların dönemi hakkında bilgi edinebilmekteyiz¹⁰⁷.

Urartu toplumu yazıtların önemli bir bölümünü; andezit, bazalt ve kireçtaşı gibi taşlar üzerine ve çoğunlukla aynı şekilde yazmışlardır. Bahsedilen bu yazıtlar çoğunlukla kalenin iç kesimlerinde bulunan mimari kısımlardaki; kolon, sütun, sütun temelleri ile kaya yüzeyleri ve açık alanlardaki stellerde bulunmaktadır. Urartular'a ait bu yazıtlar hükümdarlar tarafından inşâ faaliyetleri, çeşitli ülkelere düzenlenen askerî sefer ve zaferlerle ve kısıtlı da olsa ibadetle ilgili faaliyetler gibi konuları aktarma düşüncesiyle yazdırılmıştır. Aslında İnşâ ile ilgili yazıtlara Urartu Devleti'nin en eski tarihlerinden, en yeni dönemlerine kadar rastlanmakta ve bu tür yazıtların en çok Urartu Kralı Minua'ya ve ondan daha az olmak üzere Urartu hükümdarlarından İşpuini, I. Argiştı ve II. Sarduri dönemlerine tarihlendiğini görmekteyiz. Elde edilen zaferleri ve gerçekleştirilen seferleri içeren yazıtlar ise en çok İşpuini, Minua, I. Argiştı ve II. Sarduri dönemlerine tarihlenir. Bu eserlerin bazılarında sadece yazıtın hangi hükümdar tarafından yaptırıldığı ve bu yazıtta zarar verenlere dönük bir lanet dileği yazılıdır. Bazı yazıtlarda ise az da olsa tanrılar için

¹⁰⁶ Friedrich, a.g.e., s.106-107.

¹⁰⁷ Margaret R. Payne, **Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu**, İstanbul 1993, s.4.

adanan kurbanlar sıralanır ve tanrılardan hükümdarı koruması, kollaması ve gözetmesi niyaz edilir.

Bu uygarlığa ait kısa yazıtlar ağırlıklı olarak bronz madeninden üretilmiş eserler üzerinde hükümdara has tanrısal mülkiyetlerin tanınması ve pithos çömlek üzerinde doluluk derecelerini gösteren yazıtlar şeklinde görülmektedir. Bahse konu bu eserler çoğunlukla hükümdara ait saray ve magazin türü yapılarda ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık olarak 300'ün üzerinde olan bronz eserlerin yarıya yakını Hükümdar II. Sarduri zamanına, kalan diğer yarısının önemli bir kısmı Hükümdar İşpuini, Minua ve I. Arğişti dönemlerine geri kalanlar ise Hükümdar İnuşpia, I. Rusa, II. Arğişti, II. Rusa, III. Rusa ve IV. Sarduri zamanlarına aittir. Tüm bu sayılanlar dışında metal mutfak araçları, levhalar, taştan imal edilmiş boncuklar ve bilezikler üzerinde de bu kısa yazıtlar görülebilmektedir¹⁰⁸. Dış yüzeylerinde yalnızca doluluk oranları bulunan yaklaşık 120'ye yakın çanak çömlek ve pithos; Toprakkale, Kevenli, Çavuştepe, Adilcevaz, Altıntepe, Karmir-Blur, Batsam, Erivan ve Ayanis kazılarında gün yüzüne çıkarılmıştır. Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan bölgenin yaygın olarak kullanılan yazı hammaddesi olan kil, Anadolu topraklarında Hititler döneminde geleneksel olarak kullanılmıştı. Fakat Urartu Devletinin egemenlik sahasına giren merkezlerde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan kil tablet sayısı oldukça yetersizdir. Gerçekleştirilen bu kazılarda ele geçen yaklaşık 30 adet kil tablet; Toprakkale, Çavuştepe, Karmir-Blur, Bastam ve son yıllarda yapılan yukarı Anzaf ve Ayanis kazılarında ele geçmiştir. Bu kil tabletler de çoğunlukla araç-gereç listeleri gibi ticarî işlerle ilgili belgelerle devletin yönetim merkezinden çalışanlara gönderilen ve hükümdarın çeşitli buyruklarını içeren mektuplardır. Mektupların içerdiği bilgilerin doğruluğunu kanıtlamak açısından tüm Eski Önasya'da olduğu gibi gönderen kişi ya da kurumun mührüyle damgalanmışlardı. Urartu medeniyetinde bu kil tabletlerin birçok sahada kullanılmamış olması Urartu toplumunun bunları kullanım ihtiyacının azlığından ziyade bu alandaki kazı bilimi çalışmalarının eksikliğinden de kaynaklanıyor olabilir. Urartu uygarlığında kullanılan mühürlerin bazılarında betimlemeler dışında yazıya da yer verilmiştir. Çoğunlukla hükümdarlara ait mühürlerde ve resmî devlet görevlilerinin mühürlerinde kullanılan yazılar, genellikle mührün sahibine dair bilgileri

---

¹⁰⁸ Payne, a. g. e., s.6.

içermektedir. Biçimi silindirik olan damga mühürlerde kimi zaman da damga mühürlerde yer alan Urartu çivi yazısı daha çok kil tabletler ile bullalar üzerindeki baskılarda görülmektedir¹⁰⁹. Urartular'ın hüküm sürdüğü topraklarda ele geçen sayıları 950'yi aşan bulla; Toprakkale, Karmir-Blur, Bastam ve Ayanis kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Üzerlerinde mühür bulunan bullaların Urartu Devletinde, hükümdarlığın daha geç zamanlarında kullanılmış olması, Urartu toplumunun en azından MÖ 7. yüzyıldan başlayarak; deri, parşömen gibi kolay bir şekilde bozulabilen malzemeleri de, yazı yazmak için kullanmış olduğunu göstermektedir¹¹⁰. Çünkü mühür baskısını, deri veya benzeri bir ürün üzerine kilde olduğu kadar kolay bir şekilde uygulamak zordur.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=1493330&objectId=369460&partId=1 (Erişim Tarihi: 04.10.2014)

Resim 12: Urartu Çivi Yazısı

¹⁰⁹ Friedrich, a.g.e., s.109.

¹¹⁰ Payne, a. g. e., s.7.

3.2. Hece Evresi

Bu dönem sözcük sayısının arttığı ve kavramsal çevrenin genişlediği evredir. Sözcük sayısının artmasına paralel olarak sözcükleri karşılayan simgelerin sayısı da artmış ve bu artış bir süre sonra insanları daha kolay olana yöneltmiştir. Bu noktada kullanılan her sözcük için yeni bir resim ya da sembol üretmek yerine herkes tarafından kullanılan figürlerin ilk hecesiyle yeni sözcükler üretme yolu tercih edilmiştir. Örneğin yazıcı ‘kasa’ kelimesini yazmak istiyorsa bunun için bir ‘kalem’ sembolü ile ‘saat’ sembolünü yan yana getirmesi yeterli oluyordu. Okuyucu ‘kalem’ kelimesinin ilk hecesi olan ‘ka’ ve ‘saat’ kelimesinin ‘sa’ olan ilk hecesini birleştirerek ‘kasa’ kelimesine ulaşıyordu. Bu dönem harf temeline dayalı günümüz alfabelerine hazırlık aşamasını oluşturur.

3.2.1. Elam Çivi Yazısı

3.2.1.1. Yayılım Alanı

Başkenti Susa olan Elam, Pers körfezinin kuzeyi ile aşağı Dicle arasında kalan, kabaca bugünkü İran’la çevreleyebileceğimiz bölgede yer almaktaydı. Bu kültüre ait çivi yazısı kısa bir süre içinde çok geniş bir alana yayılım göstererek İran’ın doğusundaki antik kenti Suhte ve kuzeyde ise İran’ın ortasında yer alan antik Silk kentine dek ulaşmıştır. Belirlenen bu sahanın içinde ise önemli noktalar sayılan; Anşan’da, Tepe Yahya’da ve Tepe Şahdad’da da bu yazının örneklerine rastlanmıştır. Önceden, Elam Devletinin sınırlarının iyi bilinmediği zamanlarda bu yazı yalnızca Susa kentinde yani Mezopotamya’nın bir devamı sayılan bölgede ortaya çıkabilir şeklinde düşünülmekteydi. Fakat daha sonra yapılan ayrıntılı araştırmalarda bu yazının İran’ın doğu kesimlerinde ve merkezinde ortaya çıkması bu yazının kültürel anlamda daha geniş sınırlara ulaştığını göstermiştir¹¹¹.

¹¹¹ Friedrich, a.g.e., s.109.

3.2.1.2. Geniş Bilgi

1905 senesinde Alman asıllı araştırmacı Bork, bu yazının çözülmesi konusunda ilk adımı atmıştır. Araştırmacı Bork, iki dilli olarak yazılmış tabletlerden bir tanesinin alt bölümünde yazılmış olan yazının, üst kısmında yazılan Akkadca yazının çevirisi olduğu iddiasını ortaya koydu. Ortaya koyduğu bu düşünce doğru olmasına rağmen bu araştırmacı, kil tablette yer alan 55 sembolden sadece üçünü doğru olarak tespit etmiştir. Bu noktada Elam çivi yazısı ancak 1961 senesinde tam manasıyla çözülebilmıştır¹¹². Bu çivi yazısı formunun ilk dönemlerde 150, son dönemlerde ise 80 sembolü olduğu tahmin edilmektedir. Bugün bu işaretlerden yalnızca 55 tanesi tam anlamıyla okunabilmıştır. Elam çivi yazısı ağırlıklı olarak yukarıdan aşağıya doğru yazılmaktaydı; ancak aşağıdan yukarıya doğru yazılmış olanları da tespit edilmiş durumdadır. Yazıda sütunların yan yana yazılma sırası ise soldan sağa doğru ilerlemektedir. Elam sayı sistemi ise onluk sistem kuralına göre kurulmakta ve sağdan sola doğru okunmaktaydı. Elam çivi yazısı ile yazılı metinlerin okunmasına ve sembollerinin anlamlandırılmasına Behistun'daki Akamenit Hükümdarı I. Darius'un üç dilli kitabesiyle başlanmıştır. Araştırmacı Grotfend 1802 senesinde kitabenin 1. sütununun eski Persçe olduğu kanaatiyle onu Zend olarak isimlendirmiştir. Fakat sonradan 3. sütunun Akkad dilinde yazıldığı anlaşılmıştır. Bunun yanında 1. sütundaki yazının alfabe temelli bir yazı olduğu ve 3. sütunun ise hece yazısı olduğu da anlaşılmıştır. Elam uygarlığının eski dönem tarihi de Sümer ve Akkad medeniyetlerinin tarihleri ile çağdaştır¹¹³. Yüzyıllar boyunca Batı Asya'nın etkin hükümdarlıklarından biri olarak hüküm süren ve MÖ 640 yılında Asur imparatorluğunca tarihten silinen Elam'ın yazı geçmişi de ilginç süreçlerden geçmiştir. Elam öncesi(proto Elam) şeklinde adlandırılan Susa kentinde ortaya çıkan yerli piktografik yazının geçmişi neredeyse Uruk tabletleri kadar eskidir. Ele geçen bu metinler Uruk'taki çağdaşlarıyla yapılan karşılaştırmalar sonucunda kısmen okunabilmiş; ancak dilin, yazının özellikleri ve piktogramdan hece yazısına geçiş kısmı tam olarak belirlenememiştir. Akkad Hanedanlık Dönemi'nde Susa kenti kâtipleri bir süre Sümer çivi yazısı kullanmışlardı. Ancak üzerinden çok zaman geçmeden Elamlı bir istilacı olan Puzur, Elam öncesi özelliklerini taşıyan yerli sayılabilecek bir yazı ortaya koydu. Diğerlerine oranla oldukça küçük bir kısmı

¹¹² Payne, a. g. e., s.9.

¹¹³ Payne, a. g. e., s.12.

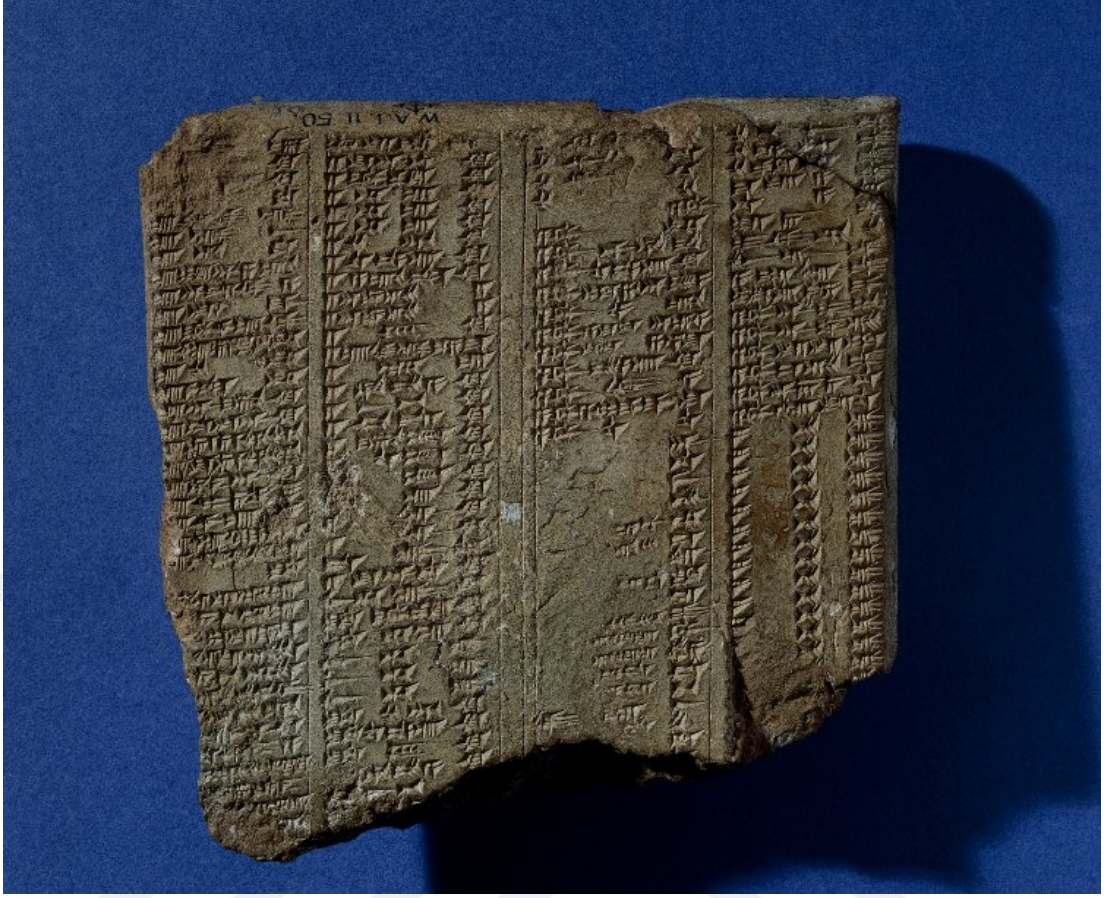
okunabilen bu yazının ömrü de kısa olmuş ve bundan sonraki 600 yıl boyunca yalnızca dört metin dışındaki bütün belgeler Babil çivi yazısıyla yazılmıştır. Orta Elam Dönemi'nden başlamak üzere tekrar Elam diliyle yazılan çivi yazılı metinlerin başladığını izlemekteyiz. Bu zaman aralığında Babil kültüründen az sayıda sembol alınarak geliştirilen ses temelli Elamca kelimeler, logografik olarak ifade edilmiştir. Kullanılan toplam karakterlerin sayısı 113 olan bu yazı sisteminde seksenden fazla sembol hece işareti göreviyle kullanılmıştır. Elam dilinin gramer anlamında akrabaları da tespit edilememiştir. Babil dilinde ve Eski Pers dilinde yazılmış üç dilli Ahamenid Hanedanlığı yazıtları sayesinde hem dil olarak hem de kullandıkları çivi yazısı sistemi hakkındaki bilgilerimiz bir miktar artmaktadır. Bu dilin, Babilce ve Persçe dillerinin yardımıyla bir gramer ve sözcük dağarcığı oluşturulabilmesine karşın dil bilimsel anlamda kıymeti başka dillere oranla oldukça azdır. İran'ın batı kesimleri dışında fazla bir yayılıma imkânı bulamayan bu dille günümüzde ilgilenen bilim adamlarının sayısı da oldukça azdır.

Yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kalıntıların siyasî, malî ve dinî metinler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hükümdarlar Naramsin ile Hita antlaşması ve Sivepalar-Huypak tabletleri Elamca yazılmış eserlerdir. Bunların dışında dinî törenler, ayinler ve fal yorumlarından bahseden tabletler de mevcuttur.

Bu yazı sistemi kısa bir sürede etki alanını genişleterek oldukça geniş bir alana yayılım göstermiştir. Bu noktada özellikle İran'ın doğu kesimindeki antik Şehri Suhte ve kuzeyinde yer alan İran'ın merkezinde bulunan antik Silk kentine kadar ulaşmıştır¹¹⁴. Bu alan içinde ise önemli sayılabilecek merkezler olan Anşan'da, Tepe Yahya'da ve Tepe Şahdad'da da bu yazının örnekleri bulunmuştur.

---

¹¹⁴ Friedrich, a.g.e., s.112.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=109683&objectId=308484&partId=1 (Erişim Tarihi: 05.10.2014)

Resim 13: Elam ivi Yazısı

3.2.2. Ugarit ivi Yazısı

3.2.2.1. Yayılım Alanı

Suriye'nin kuzeyinden Lazkiye şehrinin 12 km. kuzeyinde bugünkü Ras Şamra harabelerinden Attalık, Gib Ala ve Himuli bölgeleri çevresine yayılım göstermiştir.

3.2.2.2. Geniş Bilgi

Ras Şamra'da(Ugarit) yapılan kazılar neticesinde yaklaşık MÖ 14. yüzyıla tarihlenen ve sayıları 1000'i aşan kil tablet ele geçmiştir. Suriye'de ele geçen bu kil tabletlerde kullanılan diller; Akkadca, Asurca, Hititçe, Hurrice, Mısır, Kenan dilleri ile Yunanca olarak tespit edilmiştir. Bahsedilen bu dillerle beraber dört çeşit yazı, yani çivi yazısı, çivi alfabe yazısı, Hitit hiyeroglif ve Mısır hiyeroglif yazısı olduğu kabul edilmiştir. Ras Şamra'da yapılan kazıların sağladığı en önemli bilgi ise çivi yazısı figürlerinin ilk kez Ugarit'te tıpkı alfabe harfleri gibi kullanılmış olmasıdır. Konuya bu açıdan bakıldığında bazı bilim adamları Ugarit çivi yazısının, Grek alfabesinin Fenike öncesi atası olduğunu iddia etmektedir. Alman araştırmacı Hans Bauer, Ugarit çivi yazısını 1932 yılında çözmeyi başarmıştır¹¹⁵. Bir yönüyle hem Sümer çivi yazısına hem de Babil çivi yazısına dış görünüşü itibariyle benzeyen bu yazıda toplam 30 tane figür vardır ve bu sembollerin dışında bir de sözcük ayracı vardır. Bahsedilen bu figürler daha sonraki zamanlarda ortaya çıkarılan İbrani ve Fenike semitik alfabelerinde olduğu gibi sadece sessiz harflerle aktarılan karakterleri ifade ederler. Ancak Ugarit sembol dizgesinde 3 tane de sesli harf bulunmuştur. Bu semboller çivi yazısına benzerlik göstermektedir fakat soldan sağa ve stylusla kil tabletler üzerine yazılmalarından başka pek de bir ortak tarafları yoktur¹¹⁶. Suriye'nin batı kesiminde yerel bir dil olan Ugarit dili, henüz hece üslubu olmayan ve bu nedenle alfabe yazısıyla benzeşen bir tür çivi yazısıyla yazılmıştır. Ugarit kentinde bulunan 13-12. yüzyıllara ait arşivlerde Akad dilinin yanında, Ugarit dilinin ve Hurri dilinin kullanıldığı kayıtlar da bulunmuştur.

Ras Şamra'da, Ugarit dili ve Babil dilinde yazılmış malî içerikli belgelerin dışında ele geçen mitolojik birtakım metinler teolojik çalışmalara da ilham kaynağı olmuştur. Dönemin Ugarit kentinin, bir tahıl ambarı konumunda olan Mukiş(Amik Ovası) şehrinin, tarım ürünlerinin batıya aktarılmasında bir tür aracılık görevi yerine getirmesi dolayısıyla bu bölgede ekonomik içerikli metinler ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında sosyal hayattan kent kültürüne kadar birçok konunun aktarıldığı

¹¹⁵ Friedrich, a.g.e., s.231.

¹¹⁶ Payne, a. g. e., s.82.

metinler tespit edilmiştir¹¹⁷. Ayrıca Hurri kişi adlarının geçtiği çok sayıda kil tablet bulunmuştur.

Bugünkü Ras Şamra kenti başta olmak üzere, Ras Ibhani, Attalik, Gib Ala ve Himuli Ugarit yazısının temel buluntu merkezleridir.

sutad.selcuk.edu.tr (Erişim Tarihi: 16.02.2014)

Resim 14: Ugarit Çivi Yazısı

3.2.3. Frig Çivi Yazısı

3.2.3.1. Yayılım Alanı

Frig çivi yazısının Kızılırmak ve Sakarya Havzası'nda geniş bir bölgede, Karadeniz'de Samsun yakınlarından Akalan'dan, güneyde Afyon'u da geçerek Burdur, Elmalı, Kuzey Likya bölgesi olarak tanımlanabilecek Antalya'nın kuzey bölümlerine kadar geniş bir sahaya dağıldığı belirlenmiştir.

¹¹⁷ Payne, a. g. e., s.19.

3.2.3.2. Geniş Bilgi

Bu alandaki araştırmaların başlangıcı 19. yuzyıla kadar gitmektedir. İngiliz araştırmacı Albay Williem Martin Leake 1800'lü yılların başında Mısır üzerine dzenlenen bir seferde, Anadolu'nun i kesimlerinden geçerken, daha önceden duyduğu büyük anıtları görmek amacıyla hareket gzerghını değiştirip Eskişehir'in güneyine indiği zaman, Frigler'in dinsel metropolü olan Midas kentindeki nl Yazılıkaya Anıtını buluyor. Bu noktada Friglerle ilgili ilk araştırmalar aslında 19. asrın başlarına kadar geri gitmektedir. Friglerin dilleri Hint-Avrupa dil ailesinden izler taşıyan ve Eski Yunanca ile ilintili bir dildi. Gordion şehrinde ele geçen Frig diliyle yazılmış en erken yazılı rnler M sekizinci asrın başlarına tarihlenmektedir. Aslında kimi yanlarıyla Fenike alfabesine benzeyen ve Eski Yunan, Lidya ya da Likya alfabesinden izler taşıyan Frig ivi yazısı, 19 adet figürden oluşmaktaydı. Ağırlıklı olarak soldan sağa yazılan, az sayıda da olsa sağdan sola veya "boustrophedon"(Bir yönde ilerleyen, öküzün tarlayı sürme şekli) tarzında yazılmış olan bu yazıtlar çok kısıdır ve sayıca oldukça azdır¹¹⁸. Frig ivi yazısının kullanıldığı bu yazıtlar ağırlıklı olarak kaya anıtları, nişler, sunaklar, mühürler ve çanak mlerler üzerine yazılmıştır. İncelenen yazıtların önemli bir kısmında aynı sözcük ya da sözcük grupları tekrar edilmiştir. Bugüne kadar bu dilin çözülmesine olumlu katkı sağlayabilecek çift dilli bir yazıt da maalesef bulunamamıştır. Bu nedenle Frig ivi yazısının bir kısmı okunabilmekle birlikte bugün bu yazı tam anlamıyla çözümlenememiştir. İşlerliğini M 3. yuzyılın başlarına dek kaybetmemiş görünen Frig ivi yazısının bu erken biçimi bu sahada çalışan araştırmacılar tarafından Eski Frig dili olarak adlandırılmaktadır. Frig ivi yazısının yaklaşık beş asır süren bir durgunluk dönemi sonrasında MS 2. ve 3. asırlarda bahsedilen bölgede tekrar ortaya çıktığı gzlenir¹¹⁹. Roma İmparatorluk Dönemi yazım tarzıyla örtüşen bu yeni şekli, Yeni Frig yazı dili olarak isimlendirilir.

Araştırmalar gösteriyor ki, Frigler alfabetik özelliklere sahip Hint-Avrupa asıllı bir dil kullandılar fakat ne yazık ki bugüne kadar yazıları okunabilmiş değil. Hint-Avrupa dil ailesinden bazı kelimeleri olan bu dilin, hâlâ kullanılan Eski Yunanca gibi okunabilmiş dillerdeki kelimelerden bazı sözcüklerinin anlamları bilinmekte. Bunun yanında Hititlerde olduğu gibi, kil tabletlerden oluşan arşivleri de

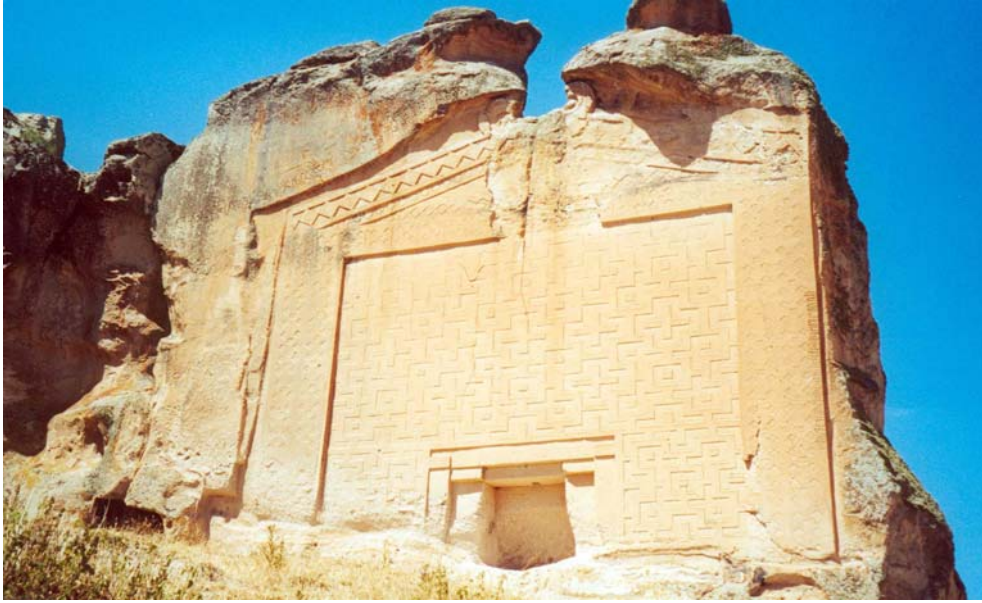
¹¹⁸ Payne, a. g. e., s.13.

¹¹⁹ Friedrich, a.g.e., s.211.

yok ya da dilin çözümüne kolaylık sağlayabilecek Hititçe-Frigce, Yunanca-Frigce, Aramice-Frigce gibi çift dilli yazıtlar da halen bulunamamıştır.

Halen Orta Anadolu bölgesinde, günümüze kadar devam eden kazılar, Yassıhöyük'te ele geçen arkeolojik ürünlerle büyük benzerlikler gösteren başka yerleşim merkezlerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada MÖ 9. asırla 7. asır arasında Frigler'in tamamen Kızılırmak ve Sakarya Havzası'nda geniş bir bölgede yaşadığı izlenmektedir ¹²⁰. Yukarıda bahsedilen bu yerleşim alanları içinde Kızılırmak'ın batısında Ankara yakınlarındaki Gordion, Ankara Hacı Tuğrul önemli Frig merkezleridir. Bu noktadan biraz daha batıya doğru gittiğimizde Dorylaion(Eskişehir'in eski adı), Sivrihisar yakınlarında Pessimus ve daha güneyde Midas Şehri ve Afyon yakınlarındaki Köhnüş Vadisi en önemli bulguların ele geçtiği yerleşim alanlarıdır.

http://en.wikipedia.org/wiki/Yaz%C4%B1%C4%B1kaya,_Eski%C5%9Fehir#media_viewer/File:MidasSehri.Tomb.jpg (Erişim Tarihi: 10.01.2014)

Resim 15: Frig Çivi Yazısı

¹²⁰ Payne, a. g. e., s.21.

3.3. Harf Evresi

Dilde sesleri gösteren ve o dilin alfabetini meydana getiren sembollere harf adı verilir. Üst kısımda bahsedildiği üzere yazı bugünkü kullandığımız halini alana kadar birçok evreden geçmiştir. Yeryüzünün değişik alanlarında hayatını devam ettiren insanlar doğal olarak birbirinden farklı uygarlıklar kurmuşlar ve buna bağlı olarak da değişik yazı türleri ortaya koymuşlardır. En erken yazı sistemleri resim kaynaklı olarak başlamış, türlü aşamalardan geçtikten hece evresine ulaşmış sonra ise şu an kullandığımız modern alfabe halini almıştır. Günümüze kadar yapılan araştırmalar sese dayalı, harf temelli sistematik ilk alfabenin Fenike alfabeti olduğunu ortaya koymaktadır.

3.3.1. Fenike Alfabeti

3.3.1.1. Yayılım Alanı

Akdeniz'in batı kıyılarına, Afrika'nın kuzeyi, İspanya'nın güneyi, Sicilya, Sardunya, Kıbrıs, Yunanistan ve İtalya'ya kadar ilerlemiş bir medeniyet olan Fenikeliler, Akdeniz'in doğusundaki toplumlarla ticarî ilişkiler geliştirdiklerinden oluşturdukları alfabeti bu bölgelere de yayma imkânı bulmuşlardır.

3.3.1.2. Geniş Bilgi

Harf sistemine dayanan alfabetik bir yazıyı bulanların Fenikeliler olduğu yaygın bir kanaattir. Fenike toplumunun insanlığa hediye ettiği alfabe yazısı hem sağdan sola hem de soldan sağa birbirini takip edecek şekilde ilerlemekteydi. Fenikeli okur-yazarların meydana getirdiği bu sese dayalı yazı önce İbrani ve Yunan toplumunca daha sonra ise Romalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bundan önce ortaya konan yazı sistemlerinde her sembol önce bir sözcüğü daha sonra ise bir heceyi ifade ederken, MÖ 1400'lü yıllarda Fenikelilerin geliştirdiği alfabe yapısında her sembol bir sesi karşılamaya başladı. Ağırlıklı olarak deniz ticaretinde alanında kendilerini çok yetiştirmiş olan Fenikeliler, geliştirdikleri alfabeti bu yöntemle yayma ve daha da ilerletme şansını da yakalamışlardır. Fenike toplumunun

geliştirdiği ilk alfabe sistemi 22 harften meydana gelmektedir. Fenikeliler bu alfabeyi oluştururken resim yazılardan ilham almışlardır. Örneğin, “A” sesi için “öküz anlamına gelen “aleph” sözcüğünün figür(resim) olarak karşılığını, “B” sesi için ise “ev” anlamına gelen “beth” sözcüğünün figür(resim) olarak karşılığını kullanmışlardır. Fenikelilerin alfabesinin günümüzdeki modern alfabelere göre en önemli eksikliği sesli ya da ünlü harflerden yoksun oluşudur¹²¹. İnsanlık tarihinde yazının Sümerler tarafından bulunduğu genel bir kabuldür. Daha sonra ise farklı toplumlar kendi yazı dillerini meydana getirmişlerdir. Sümerler yazıyı kil tabletler üzerine, resim ya da grafik şeklindeki figürler yardımıyla aktarmışlardır. Başlangıçta yetiştirilen ürünlerin muhasebe kayıtları olarak tutulan ve daha sonra yaşanan önemli olayları ya da dini konulardaki bilgileri gelecek nesillere aktarmada kullandıkları bu yazıya çivi yazısı adı verilmiştir. Aslında ilk kalıcı iletişim gayretleri olarak isimlendirilebilecek bu kil tabletler, insanlık tarihi bakımından şüphesiz yeni bir dönemin habercisi olarak kabul edilmiştir. Yazının keşfiyle beraber sözlü bir kültürden yazılı bir kültüre geçilirken sosyal hayatta da ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Yazının keşfinden sonra yazı farklı toplumlarda yaygınlık kazandıkça yazının üretiminde kullanılan malzemeler de çeşitlenmiş ve bu alanda yeni atılımlar gerçekleştirilmiştir. Yazının kil tabletlerle başlayan hikâyesi, Babil’de taş, Mısır’da papirüs üzerinde sürmüş Çin’de ise üretilmesi ve taşınması kolay bir ürün olan kâğıdın icadıyla oldukça önemli bir noktaya gelmiştir. Çinliler kâğıdı bulmanın yanında baskıyı da bulmuşlardır. Kısacası insanlar alfabe bulunup bugünkü halini alıncaya dek türlü göstergeler yardımıyla iletişim kurmuşlardır¹²². Hiç şüphe yok ki alfabenin varlığından önceki bu yazıyı okuyabilmek, anlayabilmek için bu simgelerin anlamını tespit etmek gerekir. Bu noktada hiyeroglif yazı, çivi yazısı ve Çin’de kullanılmış olan kanji bu türden resim yazı olarak değerlendirilebilecek grubun içerisinde yer alır. Yeryüzünde var olan tüm yazıların temel ögesi olan piktogram, Çin yazı kültüründe halen varlığını sürdürmektedir. Asırlar önce Fenikeliler tarafından icadı gerçekleştirilen alfabe ise belirli sayıdaki sesin figürlere dönüşmüş halidir. Fenike alfabesi yalnızca ünsüz harflerden, yani konuşma dilinde sadece ünlülerle yan yana geldiklerinde duyulabilen seslerden oluşmuştur. Sessiz harfler olarak bilinen bu figürlere sesli, yani ünlü harfler çok sonra dâhil edilmiştir.

¹²¹ Enis Timuçin Tan, **Fonetik Alfabenin Bulunuşundan Matbaanın İcadına Kadar Olan Süreçte El yazısı Gelişimi ve Çağdaş Tipografiye Katkıları**, Ankara 2003, Sayı 8, s.306

¹²² Tan, a. g. e., s.298.

Fenikeliler dil bakımından, özellikle kullanım sahası genişledikten sonra Arami dili kullanmıştır. Fenike uygarlığının en önemli başarılarından biri hiç şüphe yok ki alfabeyi oluşturmaları olmuştur. Denizcilik faaliyetleriyle birlikte ekonominin de gelişim göstermesi çivi yazısı ve hiyeroglif yazıdan daha sade, kullanımı daha basit bir yazı gerektirmiştir. İşte bu zaman diliminde Sümer ve Mısır kaynaklı kelimeyi veya heceyi karşılayan yazı bütünlüğünün yerine harf tabanlı alfabe bulunup kullanılmıştır. Fenike alfabesinin ortaya çıkışı aşamasında Fenikelilerin ticaret faaliyetlerinin daha rahat yapılabilmesi amacıyla kolay bir biçimde okumak, yazmak ve hesap yapmak gibi faydacı bir bakış açısının olduğu düşünülmektedir. Bu noktada ortaya çıkan bu 22 harften oluşan alfabe ve hesaplama şekilleri hem onlara kolaylık sağlayacak, hem de sonrasında tüm alfabelere kaynak teşkil edecek pratik alfabeyi doğuracaktır. Bu ilerleme sonucunda yazı ayrıcalıklı zümrelerin malı olmaktan çıkıp daha geniş halk kitlelerine ulaşmıştır.

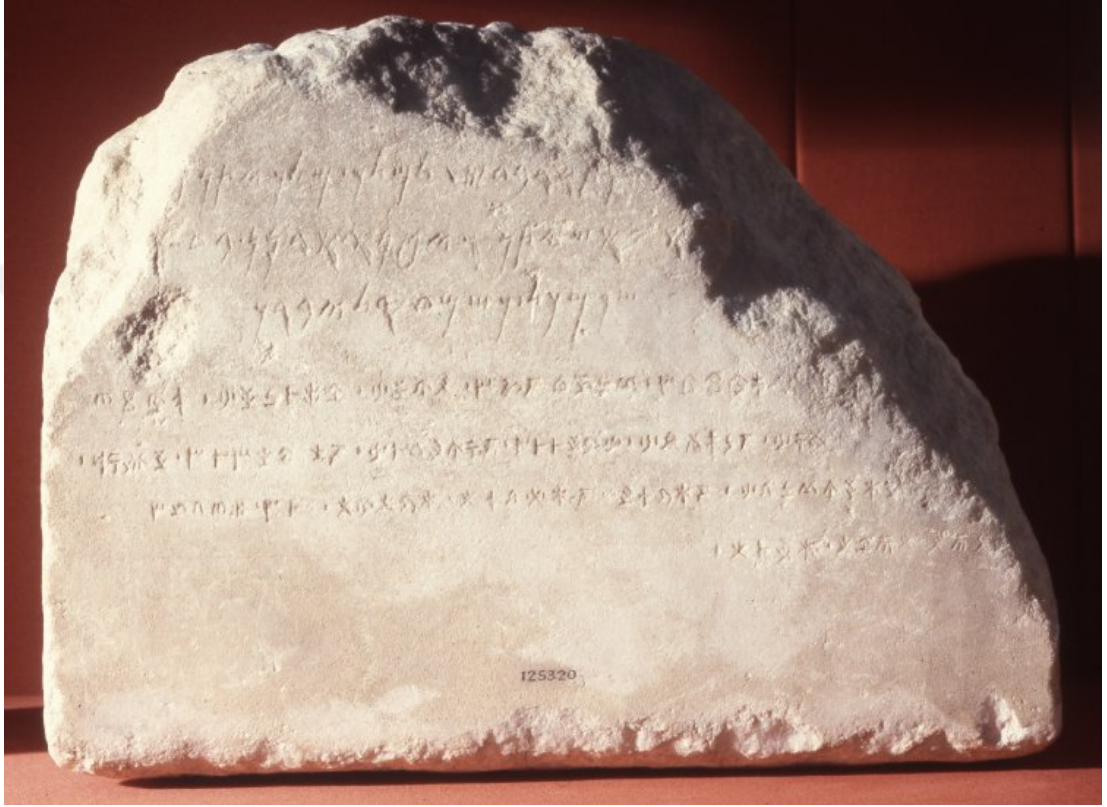
Fenike kültürünün ürünleri daha çok dinî ve mitolojik konuları içermektedir. Özellikle Ugarit sahasında ele geçen metinler; Fenike Tanrısı Aley'in ölümü, Mot'un yeraltı dünyasına gönderilişi ardından canlanıp tekrar yeryüzüne çıkışı ve onun onuruna bir mabedin yapılışı gibi konuları içermektedir. Bu mitoslar dışında destan ağırlıklı bir edebiyattan da söz etmek gerekir. Yine Ugarit kazılarında Sidon kentinin destanlaşmış Tanrısı Karet'in efsanesi ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Tir kentinin eski dönemlerden 1. bin yıla kadar olan tarihini aktaran yıllıklardan bölümlerle MÖ 5. asırda yaşamış bir Sidon hükümdarının yazıtı mevcuttur¹²³.

Üretimini sedir ağacından yaptıkları uzun yolculuklara dayanıklı gemilerle denizcilikte, dolayısıyla deniz ticaretinde oldukça ileri gitmiş olan Fenikeliler, birçok toplumla irtibat içinde olduklarından, alfabenin ilerlemesine büyük katkı sağlamışlar ve alfabeyi çok geniş bir sahaya yaymışlardır. Geliştirdikleri bu alfabe sistemini Doğu'daki yakın komşuları Moablılara, Idumealılara, Ammonlulara, İbranilere ve Aramilere aktardılar. Bu vasıta ile hem göçebe hem de tüccar olan Aramiler de, bir yandan Mısır'dan Suriye'ye ve Arap Yarımadası'na, diğer yandan ise Mezopotamya'dan Hint kıtasına kadar olan bütün Yakın Doğu coğrafyasına alfabeyi yaydılar. Sonuçta MÖ 9. asırdan başlayarak, Fenike kökenli alfabe yazısı Akdeniz

---

¹²³ Faulmann, a. g. e., s.7.

havzası çevresinde de yayılım gösterdi¹²⁴. Zaman ilerledikçe çeşitli toplumlar dillerine adapte ettikleri alfabenin birkaç sembolünü değiştirerek ya da bu sisteme birkaç karakter daha ekleyerek alfabenin Batılı toplumlar tarafından da benimsenmesi sağlandı.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=409141&objectId=366073&partId=1 (Erişim Tarihi: 26.07.2014)

Resim 16: Fenike Alfabeti

¹²⁴ Tan, a. g. e., s.301.

3.3.2. Etrüsk Alfabeti

3.3.2.1. Yayılım Alanı

Bu yazı çeşidinin tespit edildiği alan Eski Çağda Etruria olarak adlandırılan, günümüzde ise Toscana, Lazio'nun kuzey kesimi, Umbria'nın batı şeridi kapsamındaki bölgeye karşılık gelen Orta İtalya'nın batısındaki yerleşim alanıyla sınırlıdır. Bahsedilen bu alan, kuzeyden güneye 250 km uzunluğunda, doğudan batıya 150 km genişliğinde bir sahayı içermekte olup, batı tarafında Tyrrhen Denizi, kuzey yönünde Arno Nehri ile Alp Dağları, güneyinde ve doğusunda ise, Tiber Nehri bu alanın doğal sınırlarını çizmektedir.

3.3.2.2. Geniş Bilgi

Bu alfabe kullanılarak yazılmış ürünler yaklaşık olarak MÖ 12. asırdan başlayarak görülür. Etrüsk alfabeti kullanılan metinlerde başvurulan semboller her zaman birbirinin aynı değildir; bu aşamada harfler metnin ya da yazıtın yazıldığı bölgenin kullandığı şive farklılıklarına göre de değişiklikler göstermektedir. Bu nedenle Etrüsk alfabetindeki harfler kimi zaman 26'dan fazladır kimi zaman da semboller farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu gibi değişikliklere uğrayan alfabenin genel olarak kabul gören şekli 26 harf şeklindedir¹²⁵. Bu alfabeyle yazılmış ve günümüze kadar ulaşabilmiş metin sayısı oldukça sınırlıdır. Günümüze kadar ulaşabilmiş belgeler ise çoğunlukla mezarlardaki anıtlardan ya da benzer anıtsal yazılardan elde edilmiştir. Varlığını günümüze kadar sürdürememiş olan Etrüsk alfabetinin Latin alfabetinin doğuşuna etki ettiği yaygın bir görüştür. Etrüsklere ait alfabe daha çok Yunan alfabetiyle bir yakınlık göstermektedir. Bunun yanında Etrüsk alfabetinde, Yunan alfabetinde bulunmayan ve bu toplumca bilinmeyen ancak Fenikelilerin kullandığı harflerin bulunması; Etrüsklerin alfabeti Yunanlılardan önce Fenikelilerden aldığı kanaatini kuvvetlendirmektedir. Araştırma ve incelemeler sonucunda ele geçen en eski tarihli Etrüsk alfabe örneği

---

¹²⁵ Tan, a. g. e., s.296.

Marsiliana'dan çıkan fildişinden üretilmiş bir tablet üzerindeki yazıdır. Etrüsk alfabesiyle yazılmış bu yazı yaklaşık olarak MÖ 7. asra tarihlenmektedir¹²⁶.

Etrüsk dilinin Hint-Avrupa dil grubuna mensup olan diller gibi yazılmayan ve kuvvetle muhtemel onlar gibi konuşulmadığı düşünülen bir cümle bütünlüğü vardır. Etrüsk dilinden günümüze tapınma törenlerinin nerede ve ne zaman yapılacağını ve hangi tanrılara neler sunulacağından bahseden bir tür dini takvim niteliğindeki küçük yazıtlarla; bazı tanrı, mitolojik kahraman, kişi, nesne, ay, sayı adları olduğu düşünülen özel isimler dışında okunabilmiş bir eser ulaşmamıştır.

Yapılan arkeolojik kazılarda tespit edilen yerleşmeler arasında Albegna Vadisi'ndeki Podere Tartuchino, Tolfa Dağları'nın doğusundaki San Giovenale, Viterbo'nun kuzeyindeki Acquarossa, Siena'nın güneyindeki Murlo, Reno Vadisi'ndeki Marzabotto yer almaktadır. Bunun dışında Etruria'da köyden kente dönüşümün ilk örneği sayılabilecek, ayrıca Etrüsk uygarlığının kurulmasında önemli bir görev üstlenen, yeraltı madenleri açısından oldukça zengin olan Tolfa Dağları'na 16 km mesafede kurulmuş olan Tarquinii başlıca buluntu merkezlerini oluşturmaktadır¹²⁷.

---

¹²⁶ Faulmann, a. g. e., s.18.

¹²⁷ Tan, a. g. e., s.291.

http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=357143&objectId=399519&partId=1 (Erişim Tarihi: 14.12.2014)

Resim 17: Etrüsk Alfabeti

3.3.3. Yunan Alfabeti

3.3.3.1. Yayılım Alanı

Bu alfabe Yunan dili konuşulan bölgelerde Arkaik Dönem(MÖ 750-MÖ 480) boyunca gelişmiştir. Yunan alfabeti önce dar bir alanda gelişmeye başlamışsa da daha sonra bölüm bölüm tüm Yunanistan'a yayılmıştır. Yalnızca ülkenin batı ve doğusundaki ana yerleşim alanlarında değil, bunun dışında pek çok yerel bölgede de

büyük dil grupları meydana gelmiştir. Bahsedilen bu bölgeler kendi dillerindeki ilerlemeye göre, aynı dilin ve alfabenin çeşitli lehçe ve ağızlarını üretmişlerdir. Buna örnek olacak kullanımlardan en eskisi ve belki de en gelişmişisi Samos(Sisam), Khios(Sakız) adaları dâhil, Phokaia(Foça)-Halikarnasos(Bodrum) arasındaki yerleşim alanlarında kullanılan İon lehçesidir. İlginçtir Homeros destanlarının yazıldığı lehçe de İon lehçesidir. Bunun dışında Hesiodos, Teognis ve daha da önemlisi Herodotos'un kaleme aldığı eserlerinde de kullandığı lehçe İon lehçesidir¹²⁸. Yaygın bir biçimde kullanılan bir diğer lehçe olan Attika lehçesi ise Perikles Dönemi(MÖ 461-430) yazarlarınca merkezi otoritesini sağlamış Atina'da geliştirilerek oluşturulan ortak bir Yunan dilidir ki, Yunan edebiyatının yine önemli ürünleri bu lehçeden çıkmıştır. Bir diğer lehçeyse başlangıçtaki Yunan diline en yakın olarak kabul edilen Aiol lehçesidir. Anadolu'da Adramytteion(Edremit)-Smyrna(İzmir), Lesbos adasında, Hellas'ta Boiotia'da ve Teselya'da bu lehçe aktif bir biçimde kullanılmaktadır. Epikharmos, Pythagorasçılar ve Pindaros olmak üzere bütün koro şairlerinin kullandığı Dor lehçesi ise Hellas'da Arkadia dışında, Peloponessos'ta, Girit adasında; İtalya'da Sicilya adasında; Anadolu'da Karia bölgesinde o dönemde konuşulmakta ve yazılmaktadır¹²⁹. Bunun yanında birde edebî bir dil olarak kullanılmadığı son dönem yapılan araştırmalarda ortaya çıkan Arkadia-Kıbrıs lehçesi de vardır. Bu alfabenin Fenikelilerden alındığı bugün bir gerçek olarak ortada durmaktadır. Ancak hâlâ bu işin ne zaman ve nerede yapıldığı tam bir biçimde tespit edilebilmiş değildir. Bu alanda çalışan araştırmacıların birleştikleri nokta, bu alfabenin kabulünü MÖ 9. asra tarihlendirmektir.

İtalya'nın Latium ovasında 1989 senesinde Roma'ya birkaç kilometre uzaklıktaki Gabii nekropolünde(mezarlık) Eski Yunanca alfabenin kullanıldığı bir yazıt ele geçmiştir. Yaklaşık olarak MÖ 8. asrın ilk yarısına tarihlenmekte olan bu yazıt, bilinen en eski Yunanca yazıt olmasının dışında, Yunan dilinin MÖ 8. asır gibi erken denilebilecek bir tarihte İtalya'ya kadar ulaştığını göstermesi açısından manidardır. İtalya'nın Napoli Körfezi'nde yer alan Pithekoussai'deki bir mezarda tespit edilen ve MÖ 8. asrın ikinci yarısına tarihlenen pişmiş toprak kap üzerinde ise "Ben Nestor'un kabıyım..." yazısı bulunmaktadır¹³⁰.

¹²⁸ Sinanoğlu, **Yunan Dili Grameri**, Ankara 1975, s.2.

¹²⁹ Zılhoğlu, a. g. e., s.194.

¹³⁰ Sinanoğlu, a. g. e., s.3.

3.3.3.2. Geniş Bilgi

Ünlü tarihçi Herodotos, beşinci kitabında “Fenikeliler Yunanistan’a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle de yazıyı sokmuşlardır ki, ben Yunanlıların bunu daha önce bildiklerini sanmıyorum; başlangıçta bütün Fenike’de kullanılan harflerdi; sonra zamanla bu işaretlerin okunuşları gibi biçimleri de değişmiştir. O zamanlar bunların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İonyalıydılar; bunlar Fenike alfabesini almışlar ve biraz değiştirerek kullanmışlardır ve Fenike yazısı adını korumakta sakınca görmemişlerdir ki zaten doğrusu da buydu, çünkü bu harfleri Yunanistan’a Fenikeliler getirmişlerdi” der. Bu noktada eski Yunan alfabesindeki harflerin sıralaması, şekli, okunuşları da bu bilgiyi doğrular niteliktedir¹³¹. Yine ünlü tarihçi Herodot, Yunanistan’a yazıyı getirenin ise Fenikeli Kadmos olduğunu iddia etmektedir. Suriye’nin kuzey kesimlerinde yaşadıkları bilinen Fenikelilerin 22 sessiz harften meydana gelen alfabeyi oluşturmaları yaklaşık olarak MÖ 2. binyılın sonlarına(MÖ 1100) tarihlenmektedir. Yunan toplumu, atalarının kullandığı Linear B yazısını, Fenikelilerle geliştirdikleri ticaret sayesinde daha da ilerletmişler ve onlardan aldıkları sessiz harflerle Eski Yunan alfabesini oluşturmuşlardı. Bu alfabe MÖ 8. asrın başlarından itibaren Yunanlarca etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Araştırmacılara göre bu tarih MÖ 10. asra kadar da çıkarılmaktadır. Yunan toplumu zaman içerisinde sessiz harflerin arasına sesli harfleri de ekleyerek bu alfabeyi yeni harflerle besleyerek Eski Yunanca yazıya son şekline vermişlerdir. İlk zamanlar sağdan sola doğru ilerleyerek yazılan Eski Yunanca, daha sonra soldan sağa doğru yazılmaya başlanmıştır. Bu alfabenin başlangıçtaki ilkel haline ait yazı örnekleri Dor lehçesinin konuşulduğu Melos, Thera, Girit gibi adalardan bugüne kadar ulaşmıştır. Bu yazı sistemi Yunanistan’a girdiği zaman, komşu toplumlar tarafından uzun zamandan bu yana kullanılmaktaydı¹³². Bu noktada Yunanlılar, semitik yazıda olup da kendilerine yaramayan beş karakteri ünlü(vokal) olarak kullanmakla bugünkü modern alfabeyi ortaya çıkarmışlardır. Yunan abecesi 24 harften meydana gelmektedir¹³³. Yunan toplumu, Fenike alfabesi üzerinde ufak tefek değişiklikler yaparak daha işlevsel bir alfabe oluşturmuşlardır. Bu alfabe sisteminin ticari anlamda birtakım anlaşmalarda kolaylık sağlamanın yanında onun yardımıyla

¹³¹ Zılloğlu, a. g. e., s.195.

¹³² Sinanoğlu, a. g. e., s.1.

¹³³ Sinanoğlu, a. g. e., s.3.

çoğu bilginin korunabileceğinin farkına varılmıştır. Fenikelilerden edindiği harfleri resimsel niteliklerinden arındıran ve alfabeyi daha sembolik bir hale getiren Yunanlar, alfabeyi son şeklini epey yaklaştırmışlardır.

Birçoğu dinî içerikli olmakla beraber mitolojik konularda, tıp, astronomi ve felsefe sahalarında Yunan alfabesi kullanılarak kaleme alınmış birçok eser günümüze kadar ulaşmıştır. Bu alfabeyle oluşturulan yazıya 6. asırda ve sonrasında tapınaklar, şehir yapıları, çarşılar, resmi binalarda sergilenen tabletler ve duvarlardaki resmi kayıtlarda rastlanmaktadır. Bu yazılar çoğunlukla tahta levhalar, papirüs ve taşlar üzerine yazılmıştır. MÖ 776 senesinde olimpiyatların başlamasıyla beraber galip olanların adlarının listeleri de yazılmaya başlanmıştır. Burada çeşitli tarihlerde tutulan yönetici kayıtlarıyla da karşılaşmaktayız. Bunun dışında MÖ 6. asırda Akdeniz ve Karadeniz’de yürütülen ticaretin kayıtları tutulmaktadır. Bu alfabenin ilk zamanlarının yazılı kaynakları olarak; köle alım-satımı, sergiler, kataloglar, çeşitli kayıt belgeleri, konuşmalar, vasiyetname ve vakıflar, üretim alanındaki kayıtlar, kiracı ve faiz işlemleri, hazine kayıt defterleri, savaşta ölen askerlerin listeleri, kâtiplerin listeleri, mesleklere ilişkin yazılı kayıtlar sıralanabilir¹³⁴. Sırf sıralanan bu örnekler dahi yazının kullanım sahasının ne kadar geniş olduğunu ve yazının yalnızca küçük bir zümreye ait olmadığını göstermektedir.

Etruria’da ve bu alfabeyi yaklaşık bir asır sonra kullanmaya başlayan komşu bölge Latium’da yapılan arkeolojik kazılardan ve oldukça eski tarihi yazılar içeren ürünlerin türünden, yazının başlangıçta zengin ve soylu bir tabakayla sınırlı olduğu net bir biçimde görülmektedir. Ancak 7. asırdan başlamak kaydıyla yazı hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır ve önceleri kanun metinleri ya da mezar kitabeleriyle sınırlı olmasına karşın kısa bir sürede hemen hemen hayatın her alanında görülür. Atina agorasında yapılan kazılarda, 7. asra ve bu asırdan sonraki döneme ait olup, üzerleri yazılı olan çok sayıda seramik parçası ele geçmiştir. Bu çana çömlek parçalarının bir bölümü adına ostrakon denilen oy pusulaları olmalıdır. Bunların dışında küçük mektuplar, ödünç alınan bir testerenin kapının altına konarak iade edilmesinin istendiği bir seramik parçası da bulunan parçalar arasındadır. Atina’da gerçekleştirilen ostrakon oy kullanım biçiminin benzer bir örneği de Sicilya’daki

---

¹³⁴ Sarıkavak, a. g. e., s.197.

Yunan şehri Syrakusai’de de görülmektedir. Fakat bu bölgedeki adlar zeytin ağacının yapraklarına yazılmakta ve petalismos adı altında yapılmaktadır.

<http://www.pinterest.com/pin/499055202427662426/> (Erişim Tarihi (01.03.2014))

Resim 18: Yunan Alfabeti

3.3.4. Roma (Latin) Alfabeti

3.3.4.1. Yayılım Alanı

Fenike alfabetini takip eden Yunan alfabetinin son şeklini alması Roma dönemine denk gelmektedir. Latin alfabeti olarak adlandırılan ve bugün de geçerliliğini devam ettiren abece çok geniş bir yayılım alanına sahip olmuştur. Avrupa Kıtası, Amerika, Asya Kıtasının bir bölümü ve Afrika kıtasının özellikle sömürge altında kalmış kesimlerinde Latin alfabeti kullanılmaktadır.

3.3.4.2. Geniş Bilgi

Romalılar döneminde gerçekleşen dönüşüm Hristiyanlık yerleşmeden önce Latin alfabetine geçişin başladığını göstermektedir. MÖ 114 yılında dikilen Trajan sütunları üzerinde var olan “capital” olarak adlandırılan büyük harfler Latin alfabetinin ilk şekilleri olarak görülebilir. Roma alfabeti geometrik şekillere bağlı olarak geliştirilmiştir. İl dönem alfabenin Yirmi üç karaktere sahip olduğu bilinmektedir. Trajan sütunları üzerine oyulmuş olan bu geometrik şekiller modern

Latin alfabesinin atası olmuş ve bu yapısal niteliklerden yola çıkılarak Latin alfabesinin formları türetilmiştir¹³⁵. Romalılar, Fenikelilerden, Yunanlılara geçen alfabeği geliştirmiş ve günümüzde kullanılan Latin alfabesine oldukça yakın bir forma eriştirmişlerdir. Romalılar Yunanlılardan devraldıkları alfabede bulunan on üç harfe(A, B, E, H, I, K, M, N, O, T, X, Y, Z) dokunmamıştır. Alfabede bulunan Sekiz harfi (C, D, G, L, P, R, S, V) değiştirmiş ve bunlara yeni iki harf (F, Q) ilave etmişlerdir. Fenike alfabesi ile başlayan ve Roma alfabesi ile şekillenen süreç oldukça uzundur. İlk dönem yani Fenike döneminde resim formu gösteren harfler Roma dönemi ile bu yönlerinden uzaklaşarak sembollere dönüşmüşlerdir. Roma alfabesinin en güzel örneği olarak MS 113 yılında dikilen Trajan sütununun üzerindeki yazılar gösterilebilir¹³⁶. Yakın dönemde Fransız İmparatoru Karolus “Miniskül” (küçük harf) adı verilen karakterleri tasarlamış ve kullanıma sokmuştur. Ancak Miniskülün yaygınlaşması ancak 12.yüzyıla doğru olabilmıştır.

Latin alfabesi kullanılarak oluşturulan metinler neredeyse hayatın her alanını kapsayacak genişliktedir.

Latin alfabesi içeren ürünler icat edildiği, geliştirildiği ve son şeklinin verildiği günden bugüne kadar gelmektedir. Alfabe temelli olan bu yazı, tarihten günümüze birçok medeniyeti ve milleti etkilemiştir. Bu medeniyetlerde Romalılarından çeviri yoluyla dahi olsa bu alfabeye üretilmiş eserler görmek mümkündür.

<http://www.solakkedi.com/tasarim/tasarim%20tarihi/002.html>

(Erişim Tarihi: 25.09.2014)

Resim 19: Roma Alfabesi

¹³⁵ Tan, a.g.e., s.307-308.

¹³⁶ Carl Faulmann, **Yazı Kitabı**, İstanbul 2001, s.10.

SONUÇ

Yazı sözlü kültür geleneğini sonlandıran, sözü bu yolla mekâna bağlayan insanlık tarihinin ürettiği en önemli teknolojik gelişmeler biri ve belki de en önemlisidir.

Yazının icadı sayesinde insanoğlu zihinsel açıdan yeni bir aşamaya geçmiş ve gelişimini kayıt altına alabilecek teknolojiye kavuşmuştur. Bu çağda, bilim-teknoloji, kültür ve medeniyet alanlarında var olan gelişmelerin temelinde kuşkusuz yazı teknolojisinin sağladığı avantajlar ve zihniyet dönüşümü yatmaktadır.

M.Ö üç bin’li yıllarda Mezopotamya ve civarında meskûn bulunan Sümerliler tarafından yazı olarak adlandırılabilir ilk kurallı yapılar ortaya çıkarılmıştır. Takip eden dönemlerde Doğu Akdeniz havzasında ve Mezopotamya’da Hiyeroglif yazı ve çivi yazısı olmak üzere iki çeşit yazı gelişmiştir. Ardından M.Ö. 1400’lerde Fenikeliler seslere dayalı bir alfabe geliştirene kadar resim yazısı kullanılmıştır. Bu gelişmeler günümüzde kullanılan alfabelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Yazı teknolojisi insan hayatını doğrudan etkileyen ve onu şekillendiren temel unsurlardan biridir. İnsanlığın farklı seviyelerde de olsa kendi medeniyetini oluşturma sürecinin ana faktörüdür. Yazının icadı ile birlikte insan zihninde de köklü değişiklikler olmuştur. Sözlü kültür döneminin zihin yapısı, yazılı kültür dönemine geçişle birlikte evrimleşerek farklı bir forma kavuşmuştur. Evrene bu yeni bakış ve kaydedebilmenin sağladığı avantajlar, kaybolmayan ve eklenerek zenginleşen bilgi kümelerini meydana getirmiştir. Sözlü dönemin güçlü hafıza sistemine ihtiyaç giderek azalmış ve zihnin bu enerjisi üretmeye odaklanmıştır.

Sümer döneminin hem coğrafi konumu hem de politik yapısı düşünüldüğünde toprağa bağlı ticaret hayatı hemen dikkati çekmektedir. Güçlü toprak sahipleri, köleler, alım, satım, takas gibi ticaret hayatı açısından önemli kavramların bu dönemde gelişen ve M.Ö 3500’lere tarihlenen ilk yazılı metinlerin ana konularını oluşturur. Diğer bir deyişle yazının icadını zorunlu kılan ticari ilişkiler, seramik tabletlerde karşımıza buğday, toprak ve hayvan listelerinin tutulduğu, bir hesap cetveli olarak çıkmıştır.

Dönemin Sümer ülkesi sınırları içerisinde kalan Uruk kentinde (Irak civarı) yapılan arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen buluntular bu ticari ilişkiler çerçevesinde geliştirilmiş ve yazıya dönüşmüş metinleri barındıran kil tabletlerdir. Bu tabletlerde, Sümerler'in toplumsal yapısı, gündelik hayatları, ekonomik ve sosyal ilişkileri hakkında bilgiler de içermektedir.

Bu kil tabletler, yazı sisteminin ilk basamağı olarak kabul edilen piktogramlar ile oluşturulmuş ifadeler içermektedir. Piktogram, sözcükleri temsil eden ve resim şeklinde simgeler olarak tanımlanabilir. Daha geç bir dönemde görülen çivi yazısı da piktogramların soyut sembollere dönüşmesiyle oluşur ki bu binlerce yıl süren bir süreçtir. Bu piktogramik semboller zamanla farklı topluluklarda düşünceleri (ideogram) ve sesleri (fonogram) ifade edebilecek biçimlerde de kullanılmıştır.

Çivi yazısı anlamına gelen “cuneiforme” sözcüğü Sümer inanç sisteminde bir tanrı olarak görülmektedir. Bir inanç sistemi meydana getiren yazı MÖ 1000’li yıllara kadar Tanrıça Nisaba’nın güç alanına dâhilken, bu yıllardan sonra bu yetki kalem ve tablet ile simgelenen Tanrı Nabu’ya geçmiştir. Yapılan kazılarda bulunan tabletlerde kanun olarak görülebilecek metinlerin de yazıya dönüştüğü görülmektedir. Kişiler arası ve kişilerin devletle olan ilişkilerini düzenleyen kanunlar dönemin şairlerinden olan Ludingirra’nın yazdığı tabletlerde de tespit edilebilmektedir. Ludingirra’nın yazdığı tabletlerdeki bilgiler sayesinde Sümer toplumunun sosyal hayatı her önüyle günümüze kadar ulaşabilmiştir. Sümerologlar bu tabletler sayesinde yazı bulunmasaydı karanlık olarak kalacak olan bir dönemi ayrıntılı bir şekilde aydınlatabilmiştir. Anadolu ve çevresinde yazı Sümerlerden sonra Akadlar, Babiller, Elamlar, Asurlular, Hititler ve Mısırlılar tarafından geliştirilerek kullanılmıştır. Sümerlilere benzer coğrafi koşullara sahip bir bölgede bulunan Mısırlılar da geliştirdikleri hiyeroglif yazı ile yazı teknolojisine kavuşmuşlardır. MÖ 3300’lerde hiyeroglif resimlerdeki her figür farklı bir anlam taşımaktaydı. Yunanca’da tanrıların yazısı anlamına gelen hiyeroglif kelimesi ve yazı türü biraz daha geliştirilmiş ve Roma döneminde zengin bir sembollerin miktarına erişmiştir. Mısırlıların geliştirdiği hiyeroglif yazı gündelik hayatta kullanılan konuşma dilini başarılı bir şekilde aktarmaktadır. Ayrıca Sümer çivi yazısından farklı olarak, bu yazıda resimler dışında ses ve soyut karamalara karşılık gelen birleşik sembol göstergelerine de rastlanmaktadır. Mısır hiyerogliflerinin tespit edildiği yerler

genellikle mezar, anıt, tapınak gibi dini yönü olan alanlardır. Una göre din veya inanç sistemi yazının oluşmasında ve gelişmesinde etken faktörlerden biridir.

Mısırlılar yazıyı kronikleri tutmak amacıyla da kullanmışlardır. Önemli olayları tarih sırasına göre kaydetmişlerdir. Yazıdaki gelişmelere paralel olarak yazı için kullanılan araçlarda da gelişmeler olduğu görülür. Kil tabletlerden papirüslere uzanan bu gelişim dönemin Mısır medeniyeti açısından yazıyı hem kolaylaştırmış hem de daha yaygın hale getirmiştir. “Hiyeratik” adı verilen ve papirüslere daha işlek olarak yazılabilen bir tür de gelişmiştir. Bu yazı türüyle daha yönetim, astronomi ve edebiyat ile ilgili metinler kaydedilmiştir. Ayrıca inanç sistemi ile ilgili metinler yine bu yazı kullanılarak oluşturulmuştur. Hristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemden itibaren hiyeroglif temelli hiyeratik önemini yitirmeye başlamış ve yerine “Kopt” denilen bir dil yerleşmiştir. Daha sonra Özellikle Mısır’da bulunan Hristiyanlar Yunan alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemden sonra hiyeroglif yazı önemini tamamen yitirmiştir. MÖ 1400-1200 yıllarda Hititler’in Anadolu’da güçlenmesiyle birlikte figür içeren piktogramlar görülmeye başlanmıştır. Bu yazı türünde var olan resimlerin bir mesajı iletmediği görülür. Yani nesne ile kavramsal boyut birleştirilmeye başlanmıştır. Boğazköy’de bulunan Hititçe yazılmış kil tabletlerin kronolojik birer arşiv hüviyetinde olduğu görülür. Ayrıca arşiv tutma geleneğinden yazının devletin kullanabildiği bir teknoloji olduğu ve halkın yazıyı araç olarak kullanamadığı anlaşılmaktadır. Yine devletler düzeyinde mektuplarında yazıldığı bilinmektedir. Bu mektupların özel zarfları ile gönderildiği de buluntular arasında tespit edilmiştir. Zarflı mektupların korunmuş örnekleri, Kayseri’ye yakın Kültepe höyüğünde bulunmuştur. Ticaret yolları üzerinde bulunan ve Asurlular’ın en önemli ticaret merkezi olarak kabul edilen Kültepe’deki bu metinlerin özellikle ticaret kervanları aracılığıyla taşındığını göstermektedir. Bunun yanı sıra ticaretin yazının gelişimine olan etkisinin bu dönemlerde ivme kazandığı anlaşılmaktadır. Ticaret kapsamında borç alacak senetleri, mahkeme kararları bulunan tabletlerde yaygın olarak tespit edilen konular arasındadır. Bu metinler genellikle Eski Asur yazısıyla oluşturulmuştur. Eski Asur yazılı metinlere Anadolu M.Ö 1800’lü yıllarda rastlanmaktadır. Asur medeniyetinden sonra kurulmuş olan Frigler zamanından kalan ve kil, taş, tunç ve seramik gibi ürünlerin üzerine yazılmış kısa metinlere de ulaşılmıştır. Friglerin kullandığı çivi yazısı hala tam anlamıyla çözülemese de alfabenin kökeninin Fenikeliler’den geldiği tahmin edilmektedir. Frig metinlerinde

görülen bir diğer özellik de yazının yatay ve dikey olarak yazılabilesidir. Bu yönü ile Fenikeliler'den etkilenen bir diğer topluluk olan Yunanlıların sütunlarında kullandığı yöntemle benzeşmektedir. Bunun gibi benzerliklerden dolayı da Friglerin kullandıkları yazı karakterlerinin Yunan alfabesine geçmiş olabileceği değerlendirilmektedir. Gordion'da bulunan bazı seramik parçalarında Frig diliyle yazılmış metinler tespit edilmiştir. Ancak günümüzde bu metinler tam olarak okunamamıştır. Milattan önce başlayan kavramsal boyutları olan sembollerle iletişim kurma becerisini geliştiren insan toplulukları, bu sembollerden bir alfabe oluşturmayı ancak MÖ 1500'lere geldiğinde tamamlayabilmiştir. M.Ö 1500'lerde var olan ve denizcilikle uğraşan Fenikeliler ilk alfabeği geliştiren topluluk olmuştur. 22 sessiz harften oluşan Fenike alfabesinin temel esin kaynağı nesnelere ilk harfleri olmuştur. Örnek teşkil etmesi açısından yatay biçimde bir öküz başını temsil eden sembol, ses karşılığı olarak "oks" sözcüğünün "aks" biçiminde okunması sebebiyle ilk ses olan "A" şeklinde harfe dönüşmüştür. Bu aşamadan sonra bu harf Yunan yazı dilinde "aleph", İbrani yazı dilinde ise "alfa" biçiminde seslendirilmiştir. Bir ev formunu sembolize eden "B" harfi ise daha sonra Yunan yazı dilinde "beth", yine İbrani yazı dilinde "beta" olarak kayıt altına alınmıştır. Bahse konu bu iki başlangıç karakteri ise daha sonra kullanılan alfabe sözcüğünün temel harfleridir.

Fenikelilerin bu yöntemini takip eden Yunanlılar ve Romalılar da geliştirdikleri alfabeleri bu mantık üzerine şekillendirmişlerdir. Alfabeye ünlü harflerin eklenmesi Yunanlılar dönemine denk gelmektedir. Yunanlıların sesli harflerle zenginleştirdikleri alfabe Etrüskler sayesinde sese dayalı fonetik bir karakter kazanmıştır. Bu sayede günümüzde kullanılan ve seslerin karşılığına denk gelen Latin alfabesi geliştirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E.. **Anadolu Kültür Tarihi**, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 1998.
- Alexiou, S.. **Minos Uygarlığı**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991.
- Bilgiç, E.. **Sümerler, Türk Ansiklopedisi 12**, Ankara 1964.
- Bischoff, B.. **Palaeographie Des Römischen Altertums Und Des Abendlaendischen Mittelalters**, Erich Schmidt Verlag, Berlin 1986.
- Boehmer, R. M.. **Die Kleinfunde Von Boğazköy**, Aus Den Grabungskampagnen 1931-1939 und 1952-1969 cilt VII, Berlin 1972.
- Bossert, H. T.. **Hititlerde Yazı Malzemesi ve Yazı Aletleri**, Belleten, cilt XVI, sayı 61, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1952.
- Dinçol, A.. **Eskiçağ'da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu'da Diller ve Yazılar**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002.
- Dinçol, A.. **İlk Yazı**, Arkeoatlas, 2011.
- Faulmann, C.. **Yazı Kitabı**, Palmiye Yayınevi, İstanbul 2001.
- Friedrich, J.. **Kayıp Yazılar ve Diller**, Palmiye Yayınevi, İstanbul 2000.
- Ganiz, S.. **Yazı ve Tasarımcıları**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2004.
- Gombrich, E.. **Sanatın Öyküsü**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1986.
- Hall, F. W.. **A Companion to Classical Texts**, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1968.
- Hırçın, S.. **Çivi Yazısı**, Ege Yayınları, İstanbul 2000.
- Hunger, H.. **Die Textüberlieferung Der Antiken Literatur Und Der Bibel**, Deutscher Taschenbuch Verlag, Münih 1988.
- Karasu, C.. **Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar**, Ankara 1997.
- Kınal, F.. **Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi**, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1969.

- Koç, İ.. **Hititler**, ODTÜ Yayınları, Ankara 2006.
- Kramer, S. N.. **Sümerler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Livius, T.. **Ab Urbe Condita**, 1994.
- Mansel, A. M.. **Ege ve Yunan Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Neve, P.. **Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattusa 1978**, Deutsches
Archaeologisches Institut. Archaeologischer Anzeiger, Berlin 1987.
- Payne, R. M.. **Urartu Yazılı Belgeler Kataloğu**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- Plinius, **Naturalis Historia**, XIII, 1998.
- Pulhan, G.. **Yakındoğu'da Yazının Ortaya Çıkışı**, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı
109, 2003.
- Sarikavak, N. K.. **Tipografinin Temelleri**, Doruk Yayıncılık, Ankara 1998.
- Sinanoğlu, S.. **Yunan Dili Grameri**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya
Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
- Tan, E. T.. **Fonetik Alfabenin Bulunuşundan Matbaanın İcadına Kadar Olan
Süreçte El yazısı Gelişimi ve Çağdaş Tipografiye Katkıları**, Palmiye
Yayınevi, Ankara 2003.
- Tekin, O.. **Helen ve Roma Tarihi**, İletişim Yayıncılık, Eskişehir 2011.
- Tompson, E. M.. **An Introduction to Grek and Latin Palaeography**, Oxford
Clarendon Pres 1912.
- Uçankuş, H. T.. **Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji**, Kültür Bakanlığı, Ankara
2000.
- Wilhelm, G.. **Hititler ve Hitit İmparatorluğu**, Almanya 2002.
- Yıldız, N.. **Eskiçağ Kütüphaneleri**, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Zıllıoğlu, M.. **Yazıya Doğru**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını,
Eskişehir 1990.